

HEREDITAS
Corvina Kiadó

DIENES ISTVÁN

A HONFOGLALÓ MAGYAROK

Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából

A középkori Európa népei a Don és Al-Duna közéről a Kárpát-medencébe, mai hazájukba érkező magyarokat kalandozó hadjárataik révén ismerték meg. Érthető, hogy a szerzetes-krónikások félelmükben igaztalanul sötét képet festettek róluk. A mohamedán utazók viszont a magyarok fejlett társadalmi szervezetéről, pompaszerezetéről tudósítanak.

Dienes István könyve a szavahihető források és a régészeti leletek megszólaltatásával rajzolja meg a X. századi magyarság valóságos arculatát. A honfoglaló magyarság társadalmi szerkezetének elemzése azt bizonyítja, hogy az új hazába érkező magyarok fejlett társadalmi szervezettel, gazdasági élettel rendelkeztek.

A kötet megismertet a nemzetiségfők szálláshelyein és a köznépi falvakban zajló mindennapi élettel s a kézművesség és a kereskedelem kibontakozásával is. A szerző részletesen tárgyalja a honfoglaló magyarok hitvilágát, hiedelmeit, vallási képzetét és művészetük sajátos jelképrendszerét. Rávilágít a szláv és skandináv államokkal egyidőben megszülető magyar állam egyetemes történeti jelentőségére és a középkori Európa kultúrájában játszott fontos szerepére.

HEREDITAS

Dienes István

A HONFOGLALÓ MAGYAROK

Corvina Kiadó

A fényképeket
KÓNYA KÁLMÁN,
a szövegművész rajzokat
és a térképeket
DIENES Ö. ISTVÁN
készítette

Címlapterv
PÉCSI GÁBOR

Felelős kiadó
a Corvina Kiadó igazgatója

Műszaki vezető
HORVÁTH ISTVÁN

Felelős szerkesztő
KABAY ÉVA

Műszaki szerkesztő
SZILASSY JÁNOS

Készült
7,7 (A/5) ív szöveg terjedelemben
+ 48 oldal melléklet
7850 példányban

© Dienes István, 1972

71.0706
Athenaeum Nyomda,
Budapest
Felelős vezető
Soproni Béla vezérigazgató
CO798-h-7276

Tartalomjegyzék

Az őshazától a Kárpát-medencéig	7
A honfoglaló magyarok társadalma	11
<i>A család és a faluközösség</i>	11
<i>Nemzetiség, törzs, ország</i>	19
<i>A lelőhelyek vallomása</i>	24
Gazdálkodás, életmód	27
<i>Sátrak, házak és lakóik</i>	27
<i>Műhelyek és vásárhelyek a várak tövében</i>	33
<i>Alattvalók és királyi szolgálónépek</i>	40
Szellemkultusz, táltoshit, ősvallás	47
A tarsolylemezek és korongok művészete	57
Találkozás Európával	67
Időrendi táblázat	72
Irodalmi tájékoztató	75
Rövidítések a képjegyzékhez	77
Szövegközi rajzok jegyzéke	78
Képtáblák jegyzéke	80
Képek	87

Értekezlet

Szüleimnek és Feleségemnek

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

Az őshazától a Kárpát-medencéig

A magyar nép, amely immár több mint egy évezred óta a Duna-Tisza tájon, a Kárpátok által körülzárt medencében él, azoknak a finnugor nyelvű népeknek a családjából szakadt ki, amelyek egykor az Urál hegységtől a Baltikumig húzódó területet népesítették be. Legközelebbi nyelvrokonaival, a mai obi-ugorokkal közös őshazája az Urál nyugati oldalán, a Volga-Káma folyók vidékén feküdt; idáig követhetjük a magyar őstörténet visszafelé egyre halványuló, összekuszálódó, sőt meg-megszakadó nyomait. A magyar hagyomány Magna Hungariája, azaz az „ősi”, régi Magyarország, a Káma vidékétől délebbre, az egykori Volgparti Baskíria területén feküdt. A IX-XIII. századi idegen kútfők is Baskíriát jelölik meg a magyarok egykori lakóhelyeként. A mongolok előretörése előtti években (XIII. század) a keleten maradt pogány testvéreik felkutatására küldött magyar domonkos rendi szerzetesek itt lelték fel a századokkal azelőtt elszakadt törzstörédek, maradékait, akikkel magyarul szót tudtak érteni. Az ősmagyarok itt-tartózkodásuk során a Fekete-tenger feletti steppéken élő iráni eredetű szkíták, szarmaták, alánok szomszédai lettek, majd azok a török törzsek is közelségükbe kerültek, amelyek az Urál hegyláncaitól délre nyíló átjárón Ázsiából ismétlődő hullámokban elő-előtörtek, sőt a Volga vidékén megtelepedtek. E népekkel szövődő kapcsolatok révén a magyarság kultúrájának fejlődése meggyorsult, s török népelemek is olvadtak a finnugor törzsekbe. A török népekkel való szoros kapcsolatuk bizonyossága a jövevényszavakon kívül, hogy a magyarság máig használt idegen nyelvi népeve (Hungarus, Hongrois, Ungar, Vengri) a bolgár-török nyelven „tíz törzs” jelentésű *onogurok* nevéből alakult ki. Az onogur-bolgárok hatalmát a belső-ázsiai származású *türkök* döntötték meg, és a nyugati türkök hívták létre a Kaukázus előterében a Kazár Kaganátust, amely

hatalmát messzi földre kiterjesztette, s legalább a VII. század közepétől a magyarság is e birodalom keretébe tartozott. A bizánci források ezért említik a magyarokat türkökként még évszázadokkal később is, amikor már régen kiváltak a türk birodalomból. Nem tudjuk bizonyosan, hogy a magyarság Kazáriához való tartozása idején elhagyta-e Magna Hungaria területét, az látszik azonban valószínűbbnek, hogy hosszabb időn át még Magna Hungaria területén maradt, de adózott és katonai szolgálattal tartozott a kazár vezetőknek. A magyar törzsek egységes néppé ötvöződése mindenképp megtörtént Magna Hungaria területén, hiszen a honfoglaló törzsek neve, amelyet Bírborbanszületett Konstantín (Konsztantinosz Porphyrogenétosz) császár feljegyzésein kívül a Kárpát-medence helynevei is ránk örököltettek, szinte hiánytalanul kimutatható a baskír földi törzs- és nemzetiségnevekben is. Az írott adatok és a régészeti tények együttes vallomásából tudjuk, hogy a VII-IX. században a Kazár Kagánatusban valószínű gazdasági forradalom zajlott le, amely a

1. Kelet-Európa a IX. században és a magyarság honfoglalás előtti lakóhelyei

feudalizmus korai, igen fejlett változatát alakította ki. A kaganátus keretében élő magyarság együtt haladt a fejlődés útján a birodalom többi népével. A IX. század elején a zsidó hitre való térítéssel szemben Kazáriában fellobbanó ellenállásnak s az azt követő beháborúnak a magyarság tevékeny résztvevője lehetett. Ennek az eredménye, hogy 830 táján önállósultak, s hozzájuk csatlakozott a lázadás leverése után a kazárok három pártütő törzse is. E javarészt khorezmi, alán és bolgár-török eredetű népelemekből álló törzsmaradékokból szervezték meg a magyarok nyolcadik, *kabar* („lázkodó”) nevű törzsüket. Ezután nem hogy saját haderejüket nem kellett idegen célok szolgálatába állítaniok, hanem a befogadottak révén maguk tettek szert katonai segédnépekre. A Magna Hungariában maradt töredékeken és a Kaukázuson túli perzsa határvidékre szakadt csoportjukon (*szavárd* magyarok) kívül a magyar törzsszövetség zöme – a mohamedán geográfusok tudósítása szerint – a dunai bolgároktól a kazárok határvidékéig, azaz az Al-Dunától a Donig nyúló, folyók szabdalta síkságon foglalt szálláshelyet, amelyet a források *Etelköz*nek („folyóköz”) neveznek. Már a 830-as évektől tudunk az Al-Duna vidékén felbukkanó csapataikról, s ez időben és ellenük való védekezésül épül, lakóterületük másik végpontjával szemközt, egy véderendszer részeként, a Don bal partján a kazár erőd, Sarkel vára. Függetlenségük jele, hogy a mohamedán forrásokban feltűnik önálló népnevük, a *magyar*. A kazárok, bizánciak, dunai bolgárok és a keleti szlávok, illetve rusz-varégek közé ékelődve, önálló politikát folytatva vettek részt Kelet-Európa népeinek küzdelmeiben. A kor egyik fő kereskedelmi útvonalának, a varég-bizánci útnak, tehát a Dnyeper alsó szakaszának ellenőrzését ők vették át, s a keleti szláv törzsektől a kazároknak járó adót maguk hajtották be. A IX. század a szláv kapcsolatok hosszú korszakának kezdete, amelyet a magyar nyelvbe a XVI. századig beáramló szláv jövevényszavak nagy csoportja tanúsít. 862-től portyázó csapataik a Kárpátokon túli területre is elvetődtek, és a frank–morva viszályban hol az egyik, hol a másik félnek nyújtottak segítséget. A magyarok lélekszáma ekkoriban a fejedelemmel kivonuló 20 000 lovas, valamint a katonáskodó és termelőmunkát végző elemek aránya (1 : 5) alapján 100 000 családra, azaz mintegy félmillió főre tehető. A 894–896. évi bolgár-bizánci háborúskodásban a császár a magyarokat nyerte meg szövetségeséül, és a Balkánon sorra aratták győzelmeiket. A háború végeztével a boszszúálló bolgárok felbujtották a magyaroktól keletre tanyázó s velük régóta ellenségeskedő besenyőket, és két irányból támadtak az etelközi szállásokra, kivárva az alkalmat, amikor a magya-

rok serege másutt tartózkodott, valószínűleg éppen a Kárpát-medencében kalandozott. A függetlenség megőrzésére egyetlen mód kínálkozott: a törzsszövetség népe 896-ban benyomult a Kárpátok övezte medencébe, amelyet seregük portyázóútjain már kifürkészett. Az egykori római Pannonia ez időben a frankok államának keleti határőr tartománya volt, az északnyugati részen a Garam folyóig terült el a Morva Fejedelemség, míg a Tisza menti avar puszták a bolgárok fennhatósága alá tartoztak. E hegyektől körülvelt medencében viszonylag gyéren lakott területet találtak; földjét a Nagy Károly hadjáratai után megmaradt avarok, az avarok által gyeplővédő szerepre szánt, s a peremterületekre telepített, de a IX. században már az ország belsejében is szigeteket alkotó szlávok – pontosabban: dunai szlovének, bolgárok, morvák, az észak-kárpáti fehérhorvátok – laktak, helyenkint gepida maradványokkal keverten, a frank uralmi területre pedig bajor telepések is költöztek. A honfoglalók csapatai rövid idő alatt birtokba vették az országot, a források szerint 900-ban már a Dunántúl is a kezükre jutott.

Az itt következő rövid összefoglalásban a régészeti források bevonásával arra törekszünk, hogy a honfoglaló magyarság valószínűs életét idézzük fel, s szemléltetni szeretnénk, hogy a X. század utolsó harmadában kiépülő magyar államszervezet gyökereit hogyan tudjuk már a betelepедéstől nyomon követni. Talán a magyarok régészetileg leginkább felderíthető társadalmi szerkezetének, sajátos feudalizmusának, valamint egyre alaposabban megismerhető életmódjának, hitvilágának, művészetének vázlatos megrajzolása is segít megértetni, hogy a keleti környezetből kiszakadt magyarság miként tudott lépést tartani a közép-európai népek fejlődésével, s miként juthatott el – ha a nyugat-európai népekhez képest megkésve is, de a skandinávokkal és a környező szlávokkal egyidőben – az államalkotás fokára.

2. A legelső, 1834-ben felszínre került honfoglalás kori sír egyik legszebb lelete, a nyugati és keleti elemeket ötvöző benepusztai szíjvég. Előlapján növényi elemekkel körülvelt szárnyas griff, hátlapján koszorúba hajló inda látható

A honfoglaló magyarok társadalma

A család és a faluközösség

A honfoglaló magyarok társadalmának megismeréséhez nem nélkülözhető a régészet segítsége, hiszen a temetők szerkezete sok mindent elárul az egykori emberek életéről. A XX. század dereka táján kísérelte meg először László Gyula, hogy a temetőképből – mint az egykori élet vetületéből – kimutassa a honfoglaló társadalom alapegységeit. Akkor még alig néhány pontosan feltárt és a sírok rendjét térképen rögzítő temető (Bezdéd, Kenézlő, Eperjeske stb.) törvényszerűségeit figyelhette csak meg. Ezek a temetők mind azonos társadalmi réteg temetői voltak. László Gyula, aki járatlan úton indult el, nem tágíthatta tovább a kutatás kereteit, mivel ezeknél a korai ásatásoknál az embertani vizsgálatok hiánya miatt a nemek elkülönítését, a csoport egész belső rendjének tisztázását, az egyének a közösségen belüli helyzetét csak gazdagabb és jellegzetes tárgyi anyagot rejtő temetők alapján kísérelhette meg. A temetők elemzéséből sajátos kép bontakozott ki: a sírok egyetlen vagy több sorba rendeződtek, a sor közepére mindig a legrangosabb férfi került, s tőle jobbra csak nőket, balra csak férfiakat temettek; máskor a középső sír két oldalán a házastársak egymás mellett kaptak nyugvóhelyet. E mintegy 15-25 síros temetőkben László Gyula egy vérségi kapcsolattal összefogott, a szülőket, házas gyermekeket, unokákat magába foglaló, együtt gazdálkodó és vagyonközösségben élő, a legidősebb férfi vezetése alatt álló közösséget ismert fel: az apajogú nagycsaládot. Feltehető volt, hogy amelyik temetőben ez a rendszer nem mutatható ki, ott a szabálytalanság a feltárás hiányosságából vagy a temető csonkaságából ered.

Az egykori élet megelevenítésében elért első eredmények sarkallták a kutatókat arra, hogy teljes temetőfeltárássra törekedjenek, minden ásatásról készítsenek temetőtérképet, és szabályszerűségeket igyekezzenek a sírok rendjéből kiolvasni. A közel-

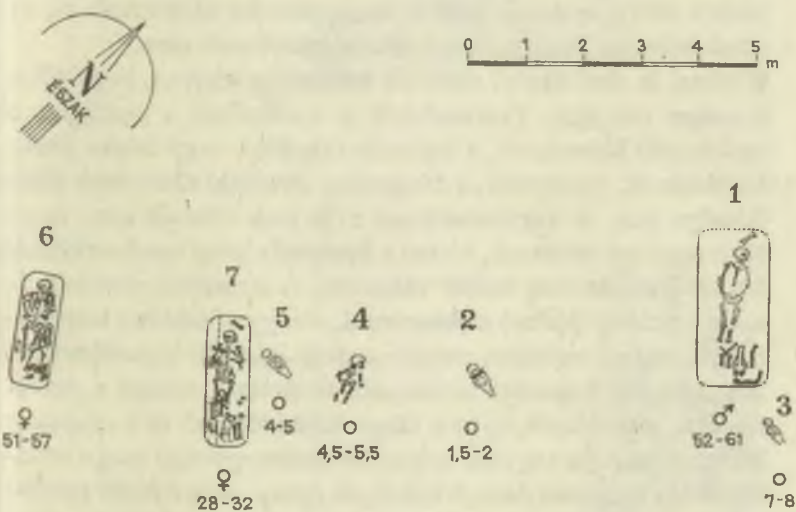
10-11
6

múlt legnagyobb jelentőségű felismerése kétségtelenül Szőke Béla nevéhez fűződik, aki a korábbi nézetekkel szemben kimutatta, hogy a szegényes leletanyagú, nagy kiterjedésű, olykor több száz sírból álló vagy ezret is meghaladó sírszámú, rendszeren az Árpád-kor első századának végéig folytatódó temetőikben nem a leigázott őslakosság, hanem mindenekelőtt a honfoglaló magyarok köznépi tömegeit lelhetjük fel. E temetők nagy részének ugyanis Árpád-kori pénzekkel keltezett tömbjén kívül korábbi, X. századi, szerény, de jellegzetesen honfoglalás kori hagyatékot őrző és szokásanyagában is pogány-magyar szakasza van.

Kora Árpád-kori forrásaink arról tanúskodnak, hogy a közrendű népesség – legalábbis a XI. században – korántsem vérségi közösségekben élt; olykor kifejezetten más-más családokból származó háznépekről és különböző rendű-rangú elemekről esik szó, akik semmiképpen sem állhattak rokoni kapcsolatban egymással. Vezetőjük a *falunagy*, a *villicus*, aki a *vének*, *seniorok* segítségével intézte a faluközösség ügyeit. Márpedig a korai oklevelek, törvények azokról az emberekről vallanak, akik a köznépi temetők Árpád-kori részében nyugszanak. Való igaz, hogy a feltérképezett temetőknél a sírok több helyütt apróbb csoportokra oszlanak, a sorok meg-megszakadnak, kis egységek, családok különülnek el, hiányos sorok iktatódnak be, és a szerény emléktárgy ellenére is határozott vagyoni és társadalmi különbségek észlelhetők, mégpedig nemcsak a késői tömbben, hanem a temetők X. századi szakaszában is. Az újabb embertani elemzések egyre több bizonyítékát szolgáltatják annak is, hogy rokonságban nem levő családok éltek együtt egy településen. Példaként említhetjük a Sárbogárd melletti 100 síros, a X. század végén már nem használt temetőt, amelyet a Dunántúlt 900-ban birtokba vevő honfoglalók nyitottak. Éry Kinga vizsgálatai szerint 25-30 főből álló négy kiscsalád temetkezett ebbe a temetőbe, és embertani jellegük olyannyira eltérő, hogy vérrokonság köztük nem tehető fel. A régészeti adatokból tehát úgy látszik, hogy a magyarság honfoglalás előtti fejlődése során kialakult tulajdonviszonyok a nagyobb lélekszámú csoportokat összefogó vérségi kötelékeket már szétérték. A nagycsalád összetevőire, szűkebb családi közösségekre, páros családokra bomlott, amelyek vagy külön éltek, vagy hatalmi és gazdasági érdekek szerint kisebb-nagyobb csoportjaik alkottak különböző egységeket.

Az újabb régészeti adatokból arra következtethetünk, hogy a honfoglaló társadalom alapsejtje az a maihoz hasonló család, amely a szülőket, a még legénysorban levő fiúkat és a hajadon lányokat foglalta magában. Élén a családfő, az atya állott, akinek korlátlan hatalma volt, hiszen ő volt a családi vagyon tulaj-

donosa. A fiúknak, ha felserdültek, joguk volt osztályt követelni a vagyonból, a családfő javait fiai között széteszthatta, saját jurtot állíthatott fel nekik, s így a fiúk gazdaságilag önállósultak. A vagyonosabbaknál az idősebb fiúk megházasodván külön szállásra is költöztek, s keleti szokás szerint csak a legkisebb fiú maradt apja szállásán, aki az atyai háztartást és vagyonrészt örökölte. A fiúk külön szállásra való költözésének a mondai hagyományban is felleljük a nyomát. Csodaszarvas mondánk testvérpárja, Hunor és Magyar, mint Ménrót elsőszülött fiai „apjuktól megválva külön sátrakba költöztek”, majd távoli vidékre vonulva önálló szálláshelyet teremtettek maguknak. Megtaláljuk ezt a szokást Árpád leszármazottainál is: a fejedelmi ház férfitagjai a helynevek tanúsága szerint előbb apjuk udvarhelyétől kisebb távolságra – így, mint Heckenast Gusztáv felfigyelt rá, Árpád fia, Tarhos, majd annak fia, Tevel atyjuktól mintegy 30 km-re – telepedtek meg, majd hatalmukban emelkedve több szálláshelyre is szert tettek az ország távolabbi vidékein. A legifjabb fiú otthon maradását igazolja a tiszánánai temető is, ahol egy 12–14 éves legényke, családfői tisztét jelölő tarsolylemezének bizonyossága szerint – nyilván apja halála és idősebb fivérei kirajzása után – atyja örökébe lépett. A honfoglaló temetők leletanyaga azt bizonyítja, hogy minél rangosabb, vagyonosabb volt a család, annál

6 feltárt sír száma
51-57 életkor (éves)

♂ férfi
♀ nő
○ gyermek

3. Rangos kiscsalád nyugvóhelye Szakonyban egy férfi, két nő és négy gyermek sírjával

23
5, 16

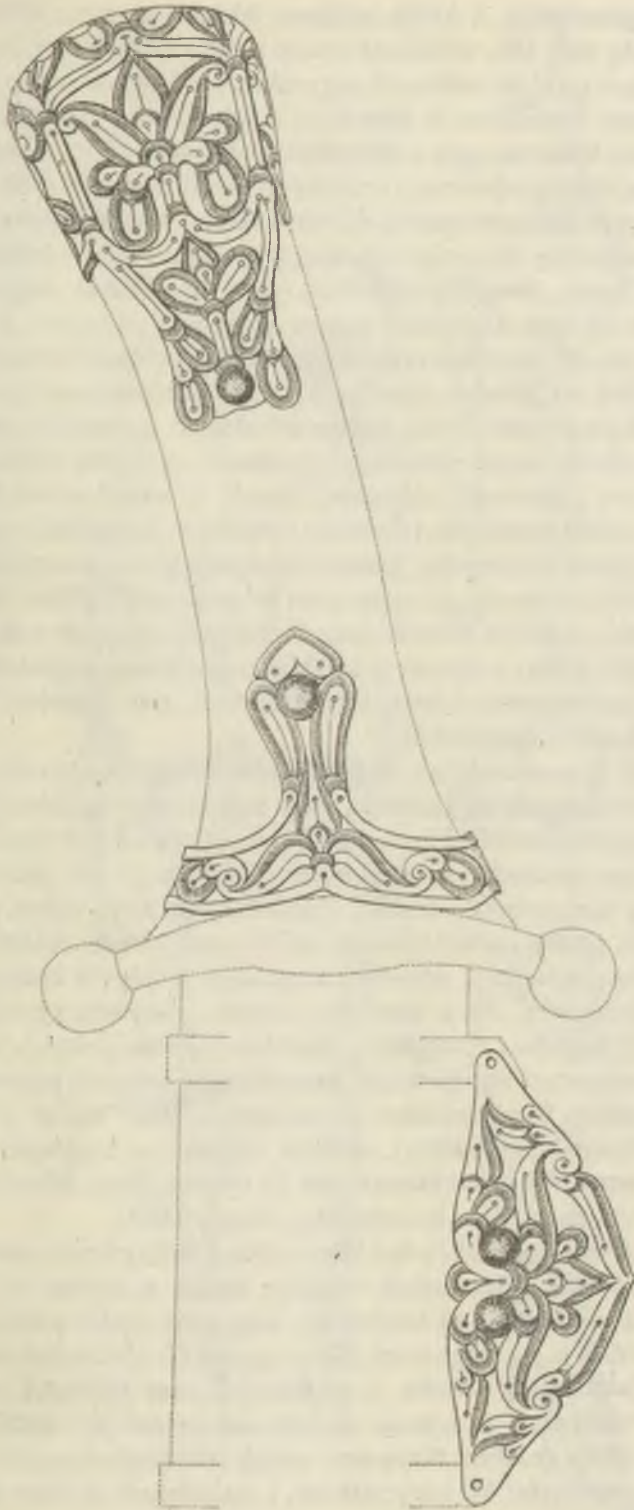
31, 42, 48–50

kisebb közösségben élt, és a magukban élő kiscsaládok a legtehetősebb réteghez tartoztak. A rangos családok egy részénél csak egy nemzedék lehetőséget fel a temetőben (Karancslapujtó, Bana, Perbete), s ebből arra kell következtetnünk, hogy a több évtizedes egy helyben lakással kiélt területen az előkelő családok leszármazottai a föld természetes megújulásáig nem vertek újra tanyát. A szakonyi temetőről Éry Kinga és Lengyel Imre ember-tani vizsgálataiból tudjuk, hogy a családból utolsónak az egyik feleséget hantolták el övéi mellett; itt tehát a családot túlélő asszony férje halála után is a szálláshelyen maradt, és maga irányította a háztartást és urától örökölt szolgálónépeit. Másutt (Bashalom II. sz. temető) a temetőképből és a nemek megoszlásából (5 férfi, 4 nő) arra kell gondolnunk, hogy a család három emberöltőn át lakott és temetkezett ugyanazon a helyen, a legifjabb fiúnak már említett öröklési rendje szerint.

A fiúk szétköltözése a nagy vagyonnal rendelkezőknél igen jelentős gazdasági, sőt hatalmi-politikai haszonnal járt. A hatalmas állatállomány a természeti csapásoktól, járványoktól, rajtaütésektől sohasem lehetett biztonságban, épp ezért felosztásával és széttagolásával igyekeztek védekezni az ellen, hogy a pusztulás az egészet sújtsa. A gazdagok ugyanilyen megfontolásból gondozásra is kiadták nyájukat a szaporulat feléért és bizonyos szolgáltatásokért. Az sem volt közömbös, hogy a hatalmasok birtokuk távoli vidékeire költöző fiaik és a velük tartó fegyveres kíséret révén uralmuk szilárd támaszpontjait alakították ki, és ezzel óriási területet tartottak biztos irányításuk alatt.

E törzsi és nemzetségi előkelők jellemzője lehetett, hogy több feleséget tartottak. Forrásadatok is árulkodnak a gazdagok szokásáról: Ménrótnak, a legendás ősapának vagy István király kortársának, Ajtonynak, a dúsgazdag délvidéki törzsfőnek több felesége volt. A vagyonosoknak nyílt csak módjuk arra, hogy több asszonyt tartsanak, hiszen a kiszemelt leány munkaerejének értékét busásan meg kellett váltaniok. A szegények nem is tudták a vételárat (kalim) előteremteni, s vagy nőrablásra kényszerültek, vagy a családok megállapodtak leányaik kicserélésében. A magyarok házassági szokásairól részletesen tudósít a perzsa Gardízi, elbeszélvén, hogy a házasulandó férfinak és a választott leánynak az atyja vagyoni helyzetük szerint egyeztek meg a vételárban és a hozományban. A feleségek száma ezért a férfiú rangjának és gazdagságának jelölője volt, s ugyanakkor kitűnő eszköz arra, hogy minél több tekintélyes családdal rokoni kapcsolatot létesítsen. A feleségek a nép legfőbb vezetőinél diplomáciai kapcsolatot is jelentettek: egy-egy leány odaadása a béke záloga, a szövetség biztosítása, régi ellenségeskedések megszüntetésének

4. A magányosan eltemetett
geszterédi törzs-
vagy nemzetségfő (?)
remekművű
aranszereléken szabljájának
helyreállított rajza

ígérete volt. A külön szálláson lakó, nemegyszer külön gazdagság élén álló, szüleiktől olykor rangos udvartartást hozó feleségek s a tőlük származó nagyszámú utód ugyancsak az úr hatalmát biztosította és társadalmi súlyát növelte. Az asszonyok közül láthatóan csak a főfeleség kapott urával közös nyugvóhelyet, a külön jurttban vagy a távolabbi udvarhelyen élő többi asszonyt egymagában temették el (Balotaszállás, Bordány, Mándok), vagy

55, 62

43, 65

44

13, 7, 25

a gazdag nőt szolgálóinak szegényes sírjai veszik körül (Hencida, Csorna, Szeged-Bojárhalom). Csak ez a szokás magyarázhatja, hogy igen nagyszámú rangos, magányos női sírunk van. Ezeknek egy határban való csoportosulása (például Koronóc) rangos férfi szálláshelyét sejteti, a feleségek jurttjainak sorával. Egészen más a csak elvétve felbukkanó, s rangjelző tárgyaikkal mindig magas méltóságról árulkodó magányos férfisírok jelentése (Gesztéréd, Zemplén, Tarcál). E temetkezések különállással beszédesen tükrözik a társadalom kiemelkedő rangú vezetőinek életformáját, hiszen e félve tisztelt, természetfölötti legendákkal övezett, az egész törzs és nemzetség jólétéért felelős férfiak családjuk körében sem élhették a közönséges emberek meghitt életét; övéiknek is inkább rettegett urai, mintsem gyöngéd hozzátartozói voltak, elzárkózva éltek, már életükben is kiemelkedtek családjukból.

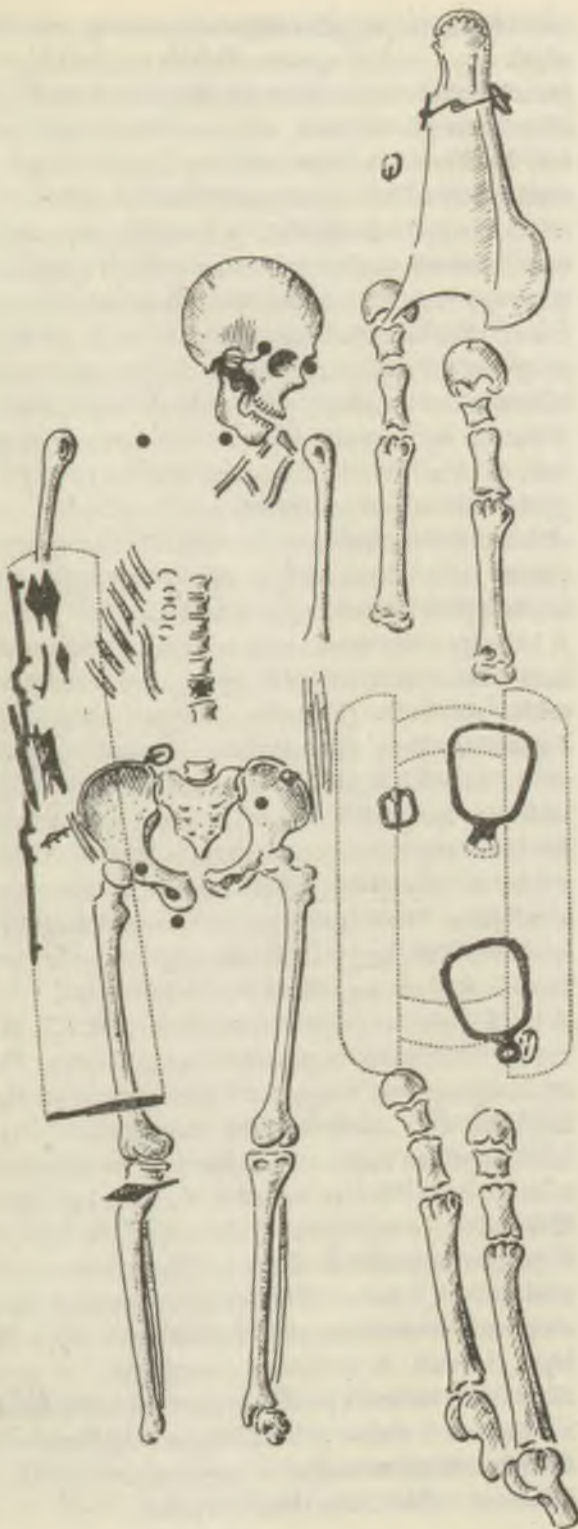
A rangos családok szállásain a ház körüli alantasabb teendőket szolgáló családok látták el, akik örökletesen teljesítettek egy-egy gazdag családnál ilyen szolgálatot, és a társadalom legalsó rétegéhez tartoztak. A honfoglalás kori temetők is vallanak erről, a házi szolgák másvilági létükben is gazdáik mellett maradtak. A gazdag családi temetők mellett, amelyeknek családfői sírjából tarsolylemez is előkerült, megtaláljuk a szegény közösség külön csoportba, de a közvetlen közelbe telepített egyszerű sírjait (Tiszanána, Ecsefalva, Kecskemét-Fehéregyháza). E szolgálócsoportok alávetettségét hangsúlyozza, hogy olykor még zsugorított temetkezéseket is találunk sírjaik között (Tiszanána, Szeged-Jánosszállás), amelyek különben a szegényebb köznépi temetőikben bukkannak csak fel elvétve (Penc, Bihardancsháza), s talán itt is, ott is a rabszolga állapot jelölői.

8

21

A legrangosabbak és a közrendűek között jelentős számú középrétegek helyezkedtek el. Egy részük gazdasági súlyát éppen a vagyonosaktól különböző, hagyományosabb családi szervezettel tudta megtartani. Bár a vagyont ők is feloszthatták az egyes háztartások között, a családtagok nem költöztek szét távoli vidékekre, és adandó alkalommal együtt képviselték a család közös érdekeit. Noha nem voltak feltétlenül néprajzi értelemben vett együtt élő nagycsaládok, a családtagok együttes munkájára,

5. Férfisír Rakamazról.
Jobbján tegzének
vasmaradványai,
baloldalt mellette
a másvilági mezőkre
kísérőjéül adott
felszerszámozott
hátaslovának csontjai

harckészségére, egymás segítésére mindig számíthattak. E közösségek épp a családi együttműködés erejénél fogva olykor kivételes tekintélyre tehetek szert, nagyobb összefüggő terület fölött ellenőrzést gyakoroltak, s a gyengébbek oltalmuk alá helyezkedtek. Ezekhez a középrétegekhez kapcsolhatjuk azokat a nagycsaládi temetőket, amelyekről fentebb szó volt, és amelyekből az utóbbi időben újabbak is kerültek napvilágra (Bashalom I. számú temető, Rakamaz). E temetőknél egyelőre nem tisztázott, hogy egy vagy több nemzedéken át temetkeztek-e bennük, ugyanis a sírok száma általában kevés ahhoz, hogy három emberöltőn át együtt élő nagycsalád tagjait foglalhatná magában. Bizonyos lelőhelyeken azonban, például Bashalmon, ahol két rangosabb, láthatóan ugyanazon időben nyitott temető van egymás közelében, és sírjaik száma feltűnően eltérő (13 : 24), valamint a nagyobb temetőben kötöttebb rend uralkodik, a magyarázatot az eltérő családszerkezetben kereshetjük: az egyikben családi rend szerint temetkeztek, míg a másikat a hagyományos nagycsaládi közösséghez hasonló egység használta.

A köznépi réteg szerényebb anyagi eszközei miatt nyilvánvalóan nem különülhetett családi egységekre, hanem nagyobb csoportokba tömörült (Halimba, Magyarhomorog, Ártánd, Majs). Egyesületeikben alkalmanként a rokonsági elv is szerepet játszott, de sokkal inkább a gazdasági érdek fűzte őket egybe, védelmet kerestek a szövetkezésben. Önkéntes társulásaik mellett uraik szándéka, sőt parancsa is hozhatott létre ilyen közösségeket. A közrendű népesség sem volt azonban egyenrangú, a tulajdon és szolgálat szerinti megoszláson túl azzal is számolnunk kell, hogy az őslakosság beolvadt csoportjai és a behurcolt foglyok egy része is közéjük került.

A honfoglaló magyarok társadalma tehát a X. században határozottan elkülönülő csoportokra tagolódott: az előkelő származású, rangos, nagy vagyonnal bíró vezető családokra, a szolgálatukban álló többé-kevésbé vagyonos középrétegre, a saját közösségeiben hagyott, tulajdonnal rendelkező köznépre, valamint az előkelők birtokában levő, uraik háza táján élő szolgákra. E társadalmi rétegeket a jogok és kötelezettségek egész rendszere kapcsolta egymáshoz. Legszembéletosebben példázák ezt azok a lelőhelyek, ahol a különböző gazdasági és társadalmi állapotú csoportok temetőit egymás közelében találjuk (Bashalom, Oroszáza, Szered). A láthatóan összefüggő, de mégis határozottan elkülönülő temetők az élő társadalom képét idézik föl, amelyben a szolgálatok alulról fölfelé kapcsolódó láncszemei a családokat, faluközösségeket nagyobb egységekbe fogták össze, és közös feladatok teljesítésére tették képessé.

Nemzetség, törzs, ország

A magyarság körében már az időszámításunk előtti évezredben lejátszódott a nemzetségi arisztokrácia kiemelkedése, és ezzel párhuzamosan végbement az alsóbb néprétegek szolgálatra kényszerítése. A hatalmat megszilárdítani törekvő arisztokrácia tudatosan siettette a régi – rokoni szövetezéseken alapuló vérségi – közösségek felbomlását. Az azonos leszármazási tudaton alapuló önkéntes összetartás helyébe olyan területi szervezetet igyekeztek létrehozni, amelyet központi akarat irányít. Vezető szerepüket csak ezáltal látták biztosítva; az állandóság és belső nyugalom elsősorban nekik volt érdekük. Az ősi nemzetségi viszonyok felbomlását igen hosszú folyamatnak kell elképzelnünk, és ebben a vagyoni különbségek kialakulásán túl nagy szerepe volt annak, hogy a finnugor alapnépesség török népelemekkel keveredett, de hozzájárult a különböző hatalmi alakulatokhoz való tartozás, az őshazától a Kárpát-medencéig megtett hosszú út sok-sok eseménye, végezetül a besenyő támadás és az új hazában való megtelepedés.

Az egykori vérségi közösségek helyébe lépő területi szervezet kiépítését a rétegekre bomlott és sokban ellentétes érdekű társadalomban csak határozott, tetterős vezetők vihették véghez. Vakmerő fegyveresekkel körülvett, sok szolgálónéppel rendelkező, kemény férfiakat adó családok szakadtak ki régi közösségekéből, akik képesek voltak vazallusaik között rendet tartani, számukra a gazdálkodás virágzását, lakóhelyeik védelmét, hadjáratok zsákmányát biztosítani. Egy-egy biztos vezetés alatt álló terület csábító erővel vonzotta magához a kívülállókat is. A jobb és biztonságosabb megélhetésre vágyó más nembeliek önként csatlakoztak, de a terület vezetője kényszerrel is telepített lakóhelye köré idegen csoportokat. Az uralma alá helyezkedő népet kiterjedt rokonsága segítségével kormányozta, de maga mellé állított e célból olyan idegen előkelőket is, akik testvériségi szerződéssel pecsételték meg a fegyverbarátságot. Szövetségeit részeltette gazdagságából is: szolgálatuk mértékének megfelelő vazallust, azaz e népeket eltartó területeket, s ezenkívül önálló vadászterületeket is juttatott nekik. Rangsorukat a hatalmuk alá adott tűzhelyek száma határozta meg, tehát hogy mennyi szolgáltató nép fölött rendelkeztek, és azokból hány harcost tudtak kiállítani.

A rokonokon és meghitt barátokon kívül az idegen törzsbeliekből szervezett, és épp ezért akár övéivel szemben is felhasználható fegyveres kíséret lett a nemzetségek vezetőinek legfőbb hatalmi támasza. A kíséret tagjai szolgálatukat önként vállalták,

és hűségesküt, fogadalmat tettek, hogy urukat nem hagyják el. Adott szavukat azonban nemegyszer megszegték, és más úrhoz pártoltak át. Önkéntességük voltaképp megbocsáthatóvá is tette, hogy mások szolgálatába szegődjenek. Legfőbb erényük mégis a hűség volt. Annak a vitéznek, aki végsőkig kitartott ura mellett, még az ellenségénél is magas jutalom volt a bére, és szívesen vették szolgálatát. A hitvány áruló azonban, aki kezet emelt törvényes urára, pártfogóra aligha számíthatott, az vett bosszút rajta, akinél befogadásra jelentkezett.

Nem azonos ez a réteg azzal a sereggel, amelyet a nemzetség a fegyverforgatásra alkalmas férfiakból háború idején kiállított. A bajtársak e hadnak csak vezetését látták el, és amellet a nemzetségfőnek, valamint előkelő harcostársainak szűkebb kíséretét, mintegy testőrgárdáját alkották. Békeidőben is megvolt a feladatuk: különböző küldetésekkel teljesítettek, követségekbe jártak, a nagy vadászatokon felügyeltek, uraik gazdaságának irányítását, ellenőrzését látták el, sőt – közülük a kisebbek – mindenféle alantasabb, ház körüli munkát is elvégeztek.

Sokoldalú szolgálatuk fejében az úr köteles volt oltalmába fogadni, védelmezni hí embereit, számukra szállásról, fényes ruhákról, fegyverekről, tüzes háttaslovakról, élelemről gondoskodni. Elsősorban a pompakedvelő kíséret megfelelő eltartása végett volt szükség a nagyszabású, sok zsákmánnyal és sarccal kecsegtető portyákra.

A vitézek együtt éltek eltartóikkal, míg a tekintélyes vezetők előkelőbb harcostársai elkülönülten, saját szállásukon laktak, és maguk is rendelkeztek kísérő bajtársakkal.

E szilárd hatalmi szervezettel összekapcsolt, változatos társadalmi helyzetben levő közösség, tehát az új összetételű nemzetség a terület fölött hatalmat gyakorló család nevét viselte, noha eredetére nézve a legkülönbélebb vérségi csoportokból verődött össze. Merőben mesterséges képződmény, csak felületesen tűnhet hagyományos alakulatnak.

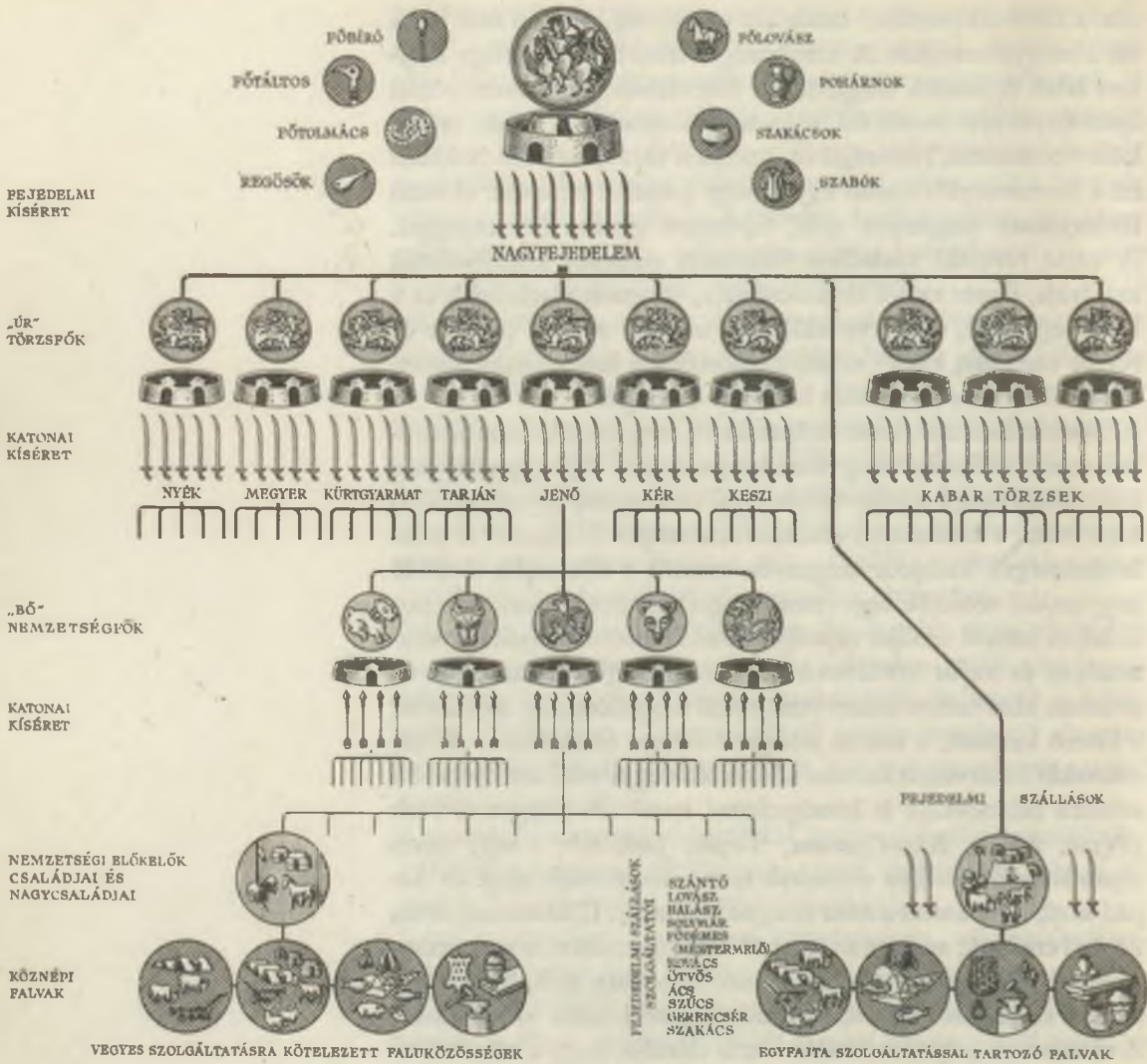
A honfoglaló magyarok nemzetségi szervezetének ilyen alakulását a történeti és régészeti adatok együttesen igazolják. A magyar régiségben a turulmonda, a legendás állatösöket, illetve állat alakú védőszellemeket megjelenítő címerképek már csak az akkori vezető családok féltve őrzött hagyományának szép jelképei, és nem egy totemisztikus fokon álló társadalom élő hitét tükrözik. Messze volt már az az idő, amikor közös mesés eredetmondák fűzték össze a számos ágra oszló nemzetségeket.

Györffy György kutatásai tették bizonyossá, hogy egy-egy honfoglaló nemzetségnek megyényi földdarab volt a birtokában, mivel az ezredfordulón kiépülő királyi közigazgatási egységeket

ben a kikövetkeztethető ősfoglaló nemzetség birtokai nem lépik túl a megyehatárokat. A nemzetségfő táborhelyét egy-egy helyben talált és általuk megerősített földvárban, helyenként római építményekben verték fel, vagy maguk emeltek a vezéri szállás köré védősáncot. Nemrégiben Zemplén vára közelében bukkant fel a nemzetségfői család egyik nagy gonddal temetett, előkelő férfitagjának magányos sírja, feltűnően gazdag leletanyaggal. A várat birtokló családhoz tartozását tanúsítja aranyborítású szabályja, finom művű áldozócsészéje, valamint viseletének az a különlegessége, hogy az előkelők szokása szerint üstökét öt fűrtbe rendezte, s fejét szinte körülvették a hajfonataiba fűzött, különféle bűvös jelképeket hordozó korongok.

A módszeresen átkutatott területeken a rangos sírok csoportosulása szinte kirajzolja az egykori központokat. Egy-egy tájegység különböző rangú közösségeket rejtő temetőinek egymással való kapcsolata, a nemzetségi arisztokrácia rangos kiscsaládi és a faluközösségek kiterjedt szegényes temetői s a közéjük ékelődő nagycsaládi temetők fegyverrel megrakott férfisírjaikkal, a társadalom szilárd rendjét rajzolják elénk. A *bőnek* mondott nemzetségfő és az őt körülvevő nemzetségi előkelők hatalmát az uralmuk alatt tartott földet benépesítő szolgálónépek, *inek* fölött a kísérő katonák, a harcos *jobbágyok* rétege biztosította. A más törzsekből szervezett katonai kíséret létét egyebek közt törzsnévi eredetű helyneveink is kétségtelenné teszik. A magyar törzsek (*Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) nevei olyan falvak neveiben maradtak fenn, amelyeknek lakói az Árpád-korban javarészt a *miles* rétegbe tartoztak. E falunevek olyan korból erednek, amikor a törzsből való származást még számon tartották, vagyis X. századiak, amire bizonyosság az is, hogy a XI. század legelejéről származó adománylevelekben szerepelnek. A törzsnévek helynévvé válása azt is elárulja, hogy a név eredeti viselői e helyeken állandó jelleggel telepedtek meg, tehát uraiknak nem időlegesen csatlakozó bajtársai, hanem a keleti katonai szervezet legfejlettebb rendje szerint már hűbéri tulajdonnal rendelkező katonai vezetői lehettek.

Az a tény, hogy a nemzetségfő kísérő katonáit más törzsek kalandvagyó fiataljaiból toborozták, s nem egyszerűen valamelyik szomszédos nemzetségből, arra figyelmeztet, hogy nem volt elég elválasztó erő, ha valaki más nemzetséghez tartozott, a nemzetségeket is összekapcsolhatta valamilyen összetartozás tudata. E nagyobb egység, a törzs keretébe – a besenyő törzsek nemzetségi megoszlásából, valamint a magyarok nemzetségi szállásföldjeiből alakult korai megyék számából következtetve – öt-öt nemzetség tartozott. A törzsi szervezet szilárdságára,

6. A honfoglalás kori társadalom szerkezetének vázlatja: a fejedelemtől függő törzsfők, a nekik alárendelt nemzetségfők, majd a nemzetségi előkelők és legalul a szolgáltatásokkal tartozó köznép jelképeivel

nagy kiterjedésű uralmi területre vall, hogy Biborbanszüle-tett Konstantín császár a magyaroknak csak törzseit említi, míg a besenyők törzseinek nemzetségekre oszlásáról is megemlékezik. István király maga is az egyeduralom megszerzéséért törzsrésznyi területek uraival: a somogyországi Koppánnal, az erdélyi Fehérváron udvart tartó Gyulával és a Tisza–Maros vidéket birtokló marosvári Ajtonnyal volt kénytelen hadakozni. Bizonyos, hogy az alávetetteik fölött oly nagy hatalommal bíró nemzetségfők az úrnak nevezett törzsfőnek vazallusai voltak. Ahogy forrásainkban a *Hétmagyar* kifejezés a hét törzsből szervezett magyarságot, a *Hét úr, hét vezér* e törzsek fejeit jelölte.

Ezeknek az uraknak a kezén levő terület volt az ő *uruszáguk*, vagyis országuk, miként más nyelvekben is az *úr* értelmű szóból képezték az uralmi területet jelölő szavakat (az olasz *signoria*, a német *Herrschaft*, a cseh *panství* és a lengyel *państwo*). Népmeséink „*hetedhét országa*”, „*hét országra szőlő*” kifejezése ugyancsak a hét törzsi területről beszél. A nyolcadik, utóbb befogadott törzs országának emlékét Anonymus tartotta fenn Biharország és Nyitra említésével. A kabarok kettéosztott településtömbje a legkorábbi időktől fogva a fejedelmi törzs országához tartozott; Bihar a fejedelmi tiszt várományosának, a trónörökösnek, míg Nyitra a másodoson következő trónutódnak az uralmi területe volt. Fokozatosan mind szélesebb vidéken tűnnek fel azonban az Árpád-ivadékok udvarhelyei, mintegy szemléltetve azt a folyamatot, miként lett a törzsfők országaira tagolt településterület első királyunk, István országává.

A magyar törzseket azonban már a honfoglalás előtti időkben egységes irányítás fogta össze. Erről tanúskodik a magyar népességnek a kazár rendezési elv szerinti hét törzsbe osztása, a két törzs egyesítését bizonyító Kürtgyarmat törzsnév, a kazároktól elszakadt törzstörödékek egy törzssé szervezése, egyes törzsek számára az egész törzsszövetség érdekében végzett feladatok kijelölése (a kabarok előhad és utóvéd szerepköre, majd ennek megfelelően az országkapukba telepítése). Egyes törzsnevek pedig arra utalnak, hogy a törzs feje a fejedelem környezetében viselt magas méltóságot: Tarján, azaz tarkán, a főparancsnoki méltóság címe; Jenő „bizalmas, tanácsadó” értelmű. A magyarok egy néppé egyesülésének emlékét őrzi a vérszerződés hagyománya, amikor a hét vezér jelképes vértestvérségre lépett az együttes cselekvés érdekében. A magyar törzsek egybekovácsolódásáról a régészeti adatok is vallanak, hiszen sem a tárgyi hagyatéokban, sem a szokásanyagban nem jelentkezik törzsi elkülönülés. Az etelközi magyarokról a mohamedán források fel is jegyzik, hogy két fejedelmük van. Főfejedelmük a *kende* vagy *kündü*, s e Kazárországból ismert méltóságnév alighanem annak a jele, hogy egykoron, a Kazár Kaganátushoz való tartozás idején, a türk-kazár uralkodók egyik bizalmi emberét állították a magyar törzsek élére. Személyét vallásos tisztelet övezte, szinte az istenség földi képviselőjének tartották. Mellette a kormányzás legtöbb gondja, a hadak irányítása a másik fejedelemre, a *gyulára* hárult. A kettős fejedelemség intézménye a világ számos népénél megvolt, legismertebb példája a szervezetét a múlt századig mereven őrző japán császárság, élén az isteni eredetű császárral (mikadó) és a ténylegesen kormányzó fővezérrel (sogun). A magyaroknál a kettős uralkodás kazár mintára gyökeresedett meg.

7. A szakonyi temetőben nyugvó előkelő férfi sírjából való lószerszám helyreállított rajza

Györffy György gondos forráselemzéssel kimutatta, hogy a honfoglalás után is fennmaradt e kettős fejedelemség intézménye, s a kündü méltóságot az új haza megszerzése idején „Kündü” fia Kurszán, míg a gyula, vagyis a vezérlő fejedelem tisztét Álmos fia Árpád töltötte be. Kurszán nemzetségének az ország szívében való megtelepedése is sejteti szakrális fejedelmi méltóságát, míg Árpád vezérlő fejedelmi voltára a krónikák is félreérthetetlenül utalnak, feljegyezvén, hogy különös tiszte folytán a hadak élén járt. Kurszán 904-ben bekövetkezett halálával vált Árpád egyeduralkodóvá, nagyfejedelemmé, utódai pedig a trón egyedül jogos örökösivé. A fejedelmi hatalom egy kézbe kerülésével a *gyula* méltóság megcsappant hatáskörrel, a haderő jelentős részét képező kabarok fölötti rendelkezési jog nélkül az egyik törzs-főre szállott. A X. században hallunk a harmadik főméltóságról, a *karcha* (bíró) tisztségéről is, amelyet ugyancsak örökletesen viselt az egyik törzs feje. A nemzedékeken át atyáról fiúra szálló főtisztségek a délvídeken birtokos törzsek tekintélyét olyannyira megnövelték, hogy a bizánci udvarban Bulcsú karchát, majd az erdélyi Gyulát tárgyaláson fogadták, míg a honfoglalás előtt csak a magyarok fejedelmeivel tanácskoztak. Egyes törzsek időnkénti önálló külkapcsolatai, vállalkozásai ellenére mindinkább erősödött a központi hatalom irányító szerepe, és a század végére kialakultak az állam megteremtésének feltételei.

A lelőhelyek vallomása

Az újabb korban kialakult településhálózat és közigazgatási szervezet a maga csomópontjaival, változó helyneveivel elfedi előlünk a múltat, azaz a X-XI. századi temetőknek az egykori településekkel, központokkal való szembevető összefüggését. Ez a kapcsolat csak akkor válik értelmezhetővé, a régészeti hagyaték csak akkor lesz a történeti forrásokkal egyenértékűvé, történeti szempontú értékelésre alkalmassá, ha a lelőhelyeket az Árpád-kori vízrajzi viszonyokat, erdőhatárokat, úthálózatot az okleveles anyag alapján meghatározható – részben elpusztult – korai településeket feltüntető térképre vetítjük rá. Nyilván nem véletlen, hogy az egykori Borsova vármegye régi központját, Várdát (a mai Kisvárdát), amely korábban a nemzetségfőnek adott lakhelyet, már az eddigi kutatásokból is megállapíthatóan tarsolylemezes családi, nagycsaládi temetők (Bezéd, Eperjeske, Rétközberencs, Tuzsér) gyűrűje veszi körül. E tarsolylemezek viselői a nemzetségfő gazdag rokonai, kedves fegyverbarátai, kísérő harcosainak rangos vezetői lehettek. Tervszerűen telepítették

láncolatnak, hanem mélységben tagolt, egymás mellett és mögött elhelyezkedő megerősített és örökkel megrakott helyek sokasága volt.

A társadalmi csoportosulásokban minduntalan megnyilatkozó szervező erő az egyszerűbb közösségek összetételét is megszabhatta. Aligha lehet mással, mint a hatalmasok rendelkezéseivel magyaráznunk, hogy a magyarhomorogi köznépi temető első nyitó sorát fíjjal-nyíllal felfegyverzett férfiak számára tartották fenn. A férfiak számából ítélve olyan közösséget telepítettek ide, amelyet arra köteleztek, hogy tíz fegyverest adjon a seregbe. A temetőben elfoglalt főhelyük azt sugallja, hogy az egész közösség létének értelme e harcosokban öltött testet. Mindez egyben azt is sejteti, hogy a vazallusi adományozás rendszerével tudatosan hoztak létre olyan települési egységeket, amelyekből egy-egy katonai vezető akadálytalanul megszervezhette a maga kisebb-nagyobb csapatát. E kis közösség idetelepítése talán kapcsolatban lehet Árpád elsőszülött fiának, Tarhosnak egyik közeli szálláshelyével (Tarhos-fok helynév; közelében, az ide telepített katonáskodó elemekről, alán eredetű népcsoportról tanúskodik a Varsány helynév), de arra is gondolhatunk, hogy általánosabb jelenségre bukkantunk. A mohamedán források ugyanis feljegyzik, hogy a magyarok fejedelme 20 000 lovas élén vonul fel, amely az előkelők állandó fegyveres erejének létszámát jelentheti. A 20 000 lovas katona nyilvánvalóan két *tümen*be, azaz tízezredbe volt osztva, s a tízes csoportosítás alapján tagozódott ezredekre, századokra, tízes egységekre, miként az időszámításunk előtti ázsiai hunoktól a mongolokig a keleti népeknél szokásos volt. A fejedelmet, a törzs- és nemzetségfőket körülvevő szilárd, állandó testőrgárda mellett a sereg háborús létszámra növeléséhez könnyen mozgósítható emberanyaggal kellett rendelkezniök, s ezt szolgálta egyes közösségek – a magyarhomorogi temetőből kikövetkeztethető – katonai rendben való telepítése. Mindenekelőtt ennek a mindig harcra kész, igen rövid idő alatt hadra kürtölhető és nagyra növelhető seregnek köszönhette a Kárpát-medencébe költöző magyarság első itt töltött évszázadának döntő katonai sikereit.

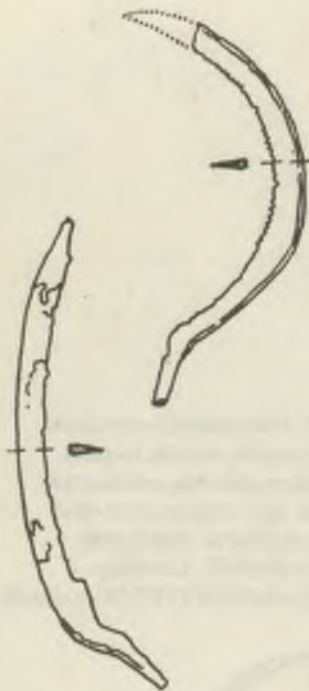
Gazdálkodás, életmód

Sátrak, házak és lakóik

A hagyományos szemlélet szerint a nomád állattartó népek az ekés földművelést csak nehezen, nagy megrázkódtatások árán, s többnyire kényszer hatására tanulják meg. A mezőgazdasági terményeket, ahelyett hogy megtermelnék, a leigázott népektől szerzik meg, vagy távoli vidékekre betörve hadisarcként gyűjtik össze, illetve az onnan elhajtott foglyokat kényszerítik földművelő munkára saját szállásaik körül. Ez az általánosítás így mindenképpen megalapozatlan, hiszen számos történeti és közelmúltbeli példája van annak, hogy az állattartó népek nem rekednek meg a vándorló pásztorkodásnál, hanem fokozatosan tért hódít körükben a földművelés, és ezzel párhuzamosan állandó településekhez kötődnek. Legújabbán Bartha Antal dolgozta fel a nomád népek ilyen irányú fejlődésének útját. A folyamat kezdetét az jelenthette, amikor a korábban túlsúlyban levő ló- és juhtartás mellett a hirtelen megnövekvő szarvasmarha-állomány – az igényesebb jászág téli ellátása érdekében – parancsoló szükségé tette a takarmánygazdálkodást. A téli szállások környékén kaszálókat kerítettek el, amelyeket gondoztak, trágyáztak, öntöztek. Az állati takarmány tudatos megtermelése mellett e földek szomszédságában természetesen alakult ki az emberi táplálkozást szolgáló növények meghonosítása is. A földre áldozott munka és az abból várható haszon a földterület értékét hallatlanul megnövelte, és a föld maga is – miként a megműveléséhez szükséges szerszámok – fokról fokra közösségi, családi, egyéni tulajdonba került. A föld megművelésével járó tevékenység és a termés betakarítására való várakozás a közösség mind nagyobb részét helyhez kötötte. A letelepüléssel az állattartás módja is megváltozott, a földek megműveléséhez szükséges igásjászágokat a település melletti karámokban, télen földbe mélyített ólakban őrizték, s olyan állatok tartása is lehetségessé

9. Földművelő eszközök (kaszák, sarlók, kapák, ekepapucskok, csoroszlya és egy vaspapucsos eke) a szaltovói műveltség területéről, Levédia-Etelközből (VIII-IX. század)

vált, amelyek a vándoréletre alkalmatlanok, mint a sertés és baromfi. Az egész évre kihajtott nyájakkal való helyváltoztatás is mind szűkebb területre korlátozódott, s terelésüket már nem az egész férfinép, hanem pásztorok végezték. Az egykori téii szállás fokozatosan állandó faluvá vált, s a vándorélet otthonainak, a felszedhető jurtoknak a helyét elfoglalta a kezdetleges lakóház.

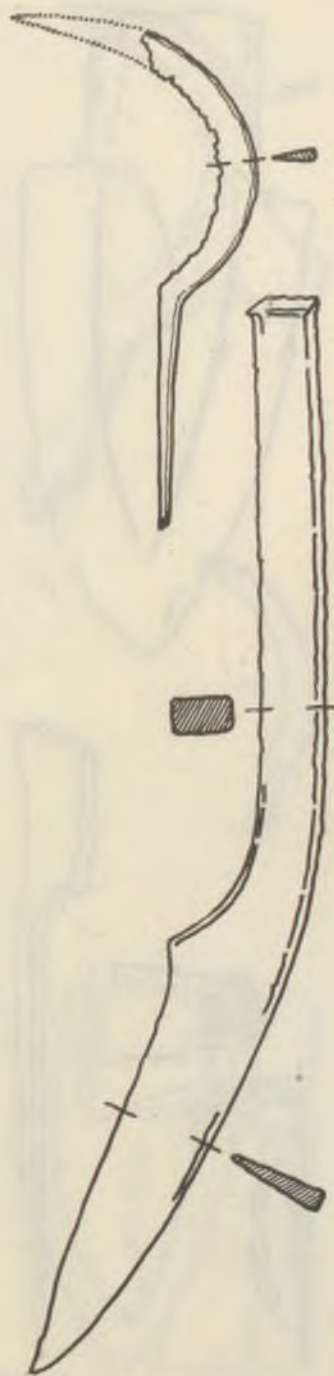
A magyarság régi életmódjának megítéléséhez segítséget nyújt Kazárország gazdasági rendjének ismerete, hiszen ennek az államalakulatnak a magyarság mintegy két évszázadon át tagja volt. A források egyértelműen elárulják, hogy e nagy kiterjedésű ország népei a VIII. század táján korábbi nomád pásztorkodó életmódjukkal felhagytak, állandósuló településeik körül szántóföldi és szőlőművelést, kertgazdálkodást űztek, kialakuló városaikban élénk kézműves és kereskedelmi élet bontakozott ki. E szolgáltatásokból, vámokból, kereskedőkre kivetett tizedekből, távoli népek adóiból élő kazár birodalom zsoldos hadaival és a gazdagok által kiállított katonaságával Kelet-Európa első már feudálisnak mondható államalakulata volt, amely a X. században hanyatlani kezdett, s hatalmát végleg az orosz fejedelmek törték meg.

A történeti adatokat a régészet eredményei is megerősítik, hiszen e sokfajta népet összefogó birodalom területén számos árnyalatot mutató, de lényegében egységes színezetű kultúra mutatható ki, amely a VIII.-tól a X. századig virágzott. Ezt első jelentős temetőjéről szaltovói, illetve az első nevezetes telep hozzákapcsolásával szaltovó-majácki kultúrának nevezik. A szaltovói kultúra területén gazdag folyóparti településhálózat tárul fel a régészek ásója nyomán. Már eddig 268, részben földsáncokkal kerített települést ismernek. Egy-egy terület központjában gerendavázás sáncokból, mészkőből, téglából épített erődítések, várak állanak, amelyekben a vezető réteg tanyázott, és hatalmat gyakorolt népei felett. E településeken levő különféle hajlékok szépen szemléltetik, hogy e népesség fokozatosan mindinkább megtelepedett. Felszíni jurtanyomok, illetve a jurta alaprajzát őrző kerek, földbe ásott hajlékok s mellettük földbe vájt négyszögletes putrik, sőt a föld színén emelt épületek figyelhetők meg, de a közeli nomád múlt emlékeként a tűzhely, akárcsak a jurtban, a kunyhók közepén kapott helyet, s csak később építik az egyik sarokba. E településeken folyó földművelés bizonyosságai a vermekben talált búza-, árpa-, kölesmagvak, a tavaszi és őszi vetésről árulkodó gyommagvak. Megtalálhatók a nehéz és könnyű ekék vasrészei, valamint a földművelés, szőlőtermelés és házkörüli jószágtartás mindenféle eszköze. Ezekkel az

eszközökkel és más kézművestermékekkel méreteikben és rendezettségükben már városnak mondható települések mesteremberei, az ott élő kovácsok, ötvösök, fazekasok látták el e települések környékét.

Ez a kultúra a magyarság levédiai-etelközi szállásterületén is otthonos volt, s így érthető, hogy a leginkább hitelt érdemlő mohamedán források a 870-es évek ottani magyarjainak életmódját a kazáriai viszonyoknak megfelelően jellemezték. Leírják, hogy a magyarok nemcsak friss füvet keresve terelik nyájait, hanem sok szántóföldjük is van, mégpedig nyilvánvalóan folyóparti téli szállásaik környékén, ahol a téli hónapokban huzamosan tartózkodtak és halásztak. Szabó István néprajzi párhuzamok alapján állítja eléink a félnomád életmódot: tavasszal a téli szállás mellett gabonát vetnek, nyáron távolabb legeltetnek, és ősszel hazatérve betakarítják a termést. Honfoglalás előtti szókészletünkben valóban meglepő a földművelésre utaló török jövevényszavak nagy száma, amelyek nemcsak gabonatermelésről, takarmánygazdálkodásról, de a kazárországi kertgazdálkodásnak megfelelően gyümölcsstermelésről, szőlőművelésről adnak hírt.

A Kárpát-medencébe költözött X. századi magyarság településrendjét ma még nem tudjuk kellőképpen szemléltetni, hiszen a telepfeltárások – Méri István kezdeményezése nyomán – mindössze két évtizede indultak meg. E telephelyeknek a honfoglalás korában nyitott temetőikkel való kapcsolata csak az utóbbi időben kezd megvilágosodni, hiszen e falvak alapítása a homályba vész, s csak annyi bizonyos, hogy a láthatóan hosszú időn át virágzó települések java része a tatárjárás idején, a XIII. század közepén elpusztult. Kezdetüket sokáig meg sem kísérelték a honfoglalás időszakára visszavezetni, mivel minden valóságos alap nélkül azt feltételezték, hogy csak az államalapítás után verhetett bennük tanyát a kényszernek fokozatosan engedő, nomád életmódjával felhagyó, az eke szarvához erőltetett népesség. E téves nézetet táplálta, hogy kezdetben csupán azokat a jellegzetes, rangos lovassírokat rejtő temetőket tartották magyarnak, amelyekbe az ezredforduló tájától többé nem temetkeztek. E rangos temetők hirtelen megszűnését sokáig az államalapítással az életmódban bekövetkező gyökeres változás jelének tartották, és nem feltételezték semmilyen kapcsolatot a X. századi temetők közössége és a környékükön levő, de későbbinek vélt falvak között. Pedig a nagy gonddal temetett, felékszerezett köntössel és felszerszámozott lóval a másvilágra indított előkelők és egyes rangosabb szabadok sírjainak eltűnése nem jelent egyebet, mint hogy saját hatalmukat, vagyonukat, jogaikat mentve elsőként alkalmazkodtak az új rendhez, s hűségük jeleként, Krisztus hité-

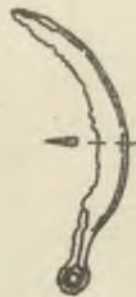

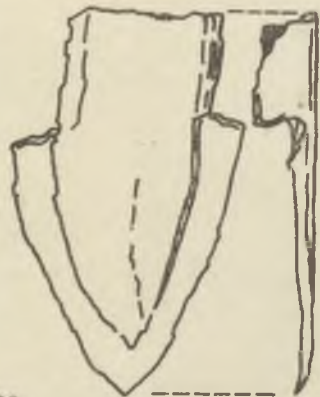
nek elfogadását bizonygatva, lemondtak pogány temetkezőhelyeikről. Nem egy közösség közülük az új hatalom által kiszabott szolgálata révén más tájakra is kerülhetett, de java részük alighanem ugyanazon körülmények között, helyben maradván élt tovább. Feltételezhető, hogy a királyi család várain és udvarhelyein kívül az ő szállásaik válhattak *egyházias helyekké*, s így *halottaikat* ezután már a templomba vagy köréje temették. A keresztény hit gyakorlását a köznépnél egy teljes évszázadon át sürgetik a törvények, s pogány módon nyitott ősi temetőik szívsós fennmaradása is arról vall, hogy az új vallás több nemzedék során, az egyházi szervezet teljes kiépülésével vert csak gyökeret. Az Árpád-kor első századának végéig folyamatosan használt köznépi temetőknek a közelükben levő, olykor már a korai oklevelekben megnevezett településekkel való kapcsolata aligha vonható kétségbe. Nyilvánvaló az is, hogy ahol a temetőt a X. században nyitották, ott a hozzá tartozó falut is ugyanakkor alapították, ha ezeket a településmagokat a feltárások csekély száma és részlegessége miatt nem is sikerült még pontosabban kimutatni. Mindenesetre máris X. századi előzményekről tanúskodnak a csongrád-felgyői, bashalmi, dobozi telepfeltárások és az a tény, hogy Visegrádon egy ilyen kunyhó omladékából egy honfoglalás kori csüngős veret került elő. Történeti megfontolásokon túl számos helynevünk is sejteti, hogy településeink egész sora a X. századból ered. Nem is érthető másként, hogy a legkorábbi oklevelek, törvények szilárd településhálózatról s határjelekkel lezárt, illetve körülhatárolt birtokokon fekvő falvakról (villa) és ott állandó építményekben, házakban (domus), kunyhókban (mansiuuncula) élő népességről vallanak. Ugyancsak állandó települést jelölnek azok a prediumnak nevezett korai földesúri gazdaságok is, ahol szolga-rabszolga eredetű elemek dolgoztak uruknak használatra adott eszközeivel, illetve mint házas-földes szolgák, súlyos szolgáltatásra kötelezve, a földesúr vagy megbízottja vezetése alatt. Alávetettebb állapotúak, mint a földesúri hatalom alatt élő, csupán szolgáltatásokra kötelezett falvak lakói. Ez eszünkbe juttatja, hogy már a honfoglalás kori társadalomban megfigyelhettünk egyrészt olyan lazább függésben álló, saját közösségeikben hagyott széles réteget, akik népesebb falvaink alapítói lehetnek, s mellettük olyan, a rangosak szálláshelyein élő, uraik vagy azok feleségeinek vezetése alatt álló háziszolgákat-rabszolgákat, akik a ház körüli gazdaságokban dolgoztak. Joggal látja Szabó István a XI. századi forrásokban említett települések előzményeit a földművelés miatt helyhez kötött, az új hazában már télen-nyáron lakott egykori téli szállásokban. Az országot birtokba vevő, sokasodó magyarság hozta

létre az ezredforduló tájára a mintegy 3-4000-re tehető, s átlagosan 30-40 háznépet, azaz 150-200 lakost összefogó településhelyet, magába olvasztva az avar maradványokat és a szláv csoportokat, saját településrendjébe szervezve korábbi lakóhelyeiket is.

Az állattenyésztés maga is mind a nyájak összetételében, mind az állattartás rendjében a megtelepülő életmódhoz igazodott. Honfoglalás előtti török és iráni jövevényszavaink nagy csoportja a szarvasmarhának nem és kor szerinti megkülönböztetését, a tejgazdálkodás fejlettségét tanúsítja, továbbá sertés- és szárnyastartásról ad hírt. Kora Árpád-kori falvaink állatcsont-anyagának vizsgálata is olyan arányú eltolódást mutat az igényesebb, takarmánygazdálkodást feltételező, a források szerint az ekék elé fogott szarvasmarha javára, hogy ilyen mértékű változás hosszú előzmények nélkül elképzelhetetlen. E telepátásokból előkerült állatcsont-anyagra mindenütt a szarvasmarha túlsúlya (29-34%) jellemző, a nomád gazdálkodás legfontosabb állatai, a ló (10-27%) és a juh (8-19%) mögéje szorultak, és egészen meglepő a sertések magas számaránya (15-23%), amelyek a valódi nomádoknál teljességgel hiányoznak. Sokatmondó, hogy az állatcsont-anyag százalékos megoszlása feltűnő egyezést mutat a szaltovói települések hasonló statisztikáival, amely településekkel korai falvaink szerkezete is rokon jellegű. Mindez azt is érthetővé teszi, hogy a magyarok természeti pénze – mint a legelterjedtebb, legáltalánosabb érték – a tinó volt, még első királyaink törvényei is ebben szabták ki a büntetést, váltságdíjat.

A X. századi Magyarországon, amelynek földjét a mainál sűrűbben szabdalták folyók, vízfolyások, erek, mocsarak – a településeket sűrű úthálózat és nagyobb hadiutak rendszere kötötte össze. A szegényebb falvak kunyhóinak csupán szalmával, giz-gazzal fedett s földdel is meghányt nyeregtetői emelkedtek a föld színe fölé. E putrik kis mérete elárulja, hogy bennük egy-egy család élt. Az egyetlen helyiség egyik oldalába vágták vagy sarkában építették meg a kemencét, feledve a középen égő tűz ősi hagyományát, noha az még folyton égett, hiszen korai törvényeink arról intézkednek, hogy a tűz őrzői távol maradhatnak az egyébként oly szigorúan előírt miséről. Egy-egy házhoz legalább egy külső sütőkemence, de olykor több – füstölő, aszaló, szárító, pörkölkemence – is tartozott, valamint gabonásvermek és az állatok téli tartására félig földbe ásott ólak. Egyes vidékeken faházak (Fonyód), sőt föld feletti építmények is lehettek. A házak közötti téres helyeken cserépüstök töredékei kerültek elő, amelyekben nyílt lángon főzhettek, szolgálára akasztva vagy vas háromlábra helyezve őket. A szabad tüzek egy része bizonyára nem is az ég alatt, hanem a szabad térségeken állított, disztelen,

30

szürke-barna nemezzel fedett sátrakban lobogott. Az idő megenyhülésétől kezdve a szűk, sötét, füstös kunyhók helyett a szelős, tágas sátrakban folyt az élet. A lakóalkalmatosságok nemegyszer területileg is elkülönülnek, s feltételezhetjük, hogy a tehetősebbek állandó lakásul szolgáló, árokkal körített jurtaíttól távolabb húzódott a település szegénysora, kisebb-nagyobb, olykor egészen nyomorúságos kunyhóival. A korai falvakban bonyolult sánc- és árokrendszer vonalai figyelhetők meg. Az egész települést övező, kapukkal szabdalt sáncvonalat mellett a hajlékok csoportján kívül eső árkolások nyomaiban a település környékén őrzött állatok karámjait, kaszálókat, kerteket védő árkok-sáncok maradványait láthatjuk.

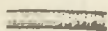
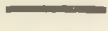
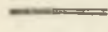
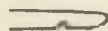
Egészen más kép tárult az érkező szeme elé a rangosak szállásain. Messziről fénylettek, vagy a várba lépőt hirtelen vakították el a csontliszttel fehérített nemez sátorbevonatok, amelyek csoportjából méretével, központos elhelyezésével is kivált a vezéri sátorpalota. A tetőkarika peremét, a boltozatos fedél alsó szegélyét és a bejáratot fedő nemeztakarót színpompás rátétdíszek borították. Belsejét brokátok, szőnyegek bélelték, díszesen faragott kereveit, zsámolyait finoman kikészített bőrök, prémek tették puhává. Előkelő vendég fogadásakor az ajtó szegletében álló padokon italokkal telt arany-ezüst korsók, serlegek sorakoztak. A jurta közepén lobogó tűz füstjét a rászórt illatos növények tették kellemessé. Berendezésükhöz tisztasági felszerelés is tartozott, egy megemelt, csappal ellátott, vízzel telített bőrtömlő, amely alá állva az út porát lemoshatták magukról. A magyarok ezt *csorgónak* hívták, nevét Konstantinosz Porphürogennétosz császár ceremóniás könyve örökítette ránk (cserga), hiszen a hadba szállt bizánci császár számára is a magyarok előkelőinek e fürdőalkalmatosságát rendezték be táborában. A szálláshely határain örök váltották egymást, és az érkező idegen lováról már a külső őrhelynél leszállni kényszerült. A jó szándékú érkező fegyvereit itt önként letette, ruháját, felszerelését át is vizsgálták, s felszerszámozott lovát megőrzésre átadva gyalogosan folytatta útját a vezér sátraig. A sátrak közt láthatta a kelmékkal, prémekkel, nemesfémekkel, ékszerekkel megrakott, vagyont őrző kocsik sorát, a táborhely urának póznára tűzött jelvényét, és a központi sátor körül a zászlókat, amelyek rangot jelöltek, s számuk eszerint nőtt, egészen a fejedelem hét zászlajáig.

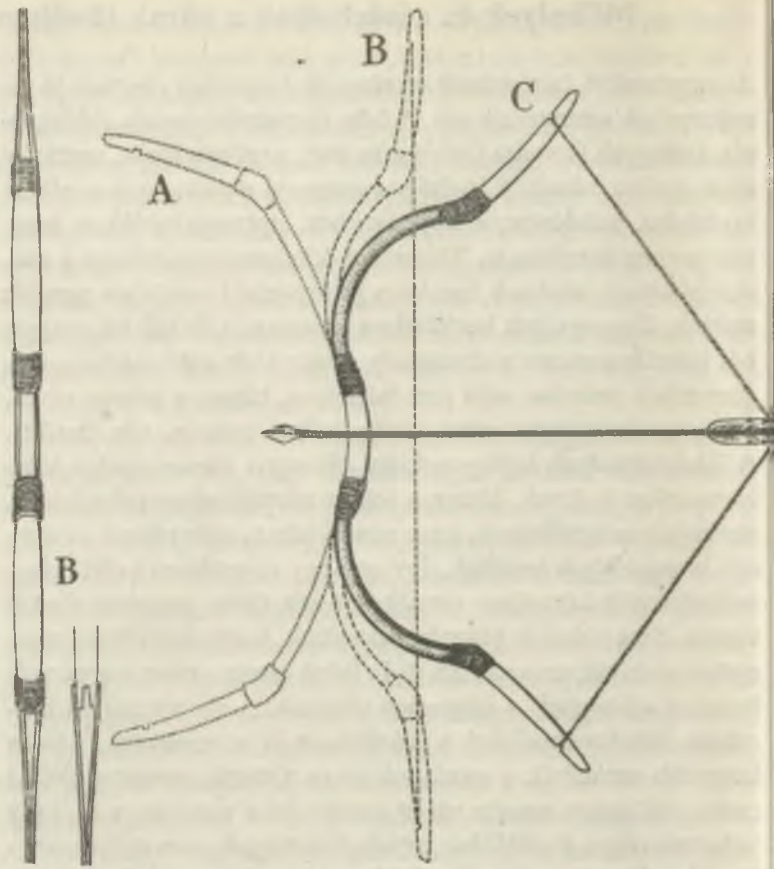
Műhelyek és vásárhelyek a várak tövében

Az egyszerűbb háztartások szerényebb használati tárgyaik jó részét maguk teremtették elő. A bőr- és prémmikészítés, feldolgozás, fatárgyak faragása férfimunka volt, a szövés-fonás, varrás az asszonyokra hárult. Fáradságos asszonyi munka volt a sátrak borítására, bélelésére, a köpenyekhez, nyeregtakarókhoz használt nemez készítése is. Többnyire felesben végezték ezt a módosabbaknak, akiknek hatalmas juhnyájairól temérdek gyapjút nyírtak. Egy-egy jurtt borításához rengeteg, 130-160 kg gyapjúból készült nemezre volt szükség. Ezért volt elérhetetlen a szegényebbek számára saját jurtt felállítása, hiszen a nemez rövid, 5-7 éves élettartama miatt sűrűn kellett javítani, sőt cserélni. A faluközösségek legügyesebbjei bizonyos mesterségeket háziiparszerűen is űztek, hiszen a feltárt településeken szövőházak, vasfeldolgozó műhelyek, azaz *vasverő* házak, edényégető kemencék is napvilágra kerültek. Így egy-egy településen belül a legszükségesebb kézműves termékek csere útján megszerezhetők voltak. Erre abból is következtethetünk, hogy első törvényeink a vásáron kívül, azaz a házak táján folyó cserét – mint megvámolhatatlan adás-vételt – szigorúan tiltották. A szegényebbek kézműves készítményeikkel a vásárokon is megjelentek, hiszen kevesebb termékük a gazdagok nagy tömegű nyerstermékével csak a rááldozott munka révén vehette fel a versenyt, s csak így juthattak olyan árufélékhez, amelyeket maguk nem tudtak megtermelni. Egy-egy település élelmesebb tagjai a másoktól összegyűjtött árukat a vásárokon haszonnal cserélték tovább. Őket említheti úgy a törvény, mint kereskedésből élő szegényeket.

Az előkelők ruházata, felszerelése, háztartása jóval igényesebb volt, ezért képzett mesterembereket igyekeztek telepíteni szállásaik köré, akik családjuk és rangos kíséretük számára kívánságaik szerint dolgoztak. Honfoglalás előtti török eredetű mestersegeink, mint az *ács* és *szűcs*, valamint a finnugor szavakból képzett *vasverő* (kovács), *fazekas*, *fonó* és mások tanúsítják, hogy már régen megtörtént bizonyos kézműves ágaknak a mezőgazdaságtól való elkülönülése. A honfoglaló hagyatéknak az egész népre kiterjedő egyöntetősége, az egyes tárgyfajták megállapodott formái, a méreteknek és a sokszor igen bonyolult szerkezeti elemeknek az egyezése, díszítési elveik azonossága nyilvánvalóvá teszi, hogy mindezt sok évszázados gyakorlat alakította ki és állandósította műhelyeikben. Számtalan lelet győz meg arról, hogy a magyaroknak nagy mesterségbeli tudással, gazdag tapasztalatokkal rendelkező, igen képzett kovácsai, fegyverművesei, nyergesei, ijasai, ötvösei, szíjgyártói voltak. Az emlékek

10. Visszacsapó összetett íj, csonttal merevített markolattal és végekkel. Ideg nélkül (A) nyugalomban (B) és felajzva (C)

- Az íj rugalmas puhafából, általában nyírfából való fagavva
- Felenyvezett szarulemezek
- Rásajtott rugalmas szarvasín-kötegek
- Szarvasagancsból készített csontlemezburkolat a markolaton és a hornyolással felerősített keményfa íjvégeken

egyöntetősége mellett is jelentős különbségek mutatkoznak azonban az egyes társadalmi rétegek használati tárgyainak finomságában, anyagában, díszittségében. Példaként említjük itt a magyarok legfőbb harci és vadászfegyverét, az íjat, amelynek készítése gondos szerkesztést, aprólékos, alapos munkát követelt. Rugalmas fából készült ívére szarvasínt préseltek, s vékony szarulemezt ragasztottak, végeit és markolatát csonttal vagy keményfával merevítették. Csontos íj azonban az egyszerűbb közösségeknél legfeljebb csak egy-egy sírban akad, míg a rangosabbaknál sorozatosan kerül elő. Ugyancsak csont borította a gazdagabbak felszerelésénél a tegez szájának fedelét, sőt olykor oldalait is, a bőrből való íjtegez végeit; részben csontból készültek a zablák pofarúdjai, a szablyák markolata, a nyergek berakásai is. A gazdagok műhelyeiben a fegyverkovácsok, íjasmesterek mellett csontműves dolgozott, s munkájához a nyersanyagot – a csontleletek egyöntetű bizonyága szerint – az előkelők ked-

18
63, 17, 64

venc időtöltése, szórakoztató gyakorlatozása, a vadászat szolgálta. A csonttárgyak ugyanis az elejtett szarvasok agancsából készültek, s e leletek feltűnésének gyakorisága azt vetíti elénk, hogyan oszlott meg a vadászszákmány az előkelők és a köznép között. Miként más keleti népeknél, úgy a magyaroknál is a jó vadászterületek nagyvadjai a köznép számára tilalmasak voltak, s a hadgyakorlattal felérő vadászatokon ők csak hajtókként vehettek részt. Az elrendelt vadászatokon elejtett szarvasokat – legalábbis azok bőrét, agancsát – még a távolabb élőknek is be kellett szolgáltatniok.

Az új hazába érkezés után a központi hatalom a vastermelésről szervezeten gondoskodott, hiszen biztosítania kellett az egyik legnélkülözhetetlenebb kézművesség, a kovácmesterség nyersanyagát. Heckenast Gusztáv és Nováki Gyula a felszíni salaknyomok megfigyelésével, a vaskohók feltárásával, valamint az oklevelek és helynevek együttes vallomásával bizonyította, hogy a X. század elejétől két jelentős vaskohászati központ működött: az egyik a Nyugat-Dunántúlon, a másik Borsod megye északi részén. E vidékek *Vasvár* nevű központjaiból ellenőrizték a környék vasat szolgáltató népeit, termékeiket itt tárolták és innen osztották szét. Vasat a bányászott ércen kívül a felszínen gyűjtethető gypvasból nyertek, s ezt a domboldalba vágott kis olvasztókemencékben darabkákra törve s faszénnel keverve, kézi fűjtatással olvasztották ki. A vaslepenyben maradt salakot kalapáccsal verték ki, s újraolvasztással tették a színvasat felhasználhatóvá. Egész napi munkával 1—2 kg alakítható vascipó készült. Aligha tudták volna széles körű, rendszeres vastermelés nélkül biztosítani a lószerszámokhoz, fegyverekhez, a kilőtt megszámlálhatatlan nyílcsúcshoz szükséges óriási vasmennyiséget. Csupán az állandó kíséretnek tekinthető 20 000 lovas felszereléséhez, nem számítva egyebet, mint a szablyákat, kengyeleket, zablákat, Bartha számításai szerint 20 tonna vasat kellett felhasználniok.

Mindazon népeknél, amelyeknél a fényűzési cikkeket készítő kézműveságak nem érték el az igényeknek megfelelő szintet, a vezető réteg igyekezett külhonból odacsalogatott vagy akár behurcolt mesterembereket letelepíteni. Kazárország híres központjaiban elsősorban a mohamedán népesség üzte a finomabb kézműves tevékenységet, s ezért is természetes, hogy a magyarok a hozzájuk csatlakozott kabar elemek közül a khorezmi és alán kézműveseket kiválogatták, és nagy becsben tartották. Minden bizonnyal éppúgy a fejedelmi, törzsfői, nemzetségfői szálláshelyekre telepítették szét őket, mint a mongolok, akik a meghódított országok foglyul ejtett mestereit szétosztották a kán és családtagjai között, akik udvarhelyeiken foglalkoztatták

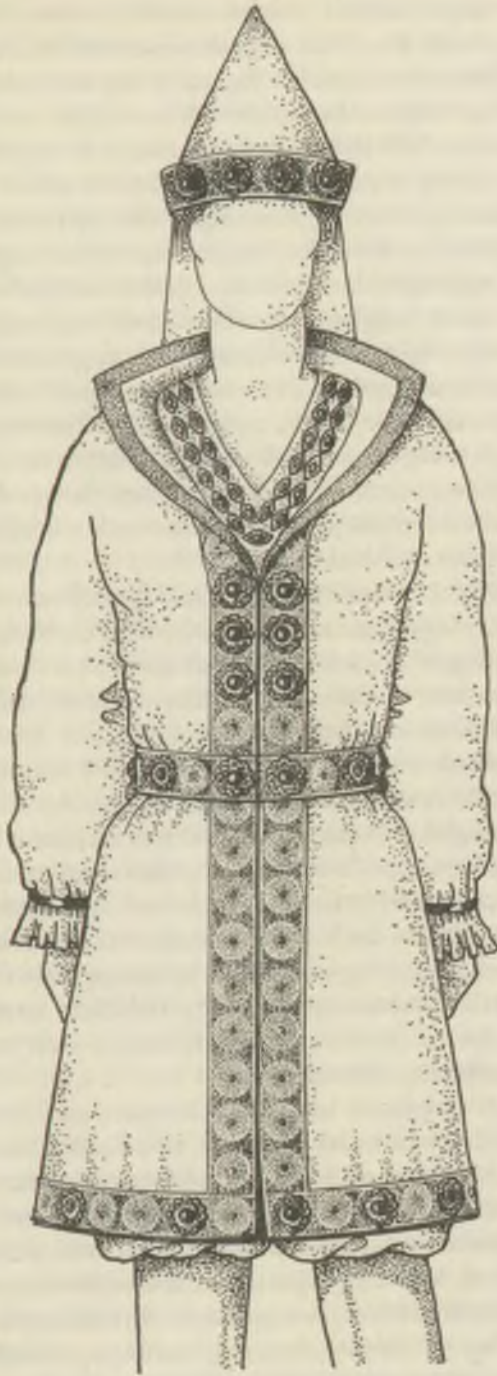
17, 66–70

őket. A kabarok fémműveseiről tanúskodik, hogy „khorezmi” jelentésű *kálix* szavunk utóbb „pénzverő, kamarabérlo” értelmet nyert. A magyar ötvösművészetben a szasszanida hagyományokat folytató kaukázusi fémművesség erőteljes jelentkezése, valamint a mohamedán művészet jellegzetes jegyei – az állatalakok növényesített megmintázása, az élőlények ábrázolásának kerülése – csak azzal magyarázható, hogy a nagy hatókörű ötvösműhelyekben a mesterség fogásaiban leginkább járatos, a kaukázusi műhelyhagyományok alapján dolgozó kabar ötvösöknek jelentős szerepük volt. A területi központokban működő ötvösműhelyek, a régészeti anyagban fellelhető egyezések (övszeretek, öntött korongok, préselt rozetták) bizonyossága szerint egy-egy nemzetségi, törzsi szállásterületet láttak el termékeikkel.

A helyüket szüntelenül változtató népeknél használatos edények egytől egyig fából, illetve a nagy tárolóedények bőrből készültek, amelyek úton sem törhettek össze. A honfoglalók hagyatékában viszont szép számmal találunk cserépedényeket, s noha a bögrék, fazekak általános formája nem árulja el eredetüket, van néhány jellegzetes edényfajta, amelyet az őslakosság mesterei nem készíthettek. Ilyen korai falvaink legáltalánosabb edénye, a cserépüst, amely a magyarok megjelenésével tűnik fel a Kárpát-medencében. A kabar sírok jellegzetes melléklete – mint arra 30 Kiss Attila felhívta – a kétfülű edény, az ún. püthosz, amely 28 épp a szaltovói műveltség északibb vidékein általános. Olyan edényfajtánk is van, amely csakis idegenből kerülhetett tulajdonosához. A bizánci műveltség hatása alatt álló széles területen készítettek antik mintákat másoló, karcsú, mázas amforákat, amelyeket a vásárokon a vidék nemes borával töltve árultak. Akár a Fekete-tenger melléki vásárokról, akár Kazáriából vagy a dunai bolgárok piacairól, de mindenképp vásárfiaként juthatott ez a korsó annak a férfinak a birtokába, akinek sírjába (Sóshartyán), bizonyára szintén borral töltve, útravalóként betették. 29 Közvetve talán annak bizonyosságát is láthatjuk e kecses edényben, hogy az északkeleti tájak szőlőkultúrája – a dunántúli római eredetű szőlőműveléssel szemben – a kabarok odatelepedéséhez köthető.

Az igazi állattartó népek csere útján kénytelenek megszerezni a mezőgazdasági termékeket. Épp ezért állatot, állati termékeket visznek vásárra, mégpedig ősszel, amikor állataik a nyári legelőkön fölhíztak, a juhok gyapját lenyírták, s a földművesek betakarított terményeire váltják át, megszerezve egész évi gabona-szükségletüket. A magyarok megjelenését a keleti vásárokon a források másként adják elő. Az etelközi magyarok a szlávoktól adóként szedett prémeket, a zsákmányolt rabszolgákat a Fekete-

11. Fémdíszekkel
szegélyezett süveg és köntös,
veretes nyakú ing
az orosházi honfoglaló asszony
síreletei alapján

tenger melléki bizánci városok vásárain brokátra, szőnyegekre és más fényűzési tárgyakra cserélték be. A 934. évi bizánci hadjárat alkalmával is a foglyok közül az asszonyokat és a gyermekeket selyem- és brokátruhákért adták el Konstantinápoly falai alatt. 965 táján a prágai vásáron a magyar kereskedők – akik között mohamedánok és zsidók is voltak – áruikért és bizánci aranypénzeikért rabszolgát, cint és prémeket vásároltak, noha Ibrahim ibn Jakub külön megemlíti, hogy ott az élelmiszerek rendkívül olcsók voltak. Mindebben újabb bizonyítékát láthatjuk annak, hogy a magyarok már a IX—X században maguk termelték meg az ellátásukhoz szükséges gabonaféléket, s a XI. századi élelmiszerbőségnek, amit az átvonuló zarándokok és keresztes hadak emlegetnek, messze nyúló előzményei vannak.

A mozgalmas keleti vásárok emlékét és a vásártartás szokását a Kárpát-medencébe költöző magyarság magával hozta, hiszen iráni eredetű *fiżet* és *vásár* szavunk a honfoglalás előtt vert gyökeret nyelvünkben.

Korai városfejlődésünkkel foglalkozó munkájában Györffy György foglalta össze vásárhelyeink történetét. Ezek Magyarországon is főként a fejedelmi család szálláshelyei mellett létesülhettek – amint azt a Tasvására helynév is tanúsítja –, de bizonyosan keletkeztek vásárhelyek a törzsfői, nemzetségfői várak közelében, ahol a különböző kézművesek is csoportosultak. A kereskedők e helyeken nagyobb biztonságban érezhették magukat és drága portékáikat, s ezekben a központokban fordult meg a legtöbb vásárolni tudó és akaró ember. Védelmük fejében és a továbbvonulásukat fedező fegyveres kíséret biztosításáért a vár ura áruikat megvámolhatta. Szokásban volt vámot szedni az átmenő kereskedőktől is, s ahogyan a fejedelmek megvámolták a Dunán úsztatott vagy földjükön átszállított árukat, éppúgy Ajtony is vámot vetett ki István királynak a Maroson lejövő tordai sószállítmányaira.

A magyarok kereskedői között szép számmal voltak mohamedán khorezmiek és alánok, akik Kazáriában is kereskedők voltak. A bagdadi születésű Maszúdí egy adata tanúskodik erről. A 934. évi hadjárat alkalmával a túlerőben levő bizánci seregben az áttértett muzulmánokat is csatasorba állították. Erre a magyarok is összegyűjtötték a náluk élő és tartózkodó mohamedán kereskedőket, és ugyancsak őket állították a hadrend első sorába, azt remélve, hogy egykori hittestvéreiket át tudják csábítani a magyarok oldalára. Tudjuk azt is, hogy Taksony fejedelem káliz kereskedőket telepített le pesti udvarhelyén. Épp az idegenek nagy száma miatt tehetjük fel, hogy a vásár napja, akárcsak Kazárországban, illetve a mohamedán világban, a péntek lehe-

tett. A nyugati térítők vezethették be néhány forgalmas központban – épp az érseki városban, Esztergomban is – a keresztény szokás szerinti szombati vásárokat. István király a nyakas magyarok templomhoz szoktatása érdekében rendelte el, hogy a vásár az emlékét azóta is nevében viselő ünnepnapon, vagyis vasárnap (eredetileg *vásárnap*) tartassék, míg a keresztény hit megszilárdulásával újra megtiltották az ünnepnapon történő adás-vételt. A vasárnapi vásárok sokadalmát idézik fel első törvényeink, amelyek kimondják, hogy az elbitangolt jószágot a várba vigyék, és ott a templom előtt, illetve a vásárban mutogatva keressék tulajdonosát. A vár és vásárhely itt nyilvánvaló kapcsolata már jóval korábbi időkben alakult ki, ahogyan a törvényekben említett várról várra járó kereskedők is régi szokást gyakorolhattak. A régészt tárgyi bizonyítékok vezetik el ehhez a meggyőződéshez, hiszen a népesség egy területről való széttelepítésén kívül nem magyarázhatja mással azonos műhely készítményeinek nagy távolságra való szétszóródását (például a délvidéki orsovai, orosházi, illetve a kisalföldi szeredi és a kolozsvári, valamint a budapesti övveretek egyezése).

A Kárpát-medencébe való költözésük után a magyarok a X. század első felében fenntartották hagyományos keleti kereskedelmi kapcsolataikat, amit a források utalásain kívül az e korban vert számos arab érem és a huszti nagy dirhemlelet is bizonyít.

27

A messzi földről jött kereskedők a magyaroknál védelmet élveztek: a 934. évi portya idején a besenyők és magyarok között azért tört ki viszály, mert egy Ardabilból származó kereskedőt, aki a magyaroknál megtelepedett, a besenyők részéről sérelem ért. A kazárok országának széthullásával megélenkült a bizánci és a környező szláv területek felé irányuló forgalom. A X.

27

század második felében nagyobb számban bukkannak fel az említett prágai vásáron fizetőeszközül is használt bizánci aranypénzek, valamint feltűnnek a bizánci és szláv ékszerek (gyűrűk, fülbevalók), illetve ezek hazai utánzatai. A földbe rejtett ékszerekészletekben is a keleti szláv, bizánci, balkáni ezüst- és aranyművesség készítményeire ismerhetünk (Zsenye, Darufalva,

45

26

Tokaj). A Magyarországon áthaladó észak-déli kereskedelmi útvonal egyre növekvő jelentőségére Gedai István mutatott rá. A Prágát és Bizáncot összekötő kereskedelmi út emléke az a forrásadat, hogy Szvjatoszláv kijevi fejedelem, akinek koponyájából az őt foglyul ejtő besenyők utóbb ivócsészét készítettek, a Duna menti bolgár városok meghódítása után Perejaszlavecbe tette székhelyét, s ide kíváncozott vissza később Kijevből is, mondván, hogy a görög fényűzési cikkek mellett oda áramlott minden földi jó, a csehektől áruk és a magyaroktól ezüst és

lovak. Az ezüstön itt bizonyosan éppúgy ötvöstárgyakat kell értenünk, mint a Bizáncból érkező aranyon. E 969-ből, tehát a kalandozások lezárása után feljegyzett adat azért is jelentős, mert arról tanúskodik, hogy a zsákmányolt ezüstön kívül a magyaroknak saját nemesfémforrásaik is voltak. Az ezüst fejtése a X. században Selmec környékén az Árpád-ház ellenőrzése alatt folytatható, amint azt a szervezetét tökéletesítő Géza fejedelem nevét őrző Devicse nevű egykori központja sejteti. Aligha véletlen az is, hogy az erdélyi gyulák székhelyükül a régi Apulumot tették meg, amelynek körzetében, Zalatnán aranytermelés folyt.

27

A belső kereskedelmi forgalmat a magyarok közvetlen termékcserével bonyolíthatták le, de már régtől fogva állandó érték-mérőül szolgáló természeti pénzzel is rendelkeztek, előbb a prémme, majd a tinóval. Áruikat azonban szívesen adták oda az idegen kereskedők pénzeiért, bizánci aranyért vagy arab ezüstért. Értéküket e pénznemekben is ki tudták fejezni, miként a volgai bolgárok is pontosan tudták, hogy egy-egy nyersprémért a mohamedán országok kereskedőitől két és fél dirhemet kérhetnek. E pénzek azonban csak a hazai kereskedők kezén maradtak fizetőeszközök, egyébként a forgalomból kivonva halmozódtak fel a rangos családoknál, akik nemesfém-nyersanyagként gyűjtötték, olykor ruháikra is felvarrva néhányat e csillogó, szép veretű érmekből. Értékes vagyontárgynak számított, hiszen Gardízi leírja, hogy a magyaroknál a rangos eladó leányokért a vő (vevő) állatok és különféle ingóságok mellett pénzt is adott menyasszonya szüleinek. Az előkelők vagyontörző kocsijainak vízhatlanná tett, juhtejjel vagy faggyúval átítított nemezfedele alatt zsákszámba gyűlt az arany-ezüst pénz és a belőlük készült ékszerek.

12. Díszkapocs, honfoglaló férfi ruhaékkészége Kömpöcről

Alattvalók és királyi szolgálónépek

Vajon mi tette lehetővé, hogy a magyar nagyfejedelem házanépe, valamint a törzs- és nemzetségfők dúskáljanak minden földi jóban, asszonyaik kincsesládáit színültig megtöltsék, rangos udvart tartsanak, lakomákat rendezzenek, szállásterületük gazdasági és katonai tisztségviselőit szolgálataikért időről időre megjutalmazzák, a náluk megforduló követeket méltóképpen fogadják, a kapott ajándékot megfelelően viszonyozzák? Egész vagyont emésztett fel a kisebb-nagyobb szolgálattevők seregének eltartása: egy-egy nagyúr szálláshelye körül testőrök, kapuőrök, ajtónállók, tolmácsok, hírvivők, regösök, táltosok, szállásmesterek, tárnokok (azaz vagyonának, raktárainak gondozói)

éltek, és valóságos hada azoknak, akik különféle szolgálóra, lovászokra, szakácsokra, pohárnokokra és másokra felügyeltek. Ennek a csillogó életmódnak a fenntartása aligha vált volna lehetővé a társadalom kezdetleges fejlettségi szintjén, amikor az egyenlőtlen vagyongegosztás kezdeti szakaszában szokásos rokoni, illetve később a gazdagok és szegények közötti, ún. kölcsönös segítségnyújtás révén a gyengébb a hatalmasabbak szolgálatába kényszerül: állatok, eszközök, szerszámok kölcsönzése vagy ellátása fejében munkát végez, a nyerstermékeket egy bizonyos hányadért feldolgozza, sőt gyermekeit szolgálatukba állítja. Ez a kapcsolat még esetleges, alkalmoszerű, és kedvezőbb lehetőségeikért bármikor felbontható. A honfoglalástól századokon át folyamatos köznépi temetők bizonyítják, hogy a magyar közrendű tömegek kapcsolata a földdel és a föld urával betelepülésüktől kezdve szilárd, állandó, szabályozott viszony volt. Sem a kalandozó hadjáratok zsákmánya, sem a helyben talált, a honfoglaló magyarság felénél is kevesebb, legfeljebb 200 000 lélekre tehető őslakosság megadóztatása nem tette volna lehetővé önmagában a rangosak állandó jólétét; ez csakis a széles néprétegek munkáján és rendszeres szolgáltatásain alapulhatott.

Az új hazába érkező magyarság megtelepedésének rendje tanúsítja, hogy társadalmát szilárd szervező erő irányította, s a fejedelem és a vezetők egész népükkel mint alávetettjeikkel szabadon rendelkeztek, az őket eltartó területet pedig tudatosan, tervszerűen osztották fel. A keleti népeknél szokásos volt, hogy a rangosak táborhelyei a vezéri sátorpalota körül gyűrűszerűen helyezkedtek el, ugyanígy a magyarok fejedelme az egész településterület központjában választotta meg szálláshelyét. Ezért a magyaroknál, ahogyan Kelet más népeinél is, az „ország közepé” kifejezés jelölte a fejedelem székhelyét. A központi terület birtoklása az uralkodó föltétlen biztonságát szolgálta. Sokatmondó változások figyelhetők meg az előkelők megtelepedésénél a politikai viszonyok változása szerint: a honfoglalás utáni első központokat a folyók nyugati oldalán alakították ki (Óbuda, Szolnok, Csongrád és az erdélyi uralmi székhelyek), természetes védelmet keresve az esetleg megismétlődő besenyő támadás ellen. A kalandozások sikereinek leáldozásával, a nyugatról fenyegető veszedelem hatására helyeződött át, Taksony idejében, az óbudai fejedelmi központ a Duna túlsó partjára, a keleti oldalra; majd a X. század utolsó harmadában, Géza fejedelem nyugati tájékozódása idején rakták le az esztergomi királyi székhely alapjait.

Ahogyan a fejedelem az egész törzsszövetség fölött rendelkezett, ugyanúgy alattvalóikként kezelték a törzs- és nemzetségek a hatalmuk alá tartozó népeket. A számukra kijelölt területen

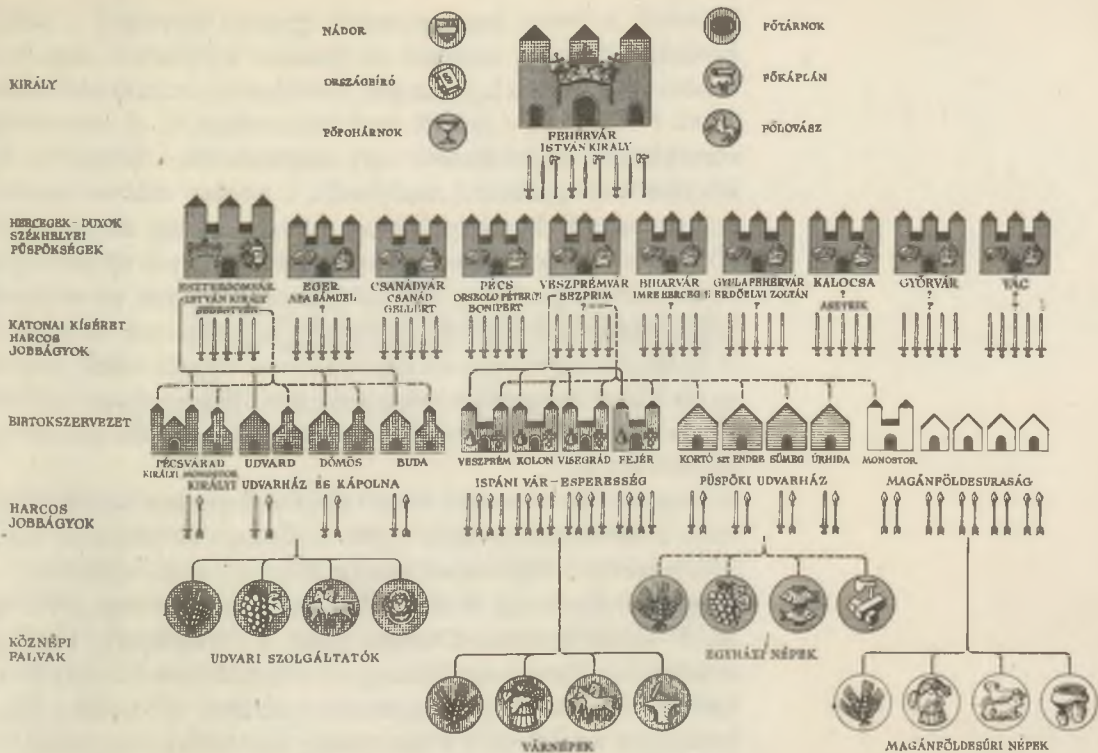
megszabhatták mindegyik közösség szálláshelyét, fenntartva maguknak a legjobb földeket, s központjuk számára kiválasztva a legkedvezőbb fekvésű, vízi és szárazföldi utak csomópontjában levő védett helyet. A terület urának rendszeres jövedelme nem pusztán a szolgálkkal műveltetett saját gazdaságaiból, a vára köré gyűjtött képzett kézművesek termékeiből, a kereskedőktől szedett vámok jövedelméből, a révhelyek hasznából, a szokásjog alapján történő bíraskodás díjából származott, hanem az ellenőrzése alá tartozó terület valamennyi közösségét szolgáltatásokra kötelezte. A földterület használatáért és más hatalmasságokkal szembeni védelmük fejében különféle termékszolgáltatással vagy munkavégzéssel tartoztak a személyileg szabad, saját közösségükben élő falvak lakói is, és emellett a sok szolganéppel rendelkező hatalmasok tudatosan telepítettek udvarhelyeik köré állandó szolgálattelvőket, nemegyszer falvanként különféle szolgálásokat róva ki rájuk, hogy maguk és kíséretük semmiben hiányt ne szenvedjen. Mindezt igen szemléletesen tanúsítják foglalkozást jelentő helyneveink, amelyeket Heckenast Gusztáv térképezett fel, hogy eredetüket megvilágítsa. Ezek a helynevek csoportokban lelhetők fel, mégpedig nemcsak a későbbi szervezésű erdőispánságok vagy István király várispánsági székhelyeinek és a királyi birtokok központjainak környékén, hanem megtalálhatók már a X. századi fejedelmi székhelyek, a dukátusi-hercegi udvarhelyek, valamint Árpád közvetlen leszármazottainak nevét őrző szállások körül is. E szolgáltató népek falvai nyilván egy időben keletkeztek azokkal a központokkal, amelyeknek ellátására rendelték őket. A helynevekben fennmaradt X. századi ismert udvarhelyeket alapul véve nemcsak halászok (Halász), a hátaslovakat gondozó, valamint a kancákat fejő és a kedvelt italt, a kumiszt köpülő lovászok (Lovász), a fontos táplálékot jelentő mézet és a belőle készült méhsört, azaz márcot szolgáltató méztermelők (Födemes), kenyeret adó szántók (Szántó), szakácsok (Szakács, Horó), pohárnokok (Bocsár) tevékenykedtek a szálláshely körül, hanem a vadászmadarakat betanító solymárok (Solymár), a kutyákat idomító agarászok (Peszér, Ebes), a fényes öltözékekhez nemes menyét- és hódprémet gyűjtő vadászok is (Högyész, Hodász). Ezenkívül egy sereg mesterember, így vasolvasztással foglalkozók, vagyis vassal adózók (Vasas, Vinnye), a nyersvasat feldolgozók: kovácsok (Vasverő, Kovács), fegyverkészítők (Csatár, Csitár), kardművesek (Mecsér), sarlót szolgáltatók (Sarlós), valamint ácsok (Ács, Teszér), fazekasok (Fazekas, Gerencsér), szücsök (Szücs), tímárok (Tímár), ötvösök (Ötvös), esztergályosok (Esztergár), szekeresek állottak rendelkezésükre (Szekeres), akik egyebek közt a

termékeket az udvarhelyre beszállították, amelyeket ott tárnokok kezeltek, raktároztak (Tárnok). A magyar eredetű, foglalkozást jelölő helynevekből és szláv megfelelőikből látható, hogy a magyarok nemcsak az őslakosságot kötelezték különböző szolgáltatásokra, hanem saját köznépüket is. A szláv mesterségnevek egy része nem is jelez etnikumot, hiszen a magyar nyelvben már a X. században meggyökeresedett közszóvá vált (mint például a kovács, csatár). Nem sajátosan magyar jellegzetesség, hogy az alávetetteket szolgáltatásaik neme, illetve foglalkozásuk szerint szervezik csoportokba, és e szerint telepítik le. Így történt ez a X. századi Csehországban és cseh mintára Lengyelországban is, Kelet-Közép-Európa népei az államalkotás fokára jutva szükségszerűen hozták létre vagy honosították meg e szervezetet. Az egyes népeknél más-más szükségletek tükröződnek a foglalkozások megoszlásában: a magyarságnál érthetően nagy a kovács és fegyverkészítő közösségek száma, foglalkozást jelölő helyneveink mintegy egynegyede. Azt, hogy a foglalkozásnévvel jelölt falvakban valóban a megnevezett mesterséget űzték, a régészeti kutatások is mind több helyen igazolják. Példaként említhetjük, hogy az Esztergom melletti Kovácsiban, ahol később pénzverők is éltek, a XI. századból keltezett templom alatt egy fémolvasztó kemence került feltárássra, két Kolon (Zala) megyei Csatár nevű faluban pedig vassalak, illetve vastárgyak kerültek felszínre, tanúsítván, hogy e falvak lakói vasfeldolgozással foglalkoztak. E szolgálónépeket bizonyosan tíznagyságok-száz nagyságok szerint tartották számon, amint az Árpád-kori okleveleinkből utódaikról kimutatható, s ahogyan azt a katonai szolgálatra kötelezetteknel a honfoglalás korában megfigyelhetjük (lásd a magyarhomorogi temető lovas-íjász tizedét). A szolgálattelőknek ez a tízes szervezése korántsem csak a rómaiaknál vagy a frank-germánoknál volt ismert, ugyanezt alkalmazták a keleti társadalmak is korai államszervezetük kiépítésénél, alattvalóik számbavételénél. Ajtony szervezett gazdálkodásáról fennmaradt adatok alapján feltételezhetjük, hogy a nagyhatalmú törzs- és nemzetségfők város helyeik környékén a szolgálónépek foglalkozás szerinti telepítésében és ellenőrzésében hasonló rend meghonosítására törekedtek, s így a központi államigazgatás már több helyütt kialakult szervezetüket kapcsolhatta be saját kormányzási rendszerébe. A korai központoknak, a fejedelmi család udvarhelyeinek, a nemzetségfői-ispáni székhelyeknek a köröttük élt szolgáltató népek (foglalkozást jelölő helynevek), kíséző fegyveresek (törzsi eredetű helynevek) telepeivel és temetőivel összehangolt kutatása sok olyan tényre fog felderíteni, amit sejtünk, de kellőképpen szemléltetni ma még nem tudunk.

Az előkelő nemek emlékét őrző helynevekből Györffy kutatásai nyomán arra is következtethetünk, hogy a rangos nemzetségi főnököknek több udvarhelyük volt, általában az ellenőrzésük alatt tartott területet átszelő folyószakasz végpontjai táján, ahová szolgáltató népeik termékeit begyűjtötték. A föld ura időről időre egész háza népével felkerekedett, s végiglátogatta e helyeket, részben szórakozásból, időtöltésből, közben solymászva, vadászgatva, lakomákat rendezve, de másrészt gyakorlati célszerűségből, hogy kíséretével történő kivonulása alkalmával hatalmát fitogtassa, birtoka népeit közben ellenőrizze, és az udvarhelyére begyűjtött javakat felélje. Ezért tűnik úgy több kortársnak, hogy az általuk jellemzett s részben megtelepedett népek – köztük a magyarok – királyai (értsd: előkelő vezetői) nomád életet folytattak, hiszen valóban gyakorta változtatták tartózkodási helyüket. Hasonló életmódjuk miatt tanyáztak a szaltovói műveltség népeinek és a kazár fővárosnak, Itilnek az előkelői is sátrakban, miként királyságunk első századában, a nyugati kortársakhoz hasonlóan, az udvarházait felkereső, az országot körbejáró uralkodó is sátorral kél útra: a törvényekben olvasunk László király sátráról és az úton levő, sátorban miséző papokról.

Az egyeduralmat megszerző Árpád nagyfejedelem ivadécai örökletes méltóságuknál fogva, hatalmukban emelkedve, a vezetésük alatt tartott katonai segédnépek támogatásával már a X. században, a nemzetségüket-törzsüket megillető szállásföldeken túl, mind távolibb és távolibb területeken tűntek fel. Így az ősi Baranya-Tolna megyei szállásföldjeik, valamint a bihari és nyitrai tartományok megszakítatlan birtoklása mellett már Árpád az ország szívében, a Kurszán-nem egykori területén tartotta székhelyét, majd később a törzsökéből valók közül Jutas a Szalók-nemtől elvett későbbi Veszprém megyében, Fajsz a Dunántúl több pontján és Erdélyben, Küküllőben jelenik meg, Tas és Taksony az Abák, Tormás pedig Botond szállásföldjén létesített udvarhelyet. Sokasodó udvarhelyeik fokozatos, szinte a betelepéstől nyomon követhető államszervező munkájuk tanújelei, hiszen ahol a fejedelmi sarjak szállást vertek, ott a nemzetségek a fejedelmi háznak már behódoltak, alattvalóik pedig az Árpádok szolgálónépeivé lettek. Ma már szinte fejlődésében tudjuk megragadni azt a folyamatot, amely végül is a feudális államszervezet kiépítéséhez vezetett, hiszen ennek lényege épp a nemzetségi szállásföldeknek közvetlen az országló fejedelem igazgatása alá vonása s népeiknek az ő szolgálatába állítása volt.

A központosított igazgatási és birtokszervezet teljes kiépítését a 972 körül uralomra kerülő Géza nagyfejedelem és fia, az 1000–1001. esztendő fordulóján megkoronázott István király végezte

13. A korai magyar királyság társadalmi szervezetének szemléltetése. Szembetűnő, hogy István király állama a korábbi szervezeti kereteket alakította át céljai érdekében

be, megtörve az utolsó makacsul ellenálló törzsfők hatalmát is. Az uralkodó a nemzetségi szállásföldeknek általában egyharmadát az ősfoglaló nem kezén meghagyva, területük kétharmad részét elkobozta, s a rajta élő népek felét a vár szolgálatára (vár-népek), másik felét pedig a királyi, illetve királynéi és hercegi udvarházak ellátására rendelte (udvarnokok). A nemzetségszervezet egykori központjába, a várba saját megbízottját (a comest, az ispánt) helyezte, a magánföldesurakra is kiterjedő jogkörrel; magánbirtokai – a megyénként átlag két-három udvarház – élére udvarnagy-udvarispán került, s az utóbbiak tevékenységét a király a környezetében élő főméltóságok, a nádorispán, a főlovász, főtárnok révén ellenőriztette. Mint legfőbb földesúr tett a király adományokat birtokaiból az egyháznak és hatalmát támogató híveinek, köztük a magyar földre települt idegen lovagoknak. Az államalapítás eseményei, a régi és új vonások összefonódása a régészeti anyagban is nyomon követhető: a köznépi temetők nagy részének meg nem szakadó folyamatossága mellett újonnan nyitott temetők jelzik az e korban történő erőszakos áttelepítések. A X. század utolsó harmadától bukkannak fel a hagyományos könnyű fegyverzet mellett a már az uralkodó szolgálatában álló, illetve az ő hatalmának letéteményeseit oltalmazó harcosok

korszerű, a lovagi harcmodorhoz igazodó fegyverei, a kétélű kardok, mégpedig nemcsak az újonnan telepítettek sírjaiban, hanem a már régóta helyben élő, korábban is katonáskodó közösségek temetőinek e korból való szakaszában is. A nemzetségi arisztokrácia behódolásáról vagy megtöréséről, a keresztény hit kényszerű elfogadásáról tanúskodik a pogány módon temetett rangos temetők hirtelen eltűnése. Átalakul a régi nemzetségfői központok egész környezete, az ispáni székhelyek új szükségletekre rendezkednek be, oltalmukban esperességek, az uralkodó család tagjainak várai mellett pedig püspökségek létesülnek. A határvármegyékben, az egykori nemzetségfői várak helyett, az országból kivezető útvonalak mentén új központokat jelölnek ki, s e hadi fontosságú helyeken vörösre égetett falú, ún. cserépvárakat emelnek.

A magyar államszervezet tehát nem frank-germán mintára vagy helyi szláv előzményekből épült ki, hanem az általános kelet-közép-európai fejlődésnek megfelelően, és azzal egyidőben, a magyarok gazdasági és társadalmi életének fejlettsége hívta létre. A 960-as években Csehországban a Přemyslidák, Lengyelországban a Piastok az ellenszegülő törzsfők leverésével és birtokaik, váraik kézbe vételével teremtették meg államukat; ehhez hasonlóan az Árpádok a nemzetségi szállásföldek egyesítésével kovácsolták össze államszervezetüket.

14. Kétélű kard viking stílusban készült koptatója Dombrádról. A szalagfonattá oldott testű négy lábú állat az érett Jellinge-stílust képviseli

Szellemkultusz, táltoshit, ősvallás

A mohamedán források csupán annyit jegyeznek fel őseink hitéről, hogy tűzimádók voltak, ami szóhasználatuk szerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy pogányok. Bölcs Leó is hangsúlyozza a magyarok hitetlenségét, szembeállítva őket a dunai bolgárokkal, akik ekkor már Krisztus hitének követői voltak. A régi bizánci térítési központok Krímben, a kazár földön működő görög püspökségek és a magyarok vezéreinek a szlávok későbbi apostolaival, Cirillel és Metóddal való találkozásai mégis valószínűvé teszik, hogy a magyarság egyes csoportjai a kereszténységet már korábbi lakóhelyükön megismerték. A kabarokról pedig biztosan tudjuk, hogy java részük az iszlám követője volt, és az alánok egy csoportja felvette a görög kereszténységet. A kazár udvarral kapcsolatot tartó előkelők között néhány zsidó is lehetett, hiszen a keresztény bizánci és a mohamedán arab világ ütközőpontjában fekvő Kazár Birodalom kagánja – épp különállása hangsúlyozásaként – környezetével zsidó hitre tért át. A magyarság a Kárpát-medencébe érkezvén keresztény népek szomszédságába került s olyan területre, ahol a kereszténységnek a római korba visszanyúló hagyományai voltak. A IX. században Pannonia a frank egyházszervezet keretébe tartozott, míg a délkeleti országrész a IX. század utolsó harmadától a bizánci kereszténységhez kapcsolódó bolgár cárság térítési területe volt. A történeti források azt is följegyezték, hogy 948 táján a magyar Bulcsú karcha és a fejedelmi házból való Tormás, majd 953-ban Gyula törzsfő Konstantinápolyban megkeresztelkedett. Gyula igaz keresztény lett, országrészében térítő püspök is tevékenykedett. Arról is tudunk, hogy a délvidéki Ajtony, Géza és István nyugati kapcsolataival szembehelezkedve, bolgár földön, Vidinben vette fel a kereszténységet, s központjában, Marosváron monostort is alapított.

A régészeti anyagban is elő-előbukkan a különböző tételes vallások egy-egy emléke. A pogány és keresztény jelképek különös összekapcsolását látjuk a még IX. században készült bezédí tarsolylemezen, Pilinben pedig két egymás mellett fekvő női sír közül az egyikben pogány amulett, a másikban görög betűs feliratos csüngő jelzi, hogy a keresztény könyörgést éppoly varázserejűnek fogadták el, mint saját pogány ráéneklő igéiket. A X. században a nyakban viselt pogány óvó-védő, bajelhárító eszközöket, a rontó erők távoltartására szolgáló kis fűrész alakú csüngőt (Szakony), a csontból való talizmánokat vagy a hasonlóan jelképi erejű, művészien megmintázott ábrázolásokat néha már felváltják a nyakban viselt kereszttek. A fejedelmi család Pécs környéki udvarhelyének közelében fekvő köznépi temetőből (Ellend) ismerünk olyan gyűrűket is, amelyekre egyéb jelek közt héber betűket véstek. Alighanem a fejedelmi szállás védelmére telepített kazár eredetű katonáskodó csoport (Kozár falu) zsidózó vezetőjének műhelyében készülhettek. Az idegen vallások ismerete mégis csak kicsiny csoportok között élhetett.

15. A pilini sírok különös leletpárja: foglalatba zárt medveagyar mint pogány amulett és a szomszédos sír keresztény könyörgést hordozó feliratos csüngője. Jobb szélén rontást elhárító fűrész alakú függő Szakonyból

+ K (υρι)ε βρηθει'Ι(ω)αν <υ>η, άμη <υ>

A tárgyi és írott források egyaránt azt tanúsítják, hogy a magyarság pogány szokásokat követett: kutyára-farkasra esküdött (Mosaburg-Zalavár meghódítását régészeti bizonyságok szerint a szerződő felek ilyen, kutyára való esküvéssel pecsételték meg), pogány hajviselést hordott, melyet a morva urak is utánoztak, lovat áldozott, termékenység-varázslatokat végzett, közösségi ünnepek alkalmával lófuttatásokat, birkózást, íjászversenyeket, lakomákat rendezett. Még XI. századi törvényeink is említik az atyáik szokásaihoz ragaszkodókat, akik forrásoknál, fánál, köveknél, kutaknál áldoznak; jövendőmondókról, bűbájosokról is hallunk.

A magyar ősvallás elemeinek összegyűjtésével főként a néprajzkutatás foglalkozott, s igyekezett a máig élő népi hiedelmekből, népszokásokból, mondákból, mesekincsből, babonás mondókékből az ősi hitvilág elemeit feleleveníteni. A teljes hiedelemrendszer felidézését ez az anyag nem teszi lehetővé, hiszen az ősvallás leglényegesebb elemeit, a pogány isten hitét a kereszténység erőszakosan irtotta, mivel az nemcsak az új vallással, hanem a vele összefonódott államhatalommal is szemben állott. A nép között azonban lappangva évszázadokon át tovább élt a pogányságnak olyan zárt hiedelemköre, mint például az emberfeletti képességű személyekbe, a *sámánok*ba, azaz (honfoglalás előtti török jövevényszóval) *táltosok*ba vetett hit, akik közvetítenek az emberek és a szellemvilág között. Elsősorban Diószegi Vilmos kutatásai igazolták, hogy a táltosok köré fonódó hiedelem általános volt a magyarságnál, s már jóval a honfoglalás előtti időkben élő hit volt.

A sámánhitű keleti népek sajátos világképet alakítottak ki maguknak. A mindenség szerintük csúszómászóktól, varangyoktól, gonosz szellemektől nyüzsgő alsó világból, a földi élet színterétül szolgáló középső világból és a hétrétegű eget magába foglaló, jótékony szellemekkel benépesített felső világból áll. E világmindenség három részét egy csodálatos, gyökereivel az alvilági rétegekbe mélyülő, végtelen magasra növő, hatalmas sudarú, koronájával az égboltozaton túlnyúló fa kapcsolja össze: a világfa, népmeséink „tetejetlen fája”. Ez a dús lombozatú roppant faóriás a jólét és a halhatatlanság fája, éltetője az egész világegyetemnek. Az életfa gyümölcse, sőt illata, virága, kérge alól kicsorduló mézgyája, leveleiről permetező nedvei s tövéből előbuzgó életvize minden élet szülője és táplálója. A három, egymástól elzárt világ között csak kiválasztott emberek teremthetnek kapcsolatot, csak ők érintkezhetnek a másvilág szellemeivel, titokzatos erőivel, akiktől a földiek léte, sorsa függ. E varázshatalommal felruházott ember, a mandzsu-tunguz nyelven „tudó, tudós” jelentésű sámán, az ő alakja köré szövődnek azok a hie-

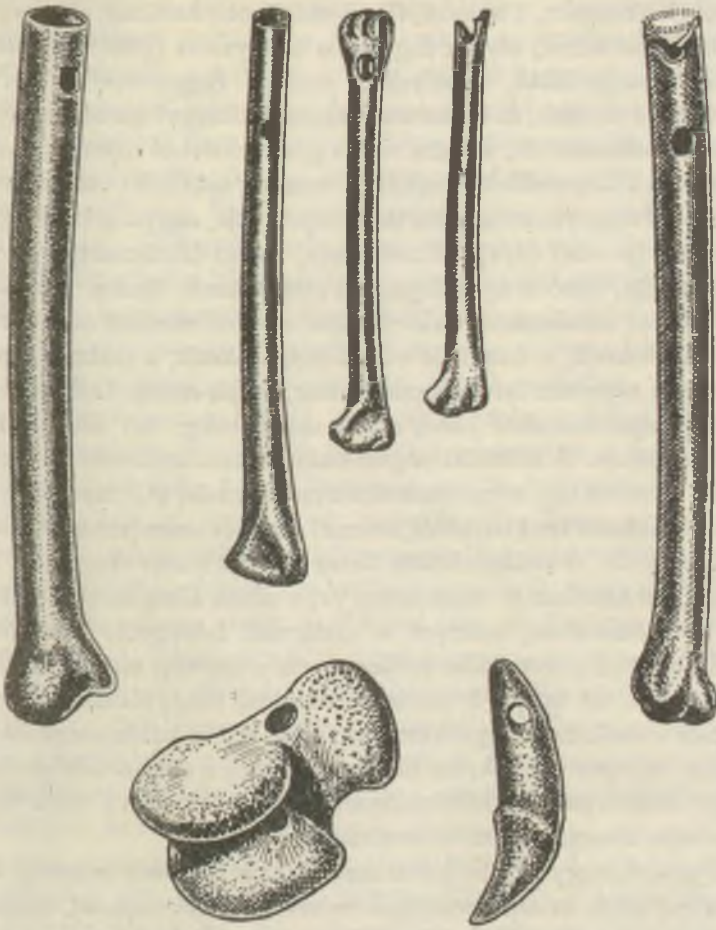
16. Életfa ábrázolása
női lószerszám központi
szügyelőveretéről Szakonyból

delmek, amelyeknek összességét *samanizmus*nak, magyarul *táltoshi*nek szokás nevezni.

A táltost a természetfeletti lények szemelik ki hivatására, arra születik, s ennek jele, hogy fölös csonttal, foggal, a rendesnél több ujjal jön a világra. Akit erre kiválasztottak, hiába vonakodik vagy szegül ellene, ha nem akar elpusztulni, megnyomorodni, akarata ellenére is kényszerül táltossá lenni. Az elhivatott serdülő korában súlyos betegségbe esik, hitük szerint ilyenkor elragadják a szellemek, s testét ízekre darabolják, hogy megkeresék alkalmasságát bizonyító fölös csontját. Mikor meggyötörtése után újraéled, már birtokában van varázsló tudományának. Ekkor történik közössége előtti felavatása, s ennek legfontosabb mozzanata a világfát jelképező sámánfa megmászása, amikor az ifjú táltos bemutatkozik az égieknek. E jelképes értelmű felkészülés alkalmával nyeri el varázsdobját, amellyel egész életében, révülései során, az ünnepélyes szertartásokon megidézheti a szellemeket, vagy felélesztve dobját, mint bűvös hatásállatával, szélsebes táltoslovával, távoli birodalmukba képes vele száguldani.

A néphagyományból kikövetkeztethető, hogy egykor, még az ugor együttélés korában tollas fejdíszel bagolynak, illetve agancsokkal szarvasnak álcázták magukat a sámánok, majd a török népekkel való kapcsolat idején megjelenik fejviseletüként a házi marha szarva, amely állat későbbi életmódjuknak, a földműveléssel kiegészült állattartásnak a legfontosabb jószága lett. E későbbi korszak vetülete a hiedelmekben, hogy a szomszédos vidékek táltosai bika vagy csődör alakjában viaskodnak egymással a bőségért, a kedvező időért, a veszedelem elhárításáért. A táltosbotok díszei hasonlóak lehettek a honfoglalás kori anyagban fellelt, csontból faragott, bagolyfejet, madárfejet mintázó botvégekhez. A keleti néprajzi leírások alapján képzelhetjük el a magyarok táltosainak szertartásait: az egyre gyorsuló ütemű ének, a dob döngése, a szilaj tánc, a kurjantások, a táltos öltözéke, a ruha fémdíszjeinek csörgése és az elfogyasztott bódító italok hatására fél-önkívületbe jutó táltos az álom és a való határán, hitétől megszállottan olyan átéléssel és utánzókézséggel tolmácsolta a szellemek üzenetét, hogy a közös ügyben érdekelt résztvevőket is magával ragadta. A rögtönzött táltosénekek egy vissza-visszatérő sora csendül fel egyes népszokásainkhoz kapcsolódó mondókák refrénjében: *Haj! regő rejtem*, ami annyit tesz, hogy varázsba varázsolom, vagy varázssal varázsolom. A táltosok feladata volt a rossz szellemek elűzése, áldozatok bemutatása a szellemek jóindulatának megnyerésére, termékenység- és bőségvarázslás, a hadviselés szempontjából baljós és szerencsés napok meghatározása, kötés és oldás. halottlátás, az

17. Talizmánként viselt átfúrt állatcsontok női és gyermeksírokból, amelyekbe viselőjük hite szerint az állatban megtestesült segítő szellem költözött

elbitangolt jószág, eltűnt emberek, elrejtett kincsek felderítése. Mindezekon kívül a gyógyítás is, mégpedig nemcsak ráolvasással, varázsos cselekményekkel, hanem valóságos sebészi beavatkozással is: ők végezheték a jelképes, csak a felületet érintő és a tényleges, a teljes koponyacsontot áttörő lékeléseket, amelyek a rossz szellem eltávoztatását szolgálták. Ugyanakkor azonban valóságos orvosként gyógyította e művelettel a táltos a harci sérüléseket, a betegségek okozta vérzéseket, daganatokat, gyulladásokat is.

A régészeti leletek, az igénytelen, de kifejezetten a hitülethez kapcsolódó tárgyak és a művészi értékű darabok egyaránt hozzásegítenek ahhoz, hogy a magyarok egykori hitvilágának a táltosképzetkörnél rejtettebb vonásait, azaz mind ősi, halódó elemeit felderítsük, mind a központi hatalmat szolgáló, szerveztségüknek megfelelő és virágkorát élő, a samanizmusnál fejlettebb vallási rendszerét felvázoljuk. Jó néhány honfoglalás kori temető-

ből (Kiszombor, Tiszaroff, Csongrád, Szob) kerülnek elő olyan, gondosan átfűrt, olykor foglalatba is ágyazott (Pilin) rejtelmes állatcsontdarabkák, amelyeket nyakba függesztve és övre akasztva viseltek, de ékszerként, használati tárgyként semmiképp sem értelmezhetőek, Főként női és gyermeksírból ismertek, és általában a közrendűek köréből. E csontok sokfélék: vad-, illetve házilúd szárnycsontja, nyúl lábközépcsontja, nagyobb ragadozómadár (pusztai ölyv) szárnycsontja, farkas lábtőcsontja, kutya szemfoga, medve agyarfoga, hal csigolyáinak füzére. E csontdarabkák amulettként való viselése a keleti eredetű népeknek: az avaroknak, a dunai- és volgai-bolgároknak, a szaltovói műveltség népeinek ősi szellemkultuszát, burját-mongol kifejezéssel élve *ongon*-kultuszát idézi, amely századunkig élő hit maradt Szibériában. A szibériai *ongon*-kultuszt tanulmányozó D. Zelenin szerint a régi népek tudatában már igen ősi időkben elvált az állat szelleme testi burkától, és ezzel a valódi totemizmus bomlásnak indult. A szellem külön életet élhetett maradványaiban, lenyúzott bőrében és csontjaiban vagy olyan állat, esetleg ember alakú bábukban, amelyek a szellemek lakhelyeül készültek. Előbb csak a totemállat szelleme volt a tisztelet tárgya, később azonban, az apajogú leszármazási rend meggyökeresedésével ezek a szellemek megsokasodtak, majd külön-külön meghatározott szerepet nyertek. Ez időben nőtt meg a sámánok jelentősége, akik az ártó- és védőszellemek serege, valamint a földi világ között hivatásszerűen közvetítettek.

Gyakori, hogy az állat alakú szellemlényt testének valamely darabja, tehát csontja, pofájának valamely része, mancsai, karmai, vagy éppen farka, bundája, szőre, tolla stb. jeleníti meg, amelyben hitük szerint az illető állat szelleme lakozik. Megvoltak a pontos szabályai, hogy a bőrt melyik testrésztől nyúzzák le, és melyik csontocska alkalmas arra, hogy az állat lelke hatalmukba kerüljön, s ez teszi érthetővé, hogy a honfoglalás kori magyar anyagban az állat lényegét kifejező jellegzetes csontdarabok – így a madarak szárnycsontja, kutya és medve foga stb. – bukkannak fel. Népmeséink egy csoportja is fenntartotta e meggyőződés emlékét, ezekben a veszélybe került hős segítő állatait a testükből származó, magával hordott szőrösömő, tollak, pikkelyek segítségével varázsolja elő, s ez bizonyosság arra is, hogy a honfoglaló magyarok talizmánjainak jó része a földben elkorhadó anyagból lehetett. Szibériában voltak vadász (az állatot magukhoz csalogató, illetve ellenük védelmet nyújtó), pásztor (az állat szaporodását biztosító, a nyáját járványtól, ragadozóktól óvó), valamint gyógyító talizmánul szolgáló *ongonok*. Hazai leleteink, két, férfisírból (Szarvas, Magyarhomorog) való, pásztor *ongon*-

nak tartható juh- és lócsontrészcseken kívül a betegségek ellen védő amulettek csoportjába sorolhatók. Java részüknek termékenységvarázsló, a könnyű szülést elősegítő szerepe lehetett; ilyen állat a nyúl, talán a lúd, de akár a nagyobb ragadozó madár is, hiszen tudjuk, hogy például a jakutoknál a terméketlen aszszony a sashoz könyörög, s ha megfog, hiszik, hogy a sastól termékenyült meg. Bűvös véderőt tulajdonítottak a szemfogaknak, a nagy tépőagyaraknak. Félelmetes, erős vad jelképeként kerülhetett a farkas lábtöcsontja viselője nyakába, gyöngysorába fűzve. A sámánszertartásokon alkalmazott gyógyítási módok és a samanisztikus eredetű ráolvasók tanúsága szerint a betegségi-szellemek elűzésekor ugyanezek az állatok, a farkas, medve, szarvas, tehen, sas és másféle madarak a sámán segítői. Ezek az állatok vasból-acélból való fogaikkal megrágnak a betegséget a testben, vagy kiragadván onnan megtapossák, felöklelik, elűzik, elviszik, illetve lenyalják róla. Ezért, amikor a sámán gyógyít, összehívott s odasereglett állat alakú segítő szellemeinek bőrével, szőrével, csontjával, szarvával, tollával jelképesen érinti a beteg testét; az áldozati állat szívébe átparancsolt betegséget – a feláldozott állat szívet kitépve – maga megrágnak, illetve az áldozati állat vérével megkent betegről a vért lenyalja, jelképezve ezzel, hogy az igézést levette róla. Különleges szerepe volt a segítő szellemek között a lúdnak, ha a test belsejében volt a baj, hiszen a lúd hosszú nyakával és csőrével a test mélyébe is benyúlhat, és kihúzhatja a betegség szellemét.

Az állat alakú szellemlények tisztelete gyökereivel ugyan a totemisztikus képzetek korába nyúlik vissza, de a honfoglalás idején már csak töredékekben fenntartott, lappangva élő hit volt. Egy-egy állatszellemlény tisztelete, amely egykor egy nagyobb közösséghez való tartozás kifejezője volt, ekkor már csak családokban öröklődő babonás szokássá vált. Bajai, betegségei ellen mindenekelőtt a hagyományokat jobban őrző, gyöngébb aszszony nép keresett a maga és védtelennek tekintett gyermekei számára pártfogást e szellemeknél, sajátos feladatot tulajdonítva egy-egy szellemlénynek, amint azt egy sírban talált többféle állatcsontocskák bizonyítja. A rangosak ékes viseletén a dísztelen csontocskák helyett a védőállatok szellemét az ötvösművű ábrázolások hordozzák. A fémből öntött vagy lemezre mintázott állatalak is a nőknél gyakoribb. Ilyen mintaelemek tűnnek fel a női dísztárgyak legjellegzetesebb darabjain: a fej két oldalán, a magukban is varázserőjűnek tartott varkocsokból függő díszkorongokon. A közrendűek amulett-csontocskái figyelmeztetnek arra, hogy ezek az ékszerek sem pusztán díszítő célzatúak; hinniök kellett abban, hogy a megjelenített állatalakban tanyát

31–34, 42–43

32-34
43
42
35-37
38, 40
61

ver az általa felidézett szellem, s állandó jelenlétével védelmet nyújt viselőjének. Ritka a többé-kevésbé természetű ábrázolás közöttük (például Rakamaz), inkább elvont, valóban csak a hiedelmekben élő, valóságos állathoz már nem kapcsolható szellem-lények megjelenítései (Hencida, Gálospetri, Aldebró). Rejtelmes voltukat még fokozza, hogy az állat alakú szellemet sok esetben az életfával együtt ábrázolják (Eger, Nyíracsad), hangsúlyozván, hogy ezek nem a földi világból valók. A meséinkben szereplő csodaállatok ezek, a tetejetlen fán fészkelő égi madarak, sasok, griffek, akik képesek elhozni az életfa termését, az élet vizét, vagy védencüket röpitik oda, ahová kell. Az óvó-védő jelképek halmozása az ötvöstartyakon is megfigyelhető, például az egyik állatalakos korong (Bashalom) függesztőszíját tehénfej alakú veretek sorával borították, megidézve ezzel az ártó erők ellenségeként tisztelt jámbor állatot. Mivel az élet különféle bajaiban más-más szellemek segítségére volt szüksége a földi embernek, a szellemserg helyett gyakran e korongokon is a kedvelt életfamotívumot idézték fel, ahol a segítő lények valamennyien lakoztak. Ezért olyan elterjedtek az életfát ábrázoló (Anarcs, Sárospatak) vagy az elvontabb, levélmintás, de ugyancsak az életfa jelöléseként értelmezhető korongok (Tiszabercel, Solt). A nők egyéb felszerelési tárgyain is gyakori a szimbolikus ábrázolás, lószerszámaikon az egész Kárpát-medencében fellelhető (Kenéz-lő, Szakony, Kistengelic) a nyakörves kutyát mintázó veret a ló pofaszíjának két oldalán, amelyek szerencsés útjuk őrzői, a háttasállatnak és lovasának kísértői, védelmezői; de szerepel a szarvas is (Törtel), a jó útra csalogató, vezérlő állat.

A pogány eredetű magyar férfinevek között ugyan gyakoriak a ragadozó madarak, hímállatok és nagyvadak közszoói nevéből lett személynevek, ami arra vall, hogy a keresztény névadási szokás védőszentjeihez hasonlóan a fiúgyermeket maguk is egy-egy hatalmas szellem-lény oltalmába ajánlották; a férfi méltóságát jelző viseleti tárgyakon e pártfogó szellemeket mégsem mintázták meg. Csak kivételként említhetjük a karosi sas alakú övvereteket, valamint a bodrogszerdahelyi tarsoly függesztőszíjára erősített rókafejet ábrázoló veretet. A sas mint magas röptű madár a pusztai népek mondáiban jótévőként, az alvilági lények, csúszómászók üldözőjeként ismert, s ezért tekintette a magyaroknál is védelmező madarának számos előkelő család. A róka mint ravaszgáról nevezetes állat a keleti hősénekek tanúsága szerint a bajba került hőstön furfangos tanácsaival segíteni tud. Hasonlóképpen értelmezhető az ondrohói szarvasalakos és a benepusztai griffes-életfás mintázatú veret. Csupán a legelőkelőbb családok férfitagjai viseltek magukon a nőkéhez hasonló s gondosan

18. A segítő szellem lakhelyéül készített és annak elvont alakját megmintázó fémkorong Gálospetriből

megválasztott, többféle védő jelképet (például a zempléni koron-
gok); hadba vonuláskor is egy-egy terület ura családi oltalmazó
szellemének jelképét hordozta az általa vezetett sereg hadijelvé-
nyeként, olykor a fegyverekre is ráfaragva annak jegyét. Így lett
az egész magyar sereg hadijelvénye az Árpád-ház legendás mada-
ra, a turul, amely Álmos fejedelem születésének elbeszélésében
szerepel. Távoli totemisztikus képzeteket idéz ez a krónikáink-
ban feljegyzett eredetmonda, amelyben az Árpádok ősanját,
Emesét álmában egy turulmadár ejti teherbe, kijelölve őt egy
dicső uralkodóház megalapítására.

19. Az ég magasában szárnyaló,
az alvilági lényeket üldöző
sásféle ragadozómadár
megjelenítése a karosi
férfisírból való övvereten

A férfiaknál tehát az ongon-kultuszhoz csak csökevényeit talál-
juk, s a teljes tárgyi anyag áttekintése azt sugallja, hogy a gyógyí-
tó-segítő szellemek tisztelete a babonásabb asszonyoknál egy
jóval korábbi hiedelemvilág töredékes maradványa. A segítő
szellemek közvetlen támogatásába vetett hit a társadalmi rend
kényszerét sokkal közvetlenebbül tapasztaló férfiaknál már meg-
rendült, s kialakult az a tudat, hogy a szellemek világával az
egyszerű emberek csak uraik és az őket szolgáló táltosok közvetí-
tésével tarthatnak kapcsolatot. A megszilárduló osztálytársada-
lom vezető rétege, amely az alá- és fölérendeltségi viszonyokat
állandósítani igyekezett, a vallási képzeteket is saját törekvései
szolgálatába állította. Mind a táltosok, mind az előkelők szállás-
helyén élő vagy udvarról udvarra vándorló regösök, énekmon-
dók azt hirdették, hogy uraik, illetve azok legendás ősei vagy-
nokuk, jogaikat, tisztségüket csodás módon nyerték. Mese- és
balladaelemekből felderengő régi hőseink a keleti mitikus
hagyományokkal, altaji mondákkal egybehangzóan beszélhették
el, hogy a kiválasztottak a csodálatos égig érő fától nyerték el
varázsos fegyvereiket; felszerszámozott bűvös paripáikhoz, ékes
köntösükhöz, mesés gazdagságukhoz, világszép hitvesük kezé-
hez ott jutottak. Az égiek a legméltóbbat választották ki arra,
hogy mind e javakat neki adományozzák, és ezért őt mindenki
tisztelni, neki engedelmeskedni tartozik.

20. A szorult helyzetekben
okos tanácsaival segítő
róka fejét mintázza
a bodrogszerdahelyi férfisírból
való veret

Miként a kazároknál és a dunai bolgároknál, a magyarságnál is
megteremtődött a vezérek kultusza. Hősi epikánk töredékeit
itt-ott felcsillantó krónikáinkból is kitűnik, hogy e hősök egész
népük képviselőiként kerekednek felül ellenségeiken, mint Bo-
tond, vagy buknek el, mint Lél (Lehel); sőt még a keresztény
középkor lovagszentjét, László királyt is keleti eredetű hős-
monda népe nevében kiálló vitézeként szerepeltetik. E tetterős,
hatalmát nemzedékről nemzedékre átörökíteni törekvő, az
egész élet menetét megszabó, törvényt alkotó réteg mellett,
illetve egész nemzetségeket, törzseket megszemélyesítő vezetőik
mellett fokozatosan elhalványult a többnyire zaklatott idegállá-

potú és a szellemekkel csak kisebb közösségek sorsáért perbeszállni képes táltos jelentősége. Még legkiemelkedőbb táltosaink is csak a Holdban lakozó szellemlényekkel tudtak kapcsolatot teremteni. A Nap-jelkép mindenekelőtt a szent fejedelemhez, a kündühöz kötődött, akinek méltóságnevében is a török *kün*, „nap” szó lappang. Olyan kivételes lény volt ő a magyarok hite szerint, mint a türkök szent kagánja vagy a kazárok szakrális királya, aki az Égtől született, s így a felsőbb erők, az Ég rendeléséből szervezte meg birodalmát, szabott törvényt, s tette boldoggá, gazdaggá népét. Kialakult egy égi sugallatú rend képzelete, amelynek földi letéteményese a nagyfejedelem, aki az „Ég császárol” támogatva, egész népe érdekében végzett varázsos tevékenységéhez segítséget nyer, s ha pártfogói kegyét elveszti, előregszik, vagy népét csapás éri, élete feláldozásával át kell adnia helyét a földöntúli erőktől kedveltebb utódjának. A népüket képviselni tudó, hivatott hősökben való bizodalom mellett a földi szent fejedelem mintájára, annak égbe vetült másaként kialakult a Felső-Ég-Istenbe vetett hit, a Mindenség-Fejedelmének képzetével, a samanizmusnál magasabb rendű vallásos meggyőződés, afféle pogány kori államvallás. Csakis ez lehet az oka, hogy a különböző eredetű, különféle pogány hiedelmeket valló, sőt a tételes vallások tanaitól is megérintett népelemek egységbe forrtak össze, s a világmindenségről alkotott képzeletekben – a hitéletüket híven tükröző temetkezési szokások (például a hét-rétegű másvilág megjárásához hét nyílcsúcs velük adása; sajátos szemfedő alkalmazása, lovas temetkezés stb.) és művészetük tanúsága szerint – legfeljebb csak árnyalatnyi különbség észlelhető.

20

Miként nyelvében, szokásaiban, vallásában is eggyé vált az új haza népe, és egyként vallhatta magáénak a magyarok eredet-hagyományát: a Csodaszarvas-mondát, hogy őseiket, a legendás testvérpárt e varázslatos tüneményként megjelenő kecses ünő termékeny vidékre csalogatta, asszonyokhoz segítette, s így megsokasította. Jelképi erejű, hogy századokkal később is, a téli napforduló idején végzett évkezdő, varázsló népi játékok alkalmával, a regöléskor felhangzó énekváltozatok egyikében István királynak egy szarvas jelenik meg, amely a keresztény legenda hasonló alakja mellett is a magyar hagyomány csodaszarvasát idézi. Az ének csodafíúszarvasa az égből száll alá, homlokán fényes napot, oldalán a holdat, testén a csillagokat, ágasbogas szarvain gyújtatlan-gyulladó, oltatlan-elalvó gyertyákat hordoz; új utakra vezérlő isteni követ, aki épp azért ereszkedik alá, hogy a kegyes uralkodót megtérítse, s az ősi csodaszarvas módjára ismét megfordítva népe sorsát, elhozza mindenki számára a keresztények Istenének kegyelmét, és az ő bőségében részesítse őket.

A tarsolylemezek és korongok művészete

A magyarok nemzetségeinek vezető családjai és katonai kíséretük előkelői hatalmukkal, származásukkal kérkedni akarván, nemcsak udvarhelyeik fényével, de egész megjelenésükkel igyekeztek méltóságukat hangsúlyozni. E rangos réteg igényei hívták életre a művészetet. A ránk maradt emlékek legnagyobb része a viselet tartozéka: ékszerek, a ruházat ékítményei, felszerelési tárgyak, fegyverek. Bizonyosak lehetünk azonban abban, hogy e művészet nem korlátozódott a földben megőrződött tárgyakra. Ugyanez a stílus az öltözékre, az előkelők hajlékául szolgáló, egyben követfogadásokra, tanácskozásokra is alkalmas sátorpaloták nemezbortítására, a gerendaépítmények oszlopainak faragványaira és egész berendezésükre, a különböző emelvényekre, kerevetekre, zsámolyokra, padokra is kiterjedhetett. Mindent bevont e mintakincs, mintegy keretet adva egész életüknek. E pompa túlnyomó részét a szó szoros értelmében elnyelte a föld, mégis remekműví alkotások sora tanúsítja, hogy a honfoglalók ötvösművészei az Európa keleti felén akkoriban legmagasabb művészeti irányt jelentő iráni, Kaukázus-vidéki, a szasszanida művészet hagyományait folytató mohamedán, illetve bizánci művészetből merítették ihletet. A motívumrendszer hasonlósága alapján is szembetűnő azonban, hogy a példaképül vett művészetekből csak azt honosították meg, amit világképük és regéik alapján értelmezhettek. Ennek köszönhető, hogy e művészet a rokon vonások ellenére minden más hasonlótól elkülöníthető, egyéni ízeivel önálló egész, sajátosan magyar.

A férfiak sírjában fellelt tárgyak: az öv, a tarsolylemez, a fegyverek, az ékszerek egy nagy képzeletű, gazdag hitvilágú, játékos díszítőkedvű nép árnyalt művészetének tanúságai.

A felnőttsorba lépő fiúgyermeket a magyaroknál, akárcsak más keleti népeknél, ünnepélyes szertartások közepette, felövezéssel

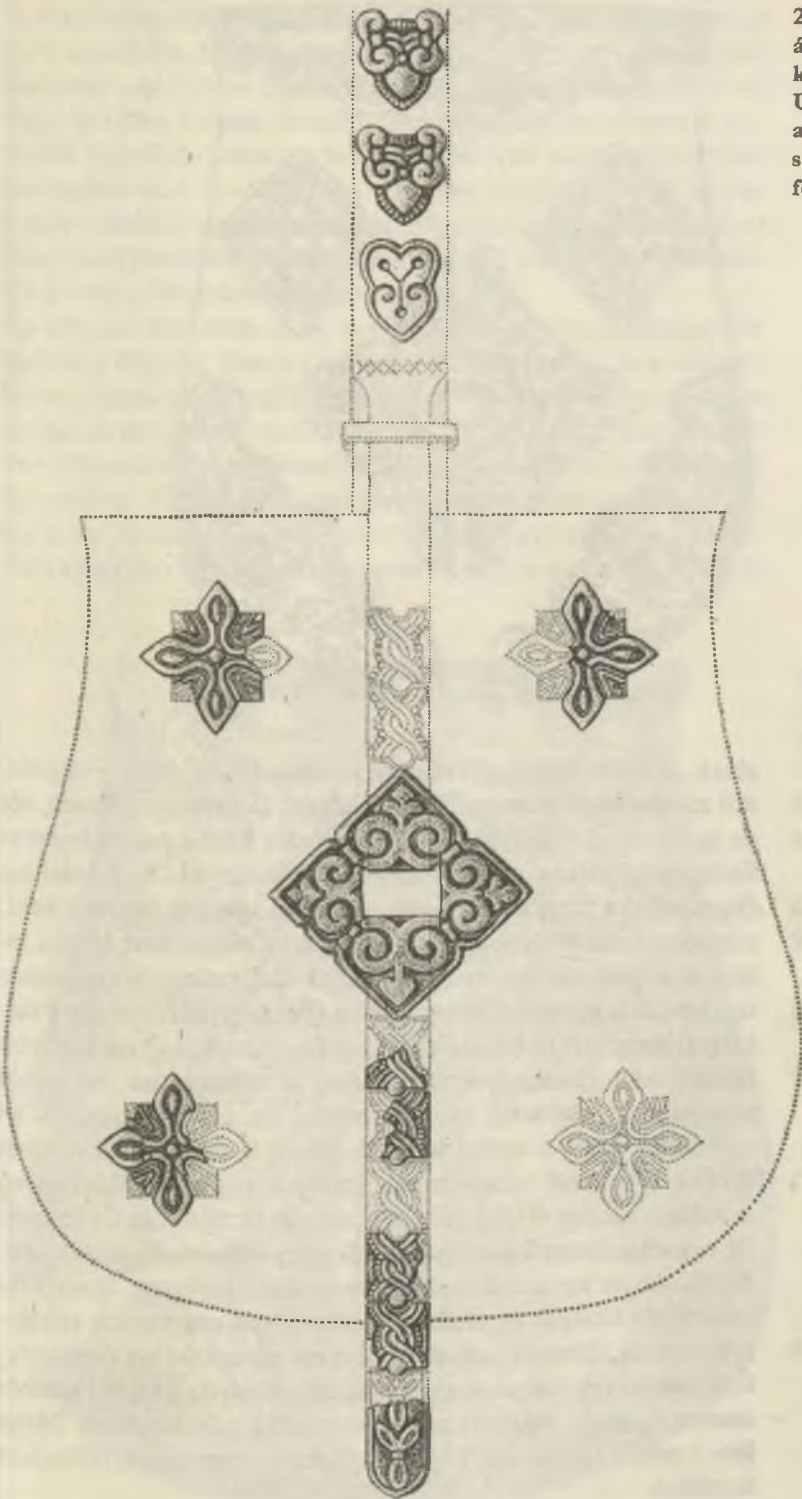
avatták férfivá. Az öv a teljes jogú szabad ember méltóságának jelölője, s nem pusztán viselőjének tetszése, hanem rangja és társadalmi helyzete szerint egyszerűbb vagy díszesebb. A rangosabbaknál a jellegzetes keleti s egyik végével oldalt térdig lefüggő fegyverövet veretekkel borították, és az övveretek fémanyaga, arany, ezüst vagy bronz volta, sűrűsége, nagysága és díszítettsége tükrözte, hogy viselője a társadalmi ranglétra milyen fokán áll. Az ékes bizánci viseletre még a késő középkor századaiban is jellemző ez az övfajta, amely az ábrázolásokon a brokátkaftánt körülfogó fémpántként hat. Az azonos ihletésű, de nagy változatosságban megkomponált övveretek legtöbbje egy-egy palmettacsokrot mintáz, olykor csak a veret körvonalában, de legtöbbször az öntött díszítményben is, amelyet a legszebb öveken utólagos ötvösmunkával is finomítottak.

A díszes fegyveröv hordozta az előkelő férfi fegyvereit, rangjához méltón ékesített szablyáját és tarsolyát.

A tarsoly, amelyben a tűzszerszámot és más apró készségeket tartották, még az övnél is inkább jelezte viselője rangját. A tarsoly textilből vagy bőrből készült, s előlapjának széles felületét hímzéssel, rátétdíszekkel, gyöngyökkel, rojtozással, illetve a bőrből készültékét domborítással, forró poncok beütögetésével, színes befűzésekkel, intarziával díszítették. A bőrből készült tarsolyok merevebb fedőlapja arra is alkalmas volt, hogy a közelepsi bújtató köré (Bodrogszerdahely), esetleg a négy sarokba is (Újfehértó) fémdíszeket erősítsenek; keleten is igen elterjedt a tarsolyoknak ez a veretes fajtája. A fedőlap vereteit egyre inkább halmozták, s olyan darab is ismeretes, amelyen a veretek már csaknem egymásba érnek, s közöttük alig marad szabad bőrfelület (Budapest-Farkasrét). Ez a fejlődés épp a honfoglalás idején jutott el kiteljesedéséhez, amikor a legelőkelőbbek tarsolyait a korábbi öntött veretek helyett az egész fedőlapot beborító nemesfémlémezzel díszítették. A vékony, könnyebben munkálható ezüstlemezt finom, egyedi rajzolattal töltötték meg, és minden részletét aprólékos gondossággal dolgozták ki. Ezek a tarsolylemezek olyannyira jellemzők a honfoglaló magyarok hagyatékára, hogy egész művészetüket a tarsolylemezek művészeti körének nevezik, s joggal, mert ezek az ötvösremek sajátosan a honfoglaló magyarok viseleti tárgyai.

A Kárpát-medencéből eddig hús darabot ismerünk, s a néhány díszítetlen vagy egyszerűbb lemezt leszámítva mind más-más, nagy rajzkészségről, ötletességről, szerkesztési találékonyaságról és technikai tudásról tanúskodó páratlan ötvösmunka. Ha elemeire bontjuk gazdag és bonyolult mintázatukat, a legtöbb lemezen felismerhetjük a korábbi textil- és bőrtarsolyok díszítési

21. A veretes tarsoly
általánosan elterjedt
kelet-európai fajtája
Újfehértó-Micskepusztáról,
a zárószerszemet körül és a négy
sarkban elhelyezett
fémdíszekkel

22. A tarsolylemezek
közvetlen előzménye
a már pusztán díszül szolgáló
s csaknem összeérő,
ékkő berakásos veretekkel
borított
budapest-farkasréti tarsoly

1-3, 5 elveit. A szőtt és hímzett minták komponálását idézik a végtelenül tovaszőhető palmettahálók (Galgóc, Bodrogvécs, Bana), sőt az egyik darab (Szolyva) felső szegélyére fémbe öntött bojsort illesztettek, szinte már fölösleges díszítményül. Egy másikon (Eperjeske) a függőleges, hosszanti csík a zárósíj képzetét kelti, s ismét másutt (Fehéregyháza) az egykori záróveretet idézi a lemez közepére szerkesztett négyszögű díszítmény. A központos szerkesztésű minták középpontjába (Fehéregyháza) és négy sarkába (Ecsefalva) olykor ékköveket illesztettek, s egyik legszebb lemezünkön (Szolnok-Strázsahalom) a mintázatnak ezt az öt pontját erős dudorral hangsúlyozták. Az egyedi tervezésű és egymástól nagyon eltérő lemezek közül is minden tekintetben 11 kiválik a bezdédi tarsolylemez, amely a pogány és keresztény mitológia azonos értékű jelképeit, azaz az életfát és az Úr keresztjét egyaránt ismerő megrendelőről vagy művésztől tanúskodik. Az életfát és az annak bokrán magasodó keresztet ágaskodva közrefogó állatpár egyikében a színpompás szasszanida selyem- 10 szöveteletről, bizánci kelmékről ismert pávasárkányt (senmurv) fedezhetjük fel: kutya- vagy farkasfejű szörnyeteg ez, két körmös manccsal, nagy szárnyakkal és szétterülő pávafarokkal. Mesés lény a másik állatalak is, négylábú, szárnyas egyszarvú, fölcsapott farokkal.

A magyarság előző szállásterületén nincsenek tarsolylemezek, s ez is bizonyítja, hogy a honfoglalás idején új vonás a tarsolyok lemezzel való fedése. Egyre több tarsolylemezről igazolható is, hogy helyben készült darabok. Kereskedelmi úton nem is juthattak hozzájuk, hiszen a kor kelet-európai kereskedelmi központjaiból sem ismertek. Az egyetlen külföldi rokon darab, amely a bezdédi tarsolylemez mintájával mutat kapcsolatot, cseremis (mari) földön került elő (Szemjonovo – régebben Vorovatkinó – falu, Veszolov tanyája mellett).

Az előkelő férfi övén ékes, lemezes tarsolyán kívül drágamívű szablya függött, amelyet ugyanúgy, mint az övet és a tarsolylemezt, viselőjének méltósága szerint díszítettek. Önmagában is rangjelző tárgy volt, csak a társadalom előkelői, a csapattestek vezetői hordták, az egyszerű harcosok csak íjjal és nyíllal voltak felszerelve. Valamennyi szablya egyazon mintára készült; a markolat, az ellenző és a hüvely – főként a szíjtartófülek – díszítését azonban változatossá igyekeztek tenni, és még az egyszerűbb

23. A magyar tarsolylemezek egyik különleges rokonarabja mari (cseremis) földről, életfát közrefogó ágaskodó oroszlánppárral

darabokat is egyedi módon díszítették. Az azonos jellegű ellenzőket különböző öntőformákban, eltérő díszítményekkel készítették, egyes darabokat ezüstberakással gazdagítottak (Bana). Az egyik ezüsből öntött ellenzőre leveles mintát véstek (Pusztaszentetornya). Szokásban volt a markolat és a függesztőfülek dúsan faragott csonttal való díszítése (Szob, Felsőjattó), míg máskor a markolat végét és tövét, valamint a függesztőfüleket és a hüvely részleteit vékony fémlémezzel vonták be. Legszebb, legdíszesebb, sejtethően vezéri szablyáink nemesfém borításán a honfoglalás kori ötvösművészet legfinomabb palmettaszövevényeinek e felületekre tervezett változatait lelhetjük fel (Tarcal).

16 A nevezetes geszterédi aranyszablya a legközelebbi párhuzama annak a fejedelmi kardnak, amelyet a nagyvilág Nagy Károlyszablya néven tart számon, és amelyet a bécsi Schatzkammerben őriznek. Az eredetéről vallott korábbi vélemények, hogy Harunal-Rasid, az Ezeregyéjszaka meséiből ismert bagdadi kalifa ajándékeként vagy az avar hadjáratok zsákmányával került volna Nagy Károly aacheni udvarába, igazolhatóan csak mende-mondák, hiszen a párhuzamok bizonyossá teszik, hogy a frank király koránál jóval későbbben készült. A magyar fejedelmek számára a IX–X. században készült méltóságjelvények egyike lehet. A vonzó, szép vonalú magyar szablyákat Európa éppúgy megkülönböztette a maga kétélű kardjaitól, mint az orosz őskronika a normann kardoktól a kazárok szablyáit; már a X. századi Waltharius eposzban a Hildegundot megszőktetni készülő hős kétélű kardja mellé felköt egy másikat, amely a pannoniabeliek módjára készült, és csak egy éllel ejt sebet. Ez az adat is mutatja, hogy sokféle módon kerülhettek magyar szablyák a Német-római Birodalomba, az a tény azonban, hogy e darabot a császári jelvények közé sorolták, valószínűvé teszi, hogy egy XI. századi német forrásban említett, a magyar királyok kincstárából odakerült legendás hírű karddal kell azonosnak lennie. Eszerint I. András magyar király özvegye, Anasztázia orosz hercegnő 1063-ban egy ékes kardot ajándékozott Nordheimi Ottó bajor hercegnek, amikor fiát, Salamont trónra segítette. A kútfő elbeszéli, hogy a nagy hun király, Attila kardja volt ez, amelyet a hadak istenétől kapott. Az Árpádok számára tehát e szablya olyan legendás, győzhetetlen fegyver volt, mint Cid kardja a spanyoloknál, Tristáné az angoloknál, vagy a Nagy Károlymondák csodatévő „Joyeuse”-e. A mondákban az istenek csodakardja csak kiválasztott tulajdonosát szolgálja, akinek az istenek szánták, méltatlan viselőjének pedig vesztét okozza. Ez a gondolat üt át a krónikás sorain is, hiszen leírja, hogy e baljós fegyver több tulajdonosát pusztította el szerencsétlen halállal.

24. Díszes szablyák maradványai: a hüvelytorkolat és a függesztőfül összekapcsolt veretei

A honfoglalás kori hagyatékban mind több olyan lelet bukkan fel, amely a bécsi szablya magyar eredetét igazolja (a tiszafüredi és kassai szablya torkolatverete és függesztőfüle; a szalagfonat és palmetta összefűzése a veszényi zablá oldalpálcáján; a mezőzombori karperec indadísze stb.).

A legelőkelőbbeknél ugyane palmettás stílusban fogalmazott ötvöskészítmények ékítették a férfiak ruházatát; a süveg csúcsát (Beregszász), a különféle ékszereket; s ugyanezek a motívumok tűnnek fel a csontfaragásos tegezborításokon, sőt a lószerszám részein, még a vasból való kengyelen és zablán is. A férfiviselet tárgyain a növényi mintakincs szinte kizárólagos kedvelése: az övvereteknek a szasszanida művészetből vett és már ott levélcsokorra egyszerűsödött életfa jelképei, a tarsolylemezeknek a bezdédi és a cseremiszi földi példányon közvetlen, a többi darabon pedig közvetettebb palmettás-indás életfa motívumai azt sugallják, hogy öltözetük részletein is az erőt, sikert, boldogságot adó életfa jelképét kívánták hordozni, utalván ezzel rangjuk és hatalmuk csodás eredetére is.

A nők viselete természetesen a férfiakénál is pompázatosabb volt. Gyöngyvarrottas vagy pitykével díszített ingük fölött négyzetes veretekkel vagy préselt rozettákkal szegélyezett kaptánt viseltek, amelyet derekukon ugyancsak fémdíszes, olykor csüngős veretekkel kivert öv fogott össze. Brokátból, selyemből készült köntösük fémdíszeihez hasonló ékítmények szegélyezték a leányok pártját és az asszonyok süvegét, s díszes fejű szögecsekkel volt kiverve csizmájuk is. Ékszereik is gazdagabbak a férfiakénál: nagyobb számban viseltek fülbevalókat, karpereceket és gyűrűket. Az asszonyok lovának szerszámzata is feltűnően ékeesebb, olykor tenyéryi nagyságú aranyozott ezüstveretek fedik a szíjakat (Balotaszállás), mégpedig olyasféle domború veretek, amelyeneket a szasszanida ezüstitálakon a vadászó uralkodó lován láthatunk. A nők számára készültek az ezüstlemezekkel kivert (Szakony) vagy csontfaragásos berakással (Soltszentimre) díszített kápájú nyergek is.

Sokfelől ismert s máig élő keleti szokás, hogy a nők hajfonatukba különböző ékességeket, gyöngyöket, átfúrt pénzeket fűznek. Hasonló díszeket találunk a honfoglalás kori női sirokban is: varkocsukba egyszerű fémkarikákat fűztek, csiszolt kagylókorongokat, gyöngyöket függesztettek. A nők legfeltűnőbb ékességei – alighanem még a finnugor előzményekre visszanyúlóan – a nagy változatosságban készített páros korongos varkocsdíszek voltak. Vagy öntéssel készültek, vagy a vékony kerek ezüstlemezt dolgozták ki ötvösmunkával. Az öntött példányok között is találunk utólagos megmunkálással művészi értékűvé

25. A mezőzombori karperec pántján kanyargó palmettaleveles inda, poncokkal behintett háttérrel a bécsi szablya pengéjének díszítményét idézi

63

51

12

66-70

53

55-58

59

60

44-45

51-52

62

64

31

42

32-43

36-37, 42-43

32-35, 38-41

finomított darabokat, viszont a lemezes korongok között is akadnak csupán stilizált levélmintával, pontsorokkal, körbefutó vájattal díszített példányok. Nemegyszer megfigyelhető, hogy az eltérő technikával készült korongok egyazon ábrázolást 35-37 valósítják meg: azonos módon megfogalmazott életfák, a közép- 38-40 pontból szétágazó palmettacsokrok s hasonló rajzú mitikus állatalakok jelennek meg a korongok tükrében. Találunk közöttük olyan magasfokú rajzkészséggel komponált s olyan tökéletes technikai tudással megalkotott darabokat, amelyeket egy sorba állíthatunk legszebb tarsolylemezeinkkel.

Az életfamotívum azonos megfogalmazású ábrázolását leljük 35-37 fel a lemezes anarcsi és az öntött sárospataki korongokon. A világfa dús lombozata fölényes biztonsággal van a kör alakú térbe szerkesztve. Alsó levelei oly súlyosan csüggenek alá, mint-ha valóban gyümölcsök terhétől roskadoznának. A törzs tövénél, az iráni hagyománynak megfelelően, kettéágazik, s ezen a hasítékon tör elő a fa éltető nedve.

Különösen megkapóak az alakos ábrázolással díszített korongpárok. A pártoló szellemlények megjelenítésénél a valóság különös átköltésének lehetünk tanúi: a művész növényi elemekké változtatja át a testformákat, és ezekből szövi össze sejtelmes állatfiguráit. A növényi mintává oldott állatábrázolás egyik remekművé példája az aldebrői korongpár. A mesés négy lábú állatot csak ívelt teste emeli ki a szeszélyesen kanyargó és az egész felületet betöltő levelek közül. Az állat lábai leveles indákká bomlanak, felcsapott farka ívelt szárként hordja a belőle sarjadó s bővítés fejéhez kapcsolódó leveleket. Hasonlóan bonyolult a gálospetri öntött, áttört korong rajza, amelyen a kusza indákból alig lehet kifejtetni a térdére roskadt állatot. A bashalmi

öntött és az egyik zempléni lemezes korong alkotója mesteri módon szerkesztette egybe a két alapmotívumot: a növényi elemekből szőtt állatot és a mögötte felmagasodó életfát. A korongokon megmintázott állatok értelmezésére csak következtethetünk a hitvilág elemeiből, egyik legszebb korongpárunk ábrázolásának azonban biztos magyarázatát tudjuk adni. A rakamazi korongpár tökéletes művészettel megkomponált ragadozó madara elkerülhetetlenül hozza emlékezetünkbe az altaji türkök sámánénekének fáradhatatlan, hatalmas égi madarát, amelynek fém-ből voltak félhold alakú karmai és óriás csőre, szétterjesztett szárnyai a napot és holdat takarták, farka legyezőhöz volt hasonlatos. E csodálatos madárról, a turulról (a török *toğrul*) már Rasidu-'d-Din feljegyzi, hogy a pusztai népek rettegve tisztelték, s hitték, hogy egyetlen csapással kétszáz más madarat tud leteríteni. Ezért lett e félelmetes lény a hatalom jelképe a steppe

előkelők körében. Védencét e madár képes minden bajból kimenteni, s ártástól, rontástól megoltalmazni. A rakamazi korong turulja csőrében tartja az örökös jelképet, az életfa leveles ágát. 34

E korongpárok kétoldalt a vállra függték le, vagyis olyan helyzetben vannak, ahol a keleti kelmékből szabott köntösökön ugyancsak találunk ilyen óvó, védő jelképeket, mégpedig rendszerint korongokba foglalt figurákat, majd később keresztek. A varázsos jelképek nyilván kétfelől védték viselőjüket a rontó erők ellen. Az is bizonyítja, hogy a korongok tükrében feltűnő ábrázolásoknak értelme volt, hogy a legjellegzetesebb ékszereket nem cserélték fel idegen eredetűekkel. Tudjuk, hogy a kallandozások fénykorában töméntelen nemesfém tárgyra tettek szert, nyilván sok ékszerfélére is. Ezeket azonban – a jelentéktlenebb szerepű fülbevalók, gombok kivételével – beolvasztották, nyersanyagként használták fel, s ünnepi viseletükön csak a saját ötvöseik készítette, a maguk jelképrendszerével díszített tárgyak kaphattak helyet. 31

A behozott nemesfém tárgyak bezűzésára szükségük is volt, hiszen egyetlen férfi övvereteinek súlya mintegy 20 dkg, az eddig ismert legrangosabb, de hiányosan fennmaradt női lószerszám kikövetkeztethető összsúlya csaknem 1,5 kg ezüst. A társadalom kisszámú, kb. 5%-nyi felső rétegénél egy-egy férfi vagy asszony egyetlen ünnepi öltözetének és lószerszámának díszre átlag fél kg nemesfémot használtak fel. A vezetőrétegnek szerény becsléssel mintegy 8-10 tonna ezüstre volt e célból szüksége, figyelembe sem véve olyan számszerűen nem ellenőrizhető tényeket, hogy egy előkelő embernek a különféle ünnepi alkalmakra több díszes öltözete is volt, s hogy sárba nem került használati tárgyait ugyancsak ezüsből, aranyból készítették, s jelentős készletet is halmozott fel nyersanyagból, ékszerből, külhoni pénzekből. 45

A tarsolylemezekhez, a korongokhoz hasonlóan igényes és ugyancsak a hitvilág bűvös jelképeit hordozó darabokat találunk a széles pántú csuklós női karperecek között is (Szarvas, Bashalom), amelyek viselése a bizánci öltözködési szokások hatását mutatja. 47

Az elmondottak tanúsítják, hogy a perzsa Gardízi tárgyilagos megfigyelést közöl: „A magyarok csinosak és jókölsejűek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.” 48-50

Bizonyos, hogy az előkelők nemcsak öltözetüket, felszerelésüket díszítették, hanem egész környezetüket rangjukhoz méltóan alakították. A vezéri udvartartások pompájáról egyetlen fenn-

maradt emlékcsoport ad fogalmat, a nagy hatalmú délvidéki törzsfő, Ajtony Maros menti vára körzetében fellelt világhíres nagyszentmiklósi kincs. A csaknem 10 kilónyi súlyú 23 aranyedény két asztali készletet egyesít. Aligha lehet véletlen, hogy négy korsó van a teljesebb készletben, hiszen keleten az előkelők vigasságok alkalmával valóban négyféle itallal éltek: kumisszal, méhsörrel, borral és pálinkával. E négy ital ömlött abból a csodálatos kútból is, amelyet a mongol kán készíttetett hatalmas ezüstmennyiségből egy Kelet-Magyarországról elhurcolt francia ötvösmesterrel. A nagyszentmiklósi kincs magyar voltát bizonyítja a technikai és jelképi (lásd Rakamaz) egyezéseken túl az is, hogy a görög betűs feliratok személynevei e vidék legkorábbi magyar helynévanyagában lelhetők fel. Az edényekre vésett rovásjelek jó része egyezik a türk eredetű magyar rovásírás betűivel, sőt néhány rovásjegy hasonmása egy X. századi magyar nyíltartó tegez csontkeretén is feltűnik.

A keresztény vallásnak az államalapítással bekövetkezett uralma szinte egy csapásra eltüntette a honfoglaló magyarok művészeti emlékeit. Ezt természetesnek is kell tartanunk, hiszen ezek szorosan kapcsolódtak a pogány vallás eszmevilágához, s az egy-egy terület központjában működő ötvösműhelyek, amelyeket az új rend bevezetésekor a királyi ispánnak rendelték alá, a régi jelképeket többé nem készíthették. Csak a nép között, a jó ideig kevésbé ellenőrzött távoli falvakban éltek tovább még egy-két emberöltőn át ezeknek az ékszereknek szerényebb, népies ízű, falusi kismesterek által készített változatai. Új művészet honosodott meg Magyarországon, de a közel-keleti elemekkel átítatott bizantinizáló, észak-olaszországi művészet a magyarság számára nem volt teljesen idegen, s a közös művészeti elemek is segítettek, hogy magáévá tegye a keresztény Európa román művészetét.

Találkozás Európával

Amikor a magyarok a IX. század utolsó éveiben birtokba vették a Kárpát-medencét, Nyugat-Európa már egy évszázada (786-796-tól) nyögte a normannok kalandozásainak, s még ennél is régebben (711 óta) a szaracénok támadásainak csapásait. A magyarok első, Német Lajos király országát sújtó betörésekor (862) Hincmar, Reims érseke már sejtette, hogy keleten új, félelmetes ellenség tűnt fel. A magyarok már ekkor, még a régi szállásterületről kiinduló vállalkozásaik során felismerték, hogy Európa akkori feudális széttagoltságában nem képes szervezett ellenállásra, sőt a hatalmi villongások szinte kínálják számukra a hadivállalkozások lehetőségét. Minden alkalmat felhasználtak, hogy ne idegen portyázókként, hanem egyik vagy másik fejedelem oldalán, szövetséges seregként vegyenek részt a kor küzdelmeiben. A közvéleményt tolmácsolják az egykorú krónikások: a szász Widukind és a lombardiai Liutprand, amikor azzal vádolják a frank Arnulf császárt, hogy ő szabadította rá a magyarokat Európára, mert Morávia fejedelmével való ellenségeskedésben rájuk támaszkodott. A pogányokkal kötött szövetségért széltében kárhoztatják ugyan Arnulfot, de a vitéz és sokáig legyőzhetetlennek tartott magyar csapatokat hercegek és püspökök mégis újra és újra segítségül hívják egymással folytatott vívásaikban. Itáliában Berengár király köt velük békét brentai veresége után (899), majd lép velük két évtizeden át tartó szövetségre, s az ő példája ugyanúgy gyakorlattá válik Itáliában, mint Arnulfé Németországban, maga X. János pápa is igénybe veszi a magyarok szolgálatait.

Vajay Szabolcs a magyarok kalandozásainak első korszakát elemző könyvében számos bizonyosságot szolgáltat a kalandozók meglepő politikai tájékozottságáról: csapataik mindig ott és akkor tűnnek fel, ahol és amikor a körülmények számukra a leg-

26. Érmek bizonyosága szerint
itáliai vállalkozásokban
forgatott szablya
aranyozott ezüstellenzős
markolata Orosházáról

13, 16-17, 19
18, 20

kedvezőbbek. Győzelmeiket mindenekelőtt nagy mozgékony-
ságot, gyakorlottságot és fegyelmet követelő könnyűlovas harc-
modoruknak köszönhetők. Az ellenségre rontó kis csapatuk
színlelt megfutamodással maga után csalta ellenfelét, s annak az
üldözésben megbomló hadrendjére a magyarok lesben álló fő-
serege váratlanul, több irányból csapott le, miközben a csejt-
vető had is megtorpanva visszafordult, bezárva a gyűrűt a kelep-
cébe csalt üldözők körül. Közelharcba csak kényszerűségből
bocsátkoztak, az ellenséget inkább nyílzáporral bénították meg.
A korabeli misekönyvek tanúsága szerint Európa népei Istenhez
könyörögtek védelemért, hogy a vétkeikért rájuk küldött pogá-
nyoktól szabadítsa meg őket. Könyörgésük azonban sokáig nem
talált meghallgatásra. A 30-as évekig Európa tehetetlen volt a
magyarok betöréseivel szemben, s legfeljebb ajándékokkal, majd
rendszeres békemegváltó adókkal vásárolhatott nyugalmat
egy-egy időszakra. Épp egy hosszabb időre kötött béke alatt
készítette fel seregét ellenük I. Henrik, aki először aratott felet-
tük jelentős győzelmet 933-ban Merseburgnál. E vereség után a
kalandozások jellege megváltozik, az addig készségesen adózó
nyugati szomszédok tehetetlenségükből feleszmélve együttesen
igyekeznek védekezni. Az erősödő ellenállásra összpontosított

erejű, hatalmas, de épp a résztvevők tömege miatt egyre lazuló szervezettségű hadjáratokkal válaszolnak, mindaddig, míg 955-ben az Augsburg melletti Lech-mezőn a németek egyesített erőit felvonultató I. Ottótól megsemmisítő vereséget szenvednek. Ezután csak a Balkán felé vezetnek egyre gyérülő hadjáratokat 970 tájáig.

Mind e vállalkozásokat a nagyhatalmú törzs- és nemzetségfők s a körülöttük élő katonai kíséret előkelői, illetve a nagyfejedelem utódlásra kiszemelt, a katonai segédnépek élén álló fiai szervezték. Céljuk az volt, hogy a béke idején is fegyverben álló haderő harckészségét ébren tartásák, s alkalmat nyújtsanak a zsákmányszerzésre. A fejedelmek a kalandozó hadjáratok szervezését – akárcsak a normannoknál – inkább elősegítették, mint akadályozták, hiszen számukra is az volt a kedvező, hogy az ország-résznyi területek felett rendelkező nagyurak vállalkozó kedvét az országon kívüli csatamezőkre irányítsák, biztosítva ezzel hatalmuk állandóságát és a belső békét. A kalandozásoknak a magyar államiság megszilárdulásában igen fontos szerepe volt, jó időre megelőzték azt, hogy a magyar törzsszövetséget nyugatról támadás érje, ami a beköltözés időszakában végzetes lehetett volna.

A magyarság IX-X. századi története szorosan összefonódik az európai egyetemes történet alakulásával is. Miként már Etelközben a kazárok és bizánciak, a ruszok és bolgárok között, ugyanúgy hozzájárult a Kárpát-medencébe nyomuláskor e térség politikai-hatalmi egyensúlyának kialakulásához is. Előbb a morvákat támogatva a frankok keleti terjeszkedését hiúsította meg, majd betelepelve nem csupán a szlávok északi és déli településtömbje közt képezett gátat, de a német és bizánci hatalom e területre való terjeszkedésének is megakadályozója lett, előkészítve a későbbi Közép-Európa politikai arculatát. Noha megelőző, megfélemlítő, az önállóságra törekvőket segítő vállalkozásaikkal hat évtizedre elodázták a német birodalom megszervezését, ugyanakkor a 926-ban kötött 9 éves békével hozzá is járultak a német egység megteremtéséhez. Franciaországban a Karoling-utódokat, Itáliában pedig előbb Berengárt, majd Hugó királyt támogatták, vagyis a törvényes uralkodókat vetélytársaikkal szemben, sőt Hugót a bizánciak és arabok ellen is megsegítették. A magyarokkal szembeni fél évszázados küzdelem és az önvédelem kényszere siettette az erők összpontosítását, a központi hatalom megteremtését, és az ellenük és a normannokkal szemben védtelennek bizonyult városok fallal való körülkerítése, a váralja települések biztonságosabbá tétele egész Európa városfejlődésének új irányt szabott.

27. A IX-XI. században egész Európát megrázó hadivállalkozások: az arabok, a normannok és a magyarok kalandozásai

A modern Európa kialakítását nyugaton az antik Rómát meghódító germánok kezdték meg az V. században, majd a VI. századtól ezt folytatták keleten az avar, szláv, bolgár népmozgalmak, illetve a VIII. századtól észak felől a normannok, a IX. századtól pedig keletről a magyarok előretörése. A magyarság tehát akkor tűnik fel, amikor nyugaton az antik örökség és a germán hagyományok ötvözetéből egy olyan új rend van kibontakozóban, amely mintául szolgál államberendezésük tökéletesítéséhez az újonnan érkezők – szlávok, normannok, magyarok – számára is. E népek előtt a megmaradás útjával csak az kínálkozott, ha gyorsan beépülnek az Ecclesia Romana, populus Christianus, Europa Occidentalis, vagyis a Krisztus hitét valló feudális Nyugat-Európa közösségébe. Az elmondottak talán érthetővé teszik, hogy a népvándorlás hullámaival a Kárpát-medencébe érkezett népek közül miért épp a magyarság tudta birtokba venni, megtartani és benépesíteni e földet. A honszerzés betetőzéseként a kegyes életű, de céljait nagy eréllyel végrehajtó István király az egyetemes európai fejlődéshez kapcsolta országát, évszázadok-

ra kijelölve népe útját. Népének felednie kellett mondai származáshagyományát, atyái törvényeit, szokásait, erkölceit, meg kellett válnia mindattól, ami a pogány világhoz kötötte. Cserében megtarthatta a legfőbb népi összetartó erőt, ősi nyelvét és megőrizhette függetlenségét, amelyért viharos történelme későbbi évszázadaiban oly sok véres küzdelmet kell majd vívnia.

Időrendi táblázat (Györffy György nyomán)

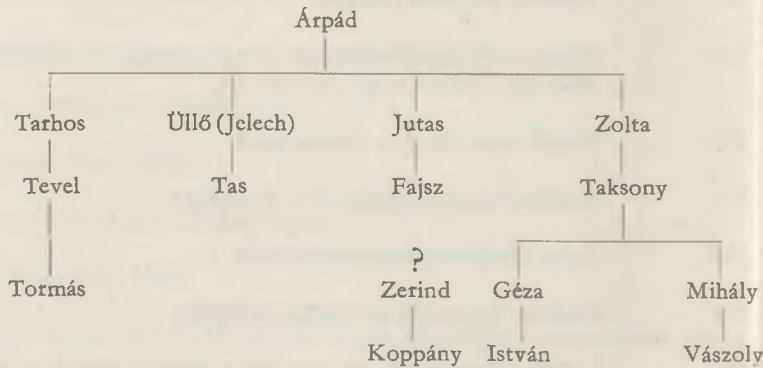
- 830 körül A magyarok a Don és az Al-Duna közén, az ún. Etelközben (folyóköz), a kazároktól elszakadva önállósulnak
- 837-838 Első említésük az Al-Dunánál a bizánci krónikákban
- 860 körül A Krímben találkozás Cirillel
- 862 Első nyugati kalandozás a keleti frank birodalomban
- 881 Kabar és magyar sereg harca Bécs vidékén
- 892 Arnulf szövetsége a magyarokkal; morvaországi hadjárat
- 894 Hadjárat Pannoniában. Szvatopluk halála
- 895 Bizánci–bolgár és bolgár–magyar háború. A besenyők bolgár szövetségben megtámadják kelet-ről a magyar szállásokat
- 895-896 Honfoglalás
- 899-900 Győzelmük Berengár csapatai fölött a Brenta folyónál, lombardiai hadjárat. Szövetségkötés Berengárral. A magyarok elfoglalják Pannoniát (a Dunántúlt)
- 902 Morva hadjárat. A Morva Fejedelemség bukása
- 902-904 Bajorországi hadjáratok. Kurszán magyar fejedelmet megölik a bajorokkal folytatott béketárgyaláson. Árpád egyeduralkodó lesz
- 907 Árpád nagyfejedelem halálának éve Anonymus szerint. A Pannonia visszahódítására küldött bajor seregek súlyos veresége Braslawaspurc (Pozsony)-nál
- 908-912 Kalandozások Szászországban és Thüringiában, bajor, frank és sváb földön a Rajnáig
- 913 Arnulf bajor herceg győzelme az Inn mellett. Arnulf békét köt a magyarokkal
- 914 Arnulf családjával Magyarországra menekül

- 915-919 Kalandozások az Arnulffal szemben álló német tartományokban
- 921 Berengár megsegítése. Kalandozás Dél-Itáliáig
- 924 Pádua feldúlása. Kalandozás az Atlanti-óceánig. Egy magyar herceg száz fogságba esik, Madarász Henrik 9 évre békét csikar ki adófizetés ellenében
- 926 Sankt Gallen-i kaland. Kalandozás Lombardián át Rómaig
- 929 Béke Arnulf bajor herceggel és Hugó itáliai királlyal
- 933 Madarász Henrik Merseburgnál az első jelentős győzelmet aratja a magyar seregek fölött
- 934 Kalandozás Bizáncig
- 937 Kalandozás Dél-Németországon át Franciaországba s vissza Lombardián át
- 942-943 Kalandozások Róma környékén, Németországban, Spanyolországban és Tráciában. Ötéves béke Bizánccal
- 947 Taksony hadjárata Itáliában
- 948 Tormás és Bulcsú Biborbanszületett Konstantin (Konsztantinosz Porphyrogennétosz) császárnál Bizáncban. Bulcsú megkeresztelkedik
- 950 Henrik bajor herceg a Rábaig hatol
- 951 Hadjárat Lombardiába és Franciaországba
- 953 Gyula Bizáncban megkeresztelkedik
- 954 Hadjárat Burgundia és Belgium területére
- 955 I. Ottó Augsburgnál vereséget mér a magyar hadakra, s ezzel nyugat felé a kalandozások megszűnnek
- 959-970 Balkáni kalandozások
- 972 Géza nagyfejedelem trónra lép. Német térítők jelennek meg Magyarországon
- 973 Géza követei megjelennek I. Ottó előtt Quedlinburgban
- 995 Szent Adalbert látogatása Géza fejedelemnél
- 996 Géza trónvárományos fia részére Gizella bajor hercegnő kezét nyeri el
- 997 Géza nagyfejedelem meghal, helyébe fia, István kerül trónra, utolsó magyar nagyfejedelemként
- 1000 Asztrik (Anasztáz) apát Rómából II. Szilveszter pápától, a vele időző III. Ottó császár hozzájárulásával királyi koronát és lándzsát hoz István részére
1001. jan. 1. István király megkoronázása

A X. századi magyar uralkodók feltehető sorrendje

895 előtt -904-ig	Kurszán–Curzan (kende) és Árpád (gyula)
904-907 (?)	Árpád nagyfejedelem
907(?)–?	Szabolcs nagyfejedelem (Árpád nagybátyja v. unokatestvére)
?-955(?)	Fajsz nagyfejedelem (Árpád unokája)
955(?)–972	Taksony nagyfejedelem (Árpád unokája)
972-997	Géza nagyfejedelem (Árpád dédunokája)
997-1000, ill. 1001-1038	István nagyfejedelem, majd király (Géza nagyfejedelem fia)

Árpád nemzetségének származásrendje a X. században

Irodalmi tájékoztató

Az általános ismeretszerzéshez: A magyar őstörténet és a honfoglalás korszakának történetére, régészeti anyagára vonatkozó teljes irodalmat felöleli *Banner J.-Jakabffy I.*: A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája – Bibliographie archéologique du bassin danubien – Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens. I–II–III. Budapest 1954, 1961, 1968. Az idevonatkozó történeti források gyűjteményes kiadásai: A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk.: *Pauler Gy.-Szilágyi S.* Budapest 1900; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk.: *Györffy Gy.* Budapest 1958.

A honfoglalók tárgyi hagyatékának java része megtalálható *Hampel J.* 1900, 1905, 1907-ben kiadott munkáiban, valamint *Fettich N.* 1937, 1942-ben megjelent műveiben, amelyeket katalógusunkban a legsűrűbben idéztünk (lásd rövidítések jegyzékét). A Kárpát-medence összes X–XII. századi sírleletének rövid leírását adja *Fehér G.-Éry K.-Kralovánszky A.*: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok II. Budapest 1962. Újabb anyagközlő kötet a nyugati Felvidék rangosabb leleteiről: *Točké, A.*: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava, 1968. Megindultak a mai Magyarország területéről való X–XII. századi temetők corpus rendszerű közreadásának munkálatai is, s hasonló, magyar anyagot is tartalmazó kötet vár kiadásra a Délvidéken (*Dimitrijevič, D.*, Jugoszlávia).

A honfoglaló magyarok életének színes összegezését régészeti adatok alapján *László Gy.*: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest 1944. és Hunor és Magyar nyomában, Budapest 1967. c. munkáiban, történeti oldalról pedig *Németh Gy.*: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1930.; *Ligeti L.* szerkesztésében A magyarság őstörténete. Budapest 1943., valamint *Györffy Gy.*: Krónikáink és a magyar őstörténet, Budapest 1948. és Tanulmányok a magyar állam

eredetéről, Budapest 1959. c. műveiben leli fel az olvasó. A VIII–IX. századi előzmények elemzésére: *Bartha A.*: A IX–X. századi magyar társadalom, Budapest 1968., valamint a szaltovói műveltség legutóbbi feldolgozása *Pletneva Sz. A.*: Ot kocsevij k gorodam (A nomád szálláshelyektől a városokig) MIA. 142. Moszkva, 1967. Az Árpád-ház X. századi szervező tevékenységére: *Heckenast G.*: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban, Budapest, 1970. Az utóbbi két évtized régészeti eredményeinek és az elvégzendő feladatoknak az áttekintése: *Dienes I.*: MFMÉ 1964-65/2. 73-111.

A fentiekben és a katalógusban említett dolgozatokon kívül e munka fejezetei a következő főbb művekre épülnek:

A honfoglaló magyarok társadalmát *László Gy.* indította nyomán, az ő régészeti módszerével, *Szőke B.* kutatásai: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. Budapest 1962., újabb ásatásaink tanulságai és *Györffy Gy., Bartha A., Heckenast G.* történeti eredményei alapján vázoló fel. A kép gazdagításához felhasználtam a pusztai társadalmak olyan gondos elemzését, mint *B. Vladimirtsov*: Le Régime social des Mongols. Le Féodalisme nomade. Paris, 1948. és *W. König*: Die Achat-Teke. Zur Wirtschaft und Gesellschaft einer Turkmenen-Gruppe im XIX. Jahrhundert. Berlin, 1962.

A gazdálkodás, életmód meglevenítésében *Györffy Gy., Bartha A., László Gy., Sz. A. Pletneva, W. König* megálapításaira támaszkodtam. Ezenkívül hasznosítottam *Méri I.*-nak korai településeinket elemző, a szaltovói telepekkel való jellegbeli rokonságukat hangsúlyozó munkáját: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. Ser. II. 12. (1964) és *Szabó I.*-nek a magyar településhálózat kialakulását megvilágító összefoglaló könyvét: A falurendszer ki-

alakulása Magyarországon. Budapest, 1966. A magyar városfejlődés kezdeteit, korai központjaink szervezést, a környékükön zajló kézművességet, kereskedelmet, a szolgáltató népek szervezetét, s mindezeknek a kelet-közép-európai fejlődéssel való rokonságát Györffy Gy.: A középkori város és kezdetei Magyarországon. Budapest története I. s. a. – Les Débuts de l'évolution urbaine en Hongrie. Cahiers de civilisation médiévale XII. Poitiers, 1969. 127–146, 253–264. és Heckenast G. (i. m.) nyomán törekedtem megfogalmazni. A magyar előkelők tisztálkodási berendezéséről, a csorgóról: Németh Gy. Magyar Nyelvőr 89 (1965) 231–234; a korai vaskohászatról: Heckenast G.–Nováki Gy.–Vastagh G.–Zoltay E.: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Budapest, 1968. A vallási képzetek megrajzolásánál számos részletfeldolgozáson kívül elsősorban Diószegi V.-nak a samanisztikus képzetkörrel foglalkozó munkáit: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958.; A pogány magyarok hitvilága. Budapest 1967. használtam fel. A hitvilágnak a samanizmus előtti, illetve utáni, annál fejlettebb vonásairól Voigt V. tett elvi megállapításokat (Nyelvtudományi Közlemények 67 [1965] 379–390.). Az utóbbi tanulmány és a szaltovói műveltség Sz. A. Pletneva által elének tárt vallási képzeteinek ismeretében, a honfoglalás kori anyagra támaszkodva, itt fogalmaztam meg először a magyaroknál is megragadható ősi szellemkultuszt (az ongonok kultuszára l. D. Zélénino: Le Culte des idoles en Sibérie, Paris 1952.), valamint a táltoshiten túllépő, már vallás jellegű hitrendszerüket. A honfoglalók művészetével Fettiich N. idézett munkáiban, és László Gy. a már említettekén kívül: A honfog-

lalo magyarok művészete Erdélyben (Kolozsvár, 1943.) és nagyszabású, A népvándorlaskor művészete Magyarországon (Budapest, 1970) c. műveiben foglalkozott. A kelet-európai, rokon emlékek teljes áttekintését Bartha A. végezte el idézett könyvében. A tarsolyok vereteinek összefüggő borítássá, lemezzé való alakulásáról, a női díszkorongok rendeltetéséről: Dienes I. 1968. 5-9; Dienes I.: NHQ IX. No. 32. (1968) 210-216; Dienes I.: Arch. Ért. 96 (1969) 116-118. A művészet egykori mondanivalójának a hitvilági elemekkel való értelmezésére itt történt átfogóbb kísérlet. A zárófejezet elsősorban Bogay T. tanulmányára (L'Homme de l'Occident en face des incursions hongroises. A „Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady” c. kiadványban. Modena, 1966. 3-18.) és Vajay Sz. könyvére (Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte. Mainz-München, 1968.) épül, amelyekben a kalandozásoknak teljes irodalma megtalálható. Az Európában lejátszódó valamennyi hadivállalkozásra: Musset, L.: Les Invasions. „Nouvelle Clio” No. 12. Paris, 1965. Az említett történészekén kívül a korszak történetének egyetemes összefüggéseiről, a magyarság etnikai tudatának meglétéről és az európai közösségbe való beépüléséről Szűcs J. tett maradandó megállapításokat: Valóság 9 (1968) 6. sz. 37. skk. Ezúton köszönöm meg lektoraim, Györffy Gy., László Gy. és Bóna I. tanácsait, akik mondanivalóm árnyaltabb megfogalmazásában segítségemre voltak.

A kéziratot 1969 augusztusában zártam le.

D. I.

Rövidítések a képjegyzékhez

- Acta Arch. Hung. = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő
- Arch. Hung. = Archaeologia Hungarica
- Bulletin = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts
- Dienes I.* 1965. = *Dienes I.*: A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza c. munkában. I. k. Szerk. Nagy Gy. Orosháza, 1965. 136-174.
- Dienes I.* MRR. = *Dienes I.*: A magyar honfoglalás kora. A magyar régészet regénye c. kiadványban. Szerk. Szombathy V. Budapest, 1968. 135-194.
- Dienes I.* 1968. = *Dienes, I.*: Umetnička obrada metala u Mađara u doba naseljavanja njihove današnje teritorije. Mađarsko zlatarstvo c. kiadvány. Beograd, 1968. 5-22.
- DMÉ = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve
- Fettich N.* 1937. = *Fettich N.*: A honfoglaló magyarság fémművészete. Archaeologia Hungarica XXI. (1937)
- Fettich N.* 1942. = *Fettich N.*: Die altungarische Kunst. Berlin, 1942.
- Folia Arch. = Folia Archaeologica
- Hampel J.* 1900. = *Hampel J.*: A honfoglalási kor hazai emlékei. A magyar honfoglalás kútfői c. kiadványban. Szerk. Pauler Gy. és Szilágyi S. Budapest, 1900. 507-830.
- Hampel J.* 1905. = *Hampel J.*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig, 1905.
- Hampel J.* 1907. = *Hampel J.*: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.
- HOMÉ = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
- MFME = A szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
- MIA = Materiali i issledovanija po archeologii SZSZSZR (Moszkva)
- MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- NHQ = The New Hungarian Quarterly (Budapest)
- Rég. Füz. = Régészeti Füzetek - a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa
- SzSz = Székesfehérvári Szemle

Szövegközi rajzok jegyzéke

1. Kelet-Európa a IX. században és a magyar-ság honfoglalás előtti lakóhelyei

Györffy Gy. által összeállított térkép nyomán (Történelmi Atlasz. Budapest, 1965. 6 c.).

2. A benepusztai szíjvég

Ezüstből öntött, aranyozott, niellóval. Előlapján: növényi elemekkel körülvett szárnyas griff, hátlapján koszorúba hajló inda. Mérete: 4,5 × 2,7 cm. Benepuszt (Ladánybene, Bács-Kiskun m.). MNM. Ltsz.: 9/1846. f.

Dienes I.: MRR 136-145; *Fettich N.* 1942. 46-52. és 1. t. 1., 51. t. 6; *Moberg, C. A.*: Benepuszt and Björkö. Acta Archaeologica 11 (København 1940) 139-153.

3. A szakonyi (Sopron m.) honfoglalás kori temető térképe

Dienes I. és *Nováki Gy.* ásatása, 1961.

4. A remekművű geszterédi (Szabolcs m.) szablya arany markolatborítása és felső függőfüle

Nyiregyháza, Jósa András Múzeum. Ltsz.: 61.201.1-2., 9., 15.

Fettich N. 1937. LXVIII. t. 1. a; *Dienes I.* 1968. 12., 7. tétel.

5. Rakamaz (Szabolcs m.), lovas férfisír

Dienes I. 1963. évi ásatásának 1. sírja.

6. A honfoglalás kori társadalom rétegződését szemléltető táblázat: az egyes társadalmi rétegek és a közöttük elhelyezkedő, a rangosak hatalmát érvényesítő katonai kíséret ábrázolásával

Összeállította *Györffy Gy.* és *Dienes I.*

7. Honfoglaló férfi lószerszáma a szakonyi (Sopron m.) 1. sírból

Tervezte *László Gy.* és *Dienes I.*

8. A szakonyi (Sopron m.) temető 6. számú női sírjának eredeti helyzetében kiemelt nyereg-kápája

Helyreállítási rajz. Tervezte *László Gy.* és *Dienes I.*

9. A szaltovói műveltség földművelő szerszámai: kaszák, sarlók, kapák, ekepapucsok, csoroszlya és egy helyreállított vaspapucsos eke
Pletneva Sz. A.: Ot kocsevij k gorodam. MIA. 142. Moszkva, 1967. 145., 38. ábra nyomán; a Kárpát-medence korai mezőgazdasági eszközeiről: *Kralovánsky A.*: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1962. 116-127.

10. Csontmerevítéses visszacsapó összetett íj
Cs. Sebestyén K.: Dolgozatok 8 (1932) 182., 4. kép; *László Gy.*: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 340., 36. kép nyomán.

11. Honfoglaló asszony ruházatának szemléltető rajza

Orosháza, Pusztai tanya 2. sír.

Dienes I. 1965. 149., 9. ábra.

12. Ruhakapocs, ezüsből öntött, a mélyedések gazdagon aranyozva. Hátoldalán szegecsekkel

Kiterített hossza 8,6; tagjainak átmérője 4,4 × 3,7, ill. 5 × 3,7 cm. Kömpöc (Bács-Kiskun m.). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Ltsz.: 53.174.3.

Dienes I.: Acta Arch. Hung. 17 (1965) 28.

13. A magyar társadalom felépítése István király korában

Összeállította *Györffy Gy.* és *Dienes I.*

14. Kardkoptató szalagfonattá oldott testű négy lábú állattal, érett Jellinge-stílusban

A töredékes darab mérete 5,8 × 4,1 cm. Dombrád (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 62.22.A.

Bakay K.: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihöz. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs, 1965 7, 32. és II. t.

15. Pogány és keresztény amulettek a pilin-les-hegyi (Nógrád m.) 3. és 2. számú női sírból

MNM. Ltsz.: 44/1898.2463. és 2452.

Hampel J.: 1900. 517., I. t. 21, 23. és 522-523.

A görög betűs felirat feloldása („Uram, segítsd meg Jánost, Ámen”) – *Czebe Gy.*: Egyetemes Philologiai Közlöny 42 (1918) 454-456.

A szakonyi fűrészfogas csüngő, bronzlemez-
ből, aranyozva

Liszt Ferenc Múzeum, Sopron.

Dienes I. ásatása.

16. Szügyelőveret a szakonyi (Sopron m.)
7. sírból

Bronzból öntött, aranyozott. Átmérője 4,7 cm. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Dienes I. ásatása.

17. Nők és gyermekek övön vagy nyakban
hordott talizmánjai. Fönt, balról: vadliba
szárnycsontja

Hossza 9,4 cm. Kiszombor (Csongrád m.) B. 269. sír.

Vad- vagy házilúd szárnycsontja és 2 darab
nyúl lábközépcsont

Hossza 7,6-5,9-5,4 cm. Kiszombor E. 1. sír.

Pusztai ölyv szárnycsontja

Hossza 9,4 cm. Kiszombor E. 37. sír. Valamennyi
Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Ltsz.: 53.5.572; 53.7.5;
53.7.75.

Alul: farkas lábtöcsontja

Mérete 3,4 × 2,4 cm. Tiszaroff (Szolnok m.). MNM.
Ltsz.: 30/1933.

Kutya szemfoga

Hossza 3,6 cm. Csongrád (Csongrád m.). MNM-
Ltsz.: 15/1939. 45.

Párducz M.-Tary L.: Folia Arch. 1-2 (1939) 194. és 193.,
III. t. 53.

18. Áttört korong, négy lábú állat indákká vál-
toztatott idomaival

Gálospetri (Galoşpetreu, Románia). Nagyvárad Múze-
um (Oradea, Románia).

Chidioşan N.: Studii şi Comunicări 12. Sibiu, 1965.
239., 7. ábra.

19. Szeletterjesztett szárnyú madarat ábrázoló
övveret

Ezüstből öntött. Mérete 2 × 1,9 cm. Karos (Zem-
plén m.). MNM. Ltsz.: 5/1936.6.

Fettich N. 1937. 134-136. és CXXX. t. 33-34,
CXXXIII. t. 6-7; *Fettich N.* 1942. 15, 51. és 1. t. 3.

20. Rókafej alakú veret, veretes tarsoly füg-
gesztőszíjáról

Bronzból öntött. 1,6 × 1,4 cm. Bodrogszerdahely
(Streda nad Bodrogom, Csehszlovákia). MNM. Ltsz.:
10/1941.19.

László Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
436., 50. kép; *Dienes I.*: Folia Arch. 16 (1964) 92-97.

21. Az újfehértó-micskepusztai (Szabolcs m.)
veretes tarsoly helyreállított rajza

Dienes I.: Folia Arch. 16 (1964) 98-110.

22. Aranyozott ezüst veretekkel csaknem tel-
jesen befedett tarsoly helyreállított rajza

Budapest-Farkasrét. Tervezte *Dienes Ö. I.* és a szerző.
Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotá-
ról. Budapest, 1910. 47., 14. ábra 1-4.

23. A Szemjonovóban, Veszélov tanyája mel-
lett talált IX-X. századi mari (cseremis) teme-
tőből való tarsolylemez

Erdélyi I.: Arch. Ért. 88 (1961) 95-100.

24. Szablyaveretek

Fent: Tiszafüred (Szolnok m.) környéke. Ezüstmű-
ből, aranyozva. A függesztőfül 4,8 × 2,1 cm. Tiszafüred,
Kiss Pál Múzeum. Ltsz.: 54.1147.1; Kassa (Košice,
Csehszlovákia) környéke (?). Ezüstműből. Hossza 5,7;
szélessége 5,6 cm. MNM. Ltsz.: 61.81.1/a.

Dienes I.: Arch. Ért. 96 (1969) 120.

25. A mezőzombori (Zemplén m.) karperec
mintázatának kiterített rajza

Dienes I.: Arch. Ért. 96 (1969) 120.

26. Töredékes szablya; ezüstműből öntött, ara-
nyozott ellenzőjén vésett leveles díszítménnyel
Az ellenző hossza 8,2 cm. Orosháza-Pusztaszenteter-
nya (Békés m.). Orosháza, Szántó Kovács János Múze-
um.

Dienes I. 1966. évi helyszínelése.

27. Az arab, normann és magyar kalandozások
összesítő térképe

Györffy Gy. által összeállított térkép nyomán (Törté-
nelmi Atlasz. Budapest, 1965. 7 a.), kiegészítve *Musset*
L. munkája (Les Invasions. „Nouvelle Clío” No. 12.
Paris, 1965. 66-67., 2. kép, 116-117., 4. kép) és *B.*
Almgren (Uppsala) személyes tanácsai alapján.

Képtáblák jegyzéke

1. Tarsoly fedőlemeze, amely az előkelő férfiaknál a tűzszerszám hordására szolgáló bőrtarsoly előlapját díszítette

A bodrogvécsi tarsolylemez részlete. Az ezüstlemez egész felületét egymásba szövődő palmettalevelek borítják be. Köröcskékkal beütögetett háttere aranyozott. Bodrogvécs (Vécs, Csehszlovákia). 14,3×11,7 cm. MNM. Ltsz.: 63.2.A.

Fettich N. 1937. 78-79. és LVI-LVII. t.; *Fettich N.* 1942. 13. és 7. t.

2. A galgói tarsolylemez

Ezüstből, aranyozott háttérrel. 13×11,2 cm. Galgóc (Hlohovec, Csehszlovákia). MNM. Ltsz.: 42/1871.3.

Fettich N. 1937. 76-77. és LI. t. 5, LII-LIII. t.; *Fettich N.* 1942. 13, 31, 32, 33. és 9. t.; *Dienes I.* NHQ. IX. No. 32 (1968) 211-212.

3. A galgói tarsolylemez részlete

Felületét egymásba hurkolt indák bontják kisebb mezőkre, amelyeket rövid száron ülő dús palmettacsokrok töltenek ki.

4. A szolyvai tarsolylemez, végtelenül tovaszőhető hálavá fonódó palmettacsokrokkal, felül lecsüngő bojsort utánzó veretekkel

Ezüstből, a háttér dúsán aranyozva. 12,5×11,3 cm. Szolyva (Szvaljava, Szovjetunió). MNM. Ltsz.: 148/1870.5.

Fettich N. 1937. 77-78. és LIV. t. 1, LV. t.; *Fettich N.* 1942. 12-13. és 8. t.

5. A banai tarsolylemez

Ezüstből. 11,7×11,6 cm. Bana (Komárom m.). MNM. Ltsz.: 59.3.1/1.A.

Bartha A.: A IX-X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. 8. t.; *Bartha A.-Kiss A.*: Acta Arch. Hung. 22 (1970) 221, 222., 3. ábra és XXIII. t. 1, XXVI. t. 1.

6. Az eperjeskei tarsolylemezen a felületét kettéosztó sávból ágaznak ki a visszakanyarodó, ízelt növényi szárakból kibomló leveles díszek

Ezüstből, a háttér aranyozott. 13,1×11,8 cm. Eperjeske (Szabolcs m.). Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. Ltsz.: 64.879.2.

Fettich N. 1937. 79-80. és LIX. t. 2; *Fettich N.* 1942. 13, 27. és 11. t.

7. A tarcali tarsolylemez részlete: kanyargó indák közé szerkesztett dús levélcsokokkal

Ezüst, a háttér aranyozva. 13,4×12,3 cm. Tarcal (Zemplén m.). MNM. Ltsz.: 8/1895.74.

Fettich N. 1937. 73-75. és XLI. t. 1, XLII. t.; *Fettich N.* 1942. 13, 27. és 12. t.; *Dienes I.*: MFMÉ 1964-65/2. 95-96., 6. j.

8. A kecskemét-fehéregyházi tarsolylemez közepe. A gazdag levélmintát a négyszögbe, illetve a négyszög oldalaihoz tervezték

Ezüstből, aranyozott háttérrel. A négyszög középpontjában ékkő ült. 13,6×12,3 cm. Kecskemét-Fehéregyháza (Bács-Kiskun m.). Kecskemét, Katona József Múzeum. Ltsz.: 55.41.588.

Fettich N. 1937. 80-81. és LX. t. 3; *Fettich N.* 1942. 13-14, 27. és 13. t.

9. Tarsolylemez Szolnok-Strázsaalomról Erősen kidomborított mintáját a közepén és a sarkokban elhelyezett öt mag köré szerkesztettek, amelyek ékkövekre emlékeztetnek.

Ezüstből, aranyozott háttérrel. 14,3 × 12,2 cm. Szolnok-Strázsahalom (Szolnok m.). MNM. Ltsz.: 58/1912.1.

Fettich N. 1937. 81. és LXI-LXIII. t.; *Fettich N.* 1942. 14. és 14. t.

10. A bezdédi tarsolylemez iráni jellegű pávasárcánya (senmurv)

Szabó J. Gy.: Vasból készült honfoglalás kori tarsolylemez Túrkeve környékéről – Eine eiserne Taschenplatte aus der ungarischen Landnahmezeit. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 10. évfordulójára. Szerk.: *Györffy L.* Túrkeve, 1961. 31., 22. j.

11. A bezdédi tarsolylemez palmettacsokrok-ból szerkesztett, keresztet körülölelő életfával és kétoldalt ágaskodó mitikus állatokkal Vörösrézből, egész felülete aranyozva. 13,6 × 15,6 cm. Tiszabezdéd (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 86/1896.235.a.

Fettich N. Arch. Ért. 45 (1931) 49-72. ill. 306-314; *Fettich N.* 1937. 76. és XLIX-L. t.; *Fettich N.* 1942. 12, 13, 18, 26, 27, 31, 33. és 10. t.

12. Nemezsüveg csúcsát díszítő fémkúp Aranyozott hátterű ezüstlemezből, palmettacsokrokkal kitöltött indahálóval. 11,4 × 6,7 cm. Beregszász (Beregovo, Szovjetunió). MNM. Ltsz.: 51/1900. 20-21.

Fettich N. 1937. 84-85. és LXXII. t. 1, LXXIII. t. 1; *Fettich N.* 1942. 28, 33. és 20. t. 7.

A tárgy rendeltetéséhez: *Geijer A.*: Birka III. Uppsala, 1938. 143, 163-164. és 33. t. 5.

13. Szablya markolatborítása (részlet) Aranylemezből. A szabálytalan alakú felület minden részletét kitöltő, indával keretezett palmettacsokrokkal. 5,6 × 3,4 cm. Geszteréd (Szabolcs m.). Nyíregyháza, Jóna András Múzeum. Ltsz.: 61.201. 1-2., 9., 15.

Fettich N. 1937. 75-76, 88-90. és XLVI-XLVIII. t.; *Fettich N.* 1942. 11-12, 30, 31. és 4-5. t.; *Kiss L.*: A geszterédi honfoglalás kori sírlelet. Arch. Hung. XXIV. Budapest, 1938. 11-13, 16-17; *Dienes I.* 1968. 12., 7. tétel.

14-15. A bécsi szablya, az ún. Nagy Károly-szablya vagy Attila-kard arany borítású markolata. A hozzá tapadó hagyomány és a tárgyi párhuzamok alapján magyar ötvösmunka, vezéri méltóságjelvény lehetett Teljes hossza 90,5 cm. Bécs, Schatzkammer.

Fillitz H.: Katalog der Weltlichen und der Geistlichen Schatzkammer. Wien, 1968. 54-55., 162. számú tétel és

4. t., valamint a 49. oldalon adott irodalom; *Tóth Z.*: „Attila's Schwert”. Budapest, 1930; *Fettich N.* 1942. 29-35. és 35-37. t.; *Dienes I.* MRR. 173-179; *Dienes I.* Arch. Ért. 96 (1969) 120-121.

16. Szablya ellenzője Bronzból öntve, előoldalán és gombos végein ezüst berakással Hossza 8,9 cm. Bana (Komárom m.). MNM. Ltsz.: 59.3.2.A.

Bartha A.-Kiss A.: Acta Arch. Hung. 22 (1970) 221, 224., 5. ábra és XXIV. t.

17. Szablya markolata Rácsos mintájú faragott csontlemezzel borítva Hossza 10,7 cm. Szob-Vendelin (Pest m.). MNM. Ltsz.: 13/1931.34.

Török Gy.: Folia Arch. 8 (1956) 133., 2. ábra.

18. Íj markolatának és merevített végeinek burkolatául szolgáló csontlemezek, szarvasagancsból

A markolat hossza 15,4; a végek hossza 25-25,2 cm. Magyarhomorog (Bihar m.). MNM. *Dienes I.* ásatása.

19. Az államalapítás idején általánosan elterjedő kétélű kard egy korai (Petersen rendszerezése szerint E-típusú) példánya, amely az előző szállásterületekről származhat. A honfoglalás kori sírokban szablyák helyett kétélű kard csak kivételként fordul elő

A töredék hossza 54 cm. Székesfehérvár-Rádiótelep „A” sír. Székesfehérvár, István Király Múzeum. Ltsz.: 5859 (151-1923).

Bakay K.: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseire. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs, 1965. 12-13, 33, 35, 50., 22. kép 1. a-c. és III. t.

20. Tegez szájának maradványa, eredeti helyzetében kiemelve Fedéllemeze csont helyett vasból készült. Belsejében hét nyílcsúcs. A fedél hossza 10,6; épebb oldalának hossza 8,55 cm. Magyarhomorog (Bihar m.). MNM. Ltsz.: 68.4.3.A.

Dienes I. ásatása.

21. A szeged-jánosszállási öv: csat, két változatban készült azonos mintájú 41 veret és a sort lezáró szíjvég Ezütből öntöttek, hátterük aranyozott. A helyreállítás az öv szerkezetét és a veretek rendjét szemlélteti. A csat 5,5 × 2; a veretek 2,3 × 2, ill. 2,4 × 1,9; a szíjvég 5,7 × 1,8 cm.

Szeged-Jánosszállás (Csongrád m.). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Ltsz.: 53.61.10-14.

Dienes I.: Arch. Ért. 86 (1959) 153-154.

22. A nagyősi öv egyik verete és szíjvége
A veretet palmettacsokor, a szíjvéget indával összefonódó palmettaszővevény tölti ki.

Ezüstből öntöttek, hátterük aranyozott. A veret $3,3 \times 2,9$; a szíjvég $8 \times 2,9$ cm. Nagyősz (Tomnatec, Románia). MNM. Ltsz.: 108/1898. 1-2.

Fettich N. 1937. 87. és LXXIV. t. 1; *Fettich N.* 1942. 16, 39. és 26. t. 1.

23. Öv csatja és kétfajta verete, karcsú száron ülő, hármas osztású páros levélmintával
Ezüstből öntöttek, bemélyedő mintázatuk aranyozott. A csat $9,1 \times 3,7$ cm; a veretek $3,8 \times 3,6$ ill. $3,6 \times 3,6$ cm. Karancslapujtó (Nógrád m.). MNM. Ltsz.: 16/1939. 1-2.

Dienes I.: Arch. Ért. 91 (1964) 18-40.

24. Férfiöv csatja, verete és szíjvége
Ezüstből öntöttek, mély részeikben aranyozotak, egyszerűsített virágmintával. A csat $5 \times 2,3$ cm; a veretek $2,9 \times 2,1$, ill. $2,2 \times 2,1$ cm; a szíjvég $5,3 \times 2,2$ cm. Tiszakécske-Ókéske (Bács-Kiskun m.). MNM. Ltsz.: 7/1931. 1-4.

Fettich N. 1937. 63-64, 82. és XXVIII-XXIX. t.; *Fettich N.* 1942. 15, 39. és 20. t.

25. Övveret

Ezüstből öntött, aranyozott. A veret körvonalaiban is levélcsoport mintáz, az öntött veretek közül kiválik utólagos finom megmunkálásával. $3,4 \times 3,3$ cm. Tarcsl (Zemplén m.). MNM. Ltsz.: 8/1895.53.

Fettich N. 1937. 74. és XLIII. t. 16-19, XLV. t. 1-2; *Fettich N.* 1942. 15-16. és 15. t. 1-2, 16. t. 16-19.

26. Agyagedényben elrejtett kincslelet állatfejes karperecei

Az egyik pár elektron szálakból fonott, a harmadik példányt aranyhuzalokból sodorták. Átmérője $7,1-7,9$ cm. Zsennye (Vas m.). MNM. Ltsz.: 2/1928. 1-3.

Márkiné Poll K.: Arch. Ért. 46 (1932-33) 62-84, 201-202.

27. Adóként kapott és zsákmányolt nyugati érmek, valamint fizetőszközként is használt arab és bizánci pénzek X. századi magyar leletekből

Itáliai uralkodók ezüstérmei Benepusztáról

(Bács-Kiskun m.), MNM. Ltsz.: 10/1846. és Orsováról (Orşova, Románia), MNM. Ltsz.: 11/1951.4.

Arab dirhemek Sárospatakról (Zemplén m.) MNM. Ltsz.: 59.1.14-21, 26-27. A.

Bizánci solidusok Orosházáról (Békés m.) MNM. Ltsz.: 63.71.1. A.

és Kóspallagról (Pest m.) MNM. Ltsz.: 62.21. A.

Huszár L.: Acta Arch. Hung. 5 (1955) 66-67., IX. számú tétel 91., CLVIII. számú tétel.

Bartha A.: A IX-X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. 154.

Dienes I. 1965. 150.

Kóspallag: *közöletlen.*

28. Kétfülű cserépfazék, a szaltovói műveltség egyik jellegzetes edényformája
Kézikorongon készült. Magassága 21,5 cm. Tiszaeszlár-Újtelep (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 1/1949.1.

Erről az edényfajtról: *Kiss A.*: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10-11. Jahrhunderts. MFMÉ 1969/2. 175-182.

29. Antik mintára készült karcsú, mázas amphora

Korongolt. Magassága 29,3 cm. Sóshartyán (Nógrád m.). MNM. Ltsz.: 12/1936. 3.

A szaltovói műveltség amphoráira l. *Pletneva, Sz. A.*: Ot kocsevij k gorodam. MIA. 142. Moszkva, 1967. 129-131. A lelőhely említése: *Patay P.*: Arch. Ért. 84 (1957) 60.

30. Cserépuszt. A Kárpát-medencében a honfoglaló magyarokkal megjelenő edényfajta, a korai magyar települések legjellemzőbb lelete. Kézikorongon készült. Átmérője 34 cm. Szentestőke (Csongrád m.). MNM. Ltsz.: 311/1876.6.

Höllrigl J.: Arch. Ért. 46 (1932-33) 87., 25. kép; általánosságban a cserépusztókra *Méri I.*: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. Ser. II. 12 (1964) 45-46. és 73-74., 143-146. j.

31. Előkelő nő sírja, a vállak táján hajfonatdíszekkel, nyakánál inszegély veretekkel, jobb könyöke alatt széles pántkarpereccel, lábainál szándékosan összetört edénnyel. Mellette oldalt lókoponya, a sír végében a ló alsó lábcsontjai, közöttük kengyelpár
Tiszaeszlár-Bashalom II. számú temető (Szabolcs m.) 12. sír.

Dienes I. ásatása, 1958; *Dienes I.* MRR. Budapest 1970. 2. kiad. 194-195.

32-33. Női hajfonat díszéül szolgáló korongpár. A két korong megmunkálása szembetűnően eltérő, a kevésbé megkopott darab láthatóan gyöngébb utánezata a másiknak

Ezüstlemezéből, háttere aranyozott. Átmérője 8,2 cm. Rakamaz (Szabolcs m.). Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. Ltsz.: 64.875. 6-7.

Csallány D.: Acta Arch. Hung. 10 (1959) 285., 2. kép, 287., 3. kép és 310 skk; *Kádár Z.*: Folia Arch. 19 (1968) 105-112; *Dienes I.*: NHQ IX. No. 32. (1968) 214-216.

34. A turulmadár, a rakamazi korong hatalmas égi madara, az eget eltakaró szétterjesztett szárnyaival és legyezős farkával, karmaiban roppant erejét jelképező elragadott madarakkal. Segítő szellem voltára utal a csőrében tartott életfaág

A jelenet értelmezéséhez felhasznált adatok: *Alföldi A.*: Cahiers Archéologiques 6 (1952) 49-50; eltérő, az ugor-magyar teremtésmitossszal való magyarázata: *Alföldi A.*: American Journal of Archaeology 73 (1969) 359-361.

35. Hajfonat díszkorong, a regebeli életfa-ábrázolás legkiválóbb darabja

Ezüstlemezéből, háttere aranyozott. Átmérője 6,8 cm. Anarcs (Szabolcs m.). Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. Ltsz.: 64.891.1.

Fettich N. 1937. 83. és LXVII. t. 1; *Fettich N.* 1942. 14. és 27. t. 2.

36-37. Hajfonat korongpár, az anarcsi életfa-ábrázolás öntött változatával

Ezüstből, aranyozva. Átmérője 5,2 cm. Sárospatak (Zemplén m.). MNM. Ltsz.: 59.5.3. A. *Bartha A.* 1956. évi ásatása, átengedéséért ezúton mondok köszönetet.

Bartha A.: A IX-X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. 154, 172.

38. Korong, a középső hármas levélminta köré szerkesztett palmettacsokrokkal

Ezüstlemezéből, háttere aranyozott. Átmérője 7,4 cm. Tiszabercel-Ráctemető (Szabolcs m.). Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. Ltsz.: 64.890.1.

Csallány D.: Acta Arch. Hung. 10 (1959) 298-301.

39. Korong, négyfelé ágazó hármas osztású palmettaminatívával

Ezüstlemezéből, aranyozott háttérrel. Átmérője 7,4 cm. Dunaszekcső (Baranya m.) MNM. Ltsz. 38/1905.99.

Fettich N. 1937. 83. és LXVIII. t.; *Fettich N.* 1942. 14. és 17. t.

40. Korong, kidomborodó levélmintával Ezüstlemezéből, háttere aranyozott. Átmérője 8,5 cm. Solt (Bács-Kiskun m.). MNM. Ltsz.: 82/1907.1.

Fettich N. 1937. 84. és LXXI. t. 10.

41. Hajdász korong bronzlemezéből, ezüstözve A központi díszítményhez kapcsolódó levelek a szaltovói műveltségéből ismert napkerék-ábrázolás küllőinek továbbfejlődött változatai. Átmérője kb. 8 cm. Törökkanizsa (Novi Kneževac, Jugoszlávia). MNM. Ltsz.: 28/1900.229.

Hampel J.: Arch. Ért. 20 (1900) 115; *Fettich N.* 1937. 83. és LXIX. t. 2; *Dimitrijević D.-Kovačević J.-Vinski Z.*: Seoba naroda. Zemun, 1962. 23; *Pletneva Sz. A.*: Ot kocsevij k gorodam. MIA. 142. Moszkva, 1967. 175-177.

42. Női hajfonatdíszek

Ezüstből öntött, aranyozott, áttört fémkorongpár; a korongpár függesztőszíját díszítő, tehénfej mintázó aranyozott ezüst veretek, valamint gyöngyházfényű kagylókorongpár, a beljük kapcsolt színes gyöngyfüzérekkel. A fémkorongokon növényi formákból alkotott mesés állat, egyeszerkesztve a mögötte felmagasodó életfával.

A fémkorongok átmérője 5 cm. Tiszaeszlár-Bashalom II. számú temető (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 60.17.1-2., 5-6., 8-9.A.

Dienes I.: L'Art au temps de la conquête Arpadienne (Xe siècle). „L'Art de Hongrie du Xe au XXe siècle” c, kiadvány, Paris, 1966. 23. tétel.

43. Öntött hajfonatdísz korongok: a csodás segítő szellemet megjelenítő állatábrázolással, illetve életfa-jelképként értelmezhető leveles díszsel

Az állatalakos korong bronzból, átmérője 5,6 cm. Hencida (Bihar m.). MNM. Ltsz.: 13/1933.1.

A négyleveles korongpár ezüstből, szirmai aranyozva, átmérője 6,3 cm. Ismeretlen lelőhelyről. MNM. Ltsz.: 61.21.A.

A középső, levélcsockros darab Kispest-Szentlőrincről, átmérője 4,4 cm. MNM. Ltsz.: 109/1912.5.

Fölül a sárospataki korongpár részlete

Hencida, Kispest: *Csallány D.*: Acta Arch. Hung. 10 (1959) 288. és 313., 16. kép 5, 7. valamint 290. és 307., 13. kép 7.

Az ismeretlen lelőhelyű korongpár említése

Török Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. (1962.) 27.
Sárospatak: *Bartha A.* ásatása.

44. A honfoglaló magyarok asszonyainak régi, magukkal hozott fülbevalófajtái
A bal oldali darab felfűzött gyöngyeiből alakultak ki a mellette lévő fémből préselt gömbsorc-süngős, majd az egybeöntött csüngőtagos változatok. Balról: hossza 7,9 cm. Hajdúböszörmény (Hajdú m.). MNM. Ltsz.: 35/1902.8-9.; hossza 8,5 cm. Sósartyán (Nógrád m.). MNM. Ltsz.: 12/1936.1.; hossza 8,5 cm. Székesfehérvár-Demkőhegy (Fejér m.). MNM. Ltsz.: 16/1898.32.; hossza 8,4 cm. Szeged-Bojárhalom (Csongrád m.). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Ltsz.: 14/1890.5.

Hajdúböszörmény: *Hampel J.* 1907. 117. és 15. t. 10-11;
Sósartyán: *közöletlen*; Székesfehérvár: *Bakay K.:*
Alba Regia 6-7 (1965-66) 46-47. és XIX. t. 2.; Szeged:
Hampel J. 1900. 687-688. és LXXXIII. t. 12-13.

45. Fülbevalópár
Arany, filigrán-granulációs bizánci munka.
4,7 × 3,9 cm. Kecel (Pest m.) MNM. Ltsz.:
3/1935.1.

Fettich N. 1937. 104-106. és CXVII. t. 1-2; a X. század utolsó harmadának elejére keltezhető hasonmása: *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum. H. Schlunk* előszavával. Berlin, 1939. Nr. 88., 17. t.

46. Fülbevalópár
Ezüstlemezből domborítva, két félből összeillesztve, arany függesztőkarikával. A galgóci előkelő férfi sírjából. Hossza a karikával 5,6 cm. MNM. Ltsz.: 42/1871.1.

Fettich N. 1937. 77. és LI. t. 2-3; *Točík A.:* Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava, 1968. 26. és XVII. t. 3-4.

47. Széles pántkarperec töredéke. Korongokra osztott mezejében mitikus állat, virágszerű fejjel és palmettaággá bomló farokkal
Ezüstlemezből, háttere aranyozott. A töredék hossza 4,8 cm. Szarvas környéke (Békés m.). Szarvas, Tessedik Sámuel Múzeum. Ltsz.: 53.36.1.

Kovalovszki J.: Folia Arch. 12 (1960) 173-182. és XXXVI. t; *Entz G.:* Bulletin 24 (1964) 41., 32. kép és 43-44. ill. 122-123.

48. Karperec széles, aranyozott ezüst pántból, csuklós szerkezettel
Mindkét felén három-három korongba foglalt

díszítmény: madárpártól közrefogott életfa. Átmérője 8,5 cm; pántszélessége 3,7 cm. Tiszaeszlár-Bashalom (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 60.17.13. A.

Dienes I.: Acta Arch. Hung. 17 (1965) 27-28; *Dienes I.:* MRR. 189.

49. A tisztaeszlár-bashalmi karperec (48. kép) középső korongja, az iráni művészetben levélcsokorra egyszerűsödött életfa-ábrázolással. Értelmezéséhez hozzásegít a tövénél látható jellegzetes hasíték, ahonnan az élet vize buzog föl.

50. A bashalmi karperec (48. kép) egyik madáralakja, csőrében leveles ággal. Talán népmeséink madárbőrbe rejtőző tündérleányainak megjelenítője, akik az életfa leggyümölcsösebb ágait viszik el az arra érdemeseknek.

Dienes I. 1968. 15., 23. tétel.

51. Pántkarperecek női sírokból
Balról: sima ezüst, átmérője 6,2 cm. Egyek (Hajdú m.). MNM. Ltsz.: 31/1860.7;
ezüst, végein virágszerű foglalatban paszta be-rakással, átmérője 9 cm. Egyek (Hajdú m.). MNM. Ltsz.: 31/1860.7;
ezüst, foglalatában paszta, átmérője 6,9 cm. Sarkad (Bihar m.). MNM. Ltsz.: 1/1927.3;
alul ezüst karperec, aranyozva, pántján a felezőpontból kettéágazó inda, hajlataiban félpalmettákkal, végeire felszegecselt négyszírmű virágdíszsel, átmérője 7,3 cm. Mezőzombor (Zemplén m.). Miskolc, Herman Ottó Múzeum. Ltsz.: 62.27.11;
aranylemezzel borított fémkarperec, végein és közepén karmos foglalatban vörös ékkövel, átmérője 7 cm. Heves (Heves m.). MNM. Ltsz.: 3/1938.4;

bronzból, végein pasztaberakás, átmérője 6,3 cm. Nagykáta (Pest m.). MNM. Ltsz.: 32/1892.1.
Az együttes: *Dienes I.* 1968. 15., 24. tétel képe; Sarkad: *Fettich N.:* Arch. Ért. 45 (1931) 74., 75., 47. kép 5; Mezőzombor: *Megay G.:* HOMÉ 3. Miskolc, 1963. 41-43, 45, 47-48; Heves: *Pataky V.:* Folia Arch. 1-2 (1939) 200-204, 207-208.

52. Fejsgyűrűk, négy dudorú foglalatba ágyazott ékkövel, női és férfisírokból
Balról: ezüsből, kék üveggel, magassága 2,5 cm. Törtel (Pest m.). MNM. Ltsz.: 101/1895.49;
aranyból, rubin kövel, pántja és foglalata ötvösművű, magassága 3 cm. Szakony (Sopron m.). Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Nováki Gy. ásatása;

aranyból, rubin kövel, magassága 2,5 cm. Szakony (Sopron m.). Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Dienes I. ásatása;

ezüsből, kék üveggel, magassága 2,8 cm. Kenézlő II. számú temető (Szabolcs m.). MNM. Ltsz.: 55.21.3.A;

arany, ékköve hiányzik, magassága 2,8 cm. Szeged-Szabadka határa. MNM. Ltsz.: 4/1942.1; ezüsből, pasztaberakással, magassága 2,9 cm. Magyarhomorog (Bihar m.). MNM.

Dienes I. ásatása.

Törtel: *Hampel J.* 1900. 727-728. és CI. t. 11; Szakony: *Dienes I.* 1968. 13., 11. tétel; Kenézlő: *Fettich N.*: Arch. Ért. 45 (1931) 78-80, 51. kép; Szeged-Szabadka határa és Magyarhomorog: *közöletlen.*

53. Női ing nyakát szegélyező veretek
Ezüsből öntöttek, mély részeik aranyozottak. 2,4 × 1,6 cm. Tiszaroff (Szolnok m.). MNM. Ltsz.: 30/1933.8.

Az ilyen veretek rendeltetéséről: *Dienes I.* 1965. 148-149.

54. Nyakék: külön szemekből összekapcsolt láncon leveles függővel

Ezüsből, a csüngő mélyített közepe aranyozva. A lánc hossza 38 cm; a függő 3,6 × 2,9 cm. Kunszentmárton (Szolnok m.). MNM. Ltsz.: 13/1942.8.

Nemeskéri J.: Arch. Ért. 1946-48. 387.

55. Női ruha szegélydíszei

Aranylemezből préselve. Háromféle nagyságban, átmérőjük 4 ill. 3,5 ill. 2 cm. Balotaszállás-Felsőbalota (Bács-Kiskun m.). Kiskunhalas, Thorma János Múzeum. Ltsz.: 61.70.

Dienes I. 1968. 14., 21. tétel.

56. Rangos nő süvegének és köntösének szélét, valamint övét díszítő rozetták

Ezüstlemezből préseltek, aranyozottak. Átmérőjük 3,4 cm. Orosháza (Békés m.). MNM. Ltsz.: 63.70.3. A.

Dienes I. 1965. 145-149. és VIII. t.

57. Női ruhadisz veretei

Ezüsből öntöttek, aranyozottak. A kettős kanyarulatú indával díszített 2,7 × 2,6 cm. Apatin (Jugoszlávia). MNM. Ltsz.: 27/1899. 1-4. A gyöngykoros közepű 2,5 × 2,5 cm. Harta-Miklapusztá (Bács-Kiskun m.). MNM. Ltsz.: 14/1929.1.

Apatin: *Hampel J.* 1907. 101-102; Harta: *Közöletlen.*

58. Női kaftán szegélydíszei és övdíszek
Ezüsből öntöttek, aranyozott felületűek. Két változatban. 3,2 × 3,2, ill. 2,3 × 2,3 cm. Nagyteremia (Teremia Mare, Románia). MNM. Ltsz.: 76/1877.2-3.

Hampel J. 1900. 668-670. és LXXVI. t. 14-17, 23, 25.

59. Női párta és öv csüngős veretei
Ezüsből öntöttek, aranyozottak. A tömörebb csüngőtágos 8,1 × 3,4 cm. Rákospalota (Pest m.). MNM. Ltsz.: 82/1905.1-10;

a hasonló, de lyukas közepű felső verettel 7,7 × 3,6 cm. Székesfehérvár-Demkóhegy (Fejér m.). MNM. Ltsz.: 16/1898. 19-22;

az indából képzett csüngőtágos 8,5 × 3,7 cm. Talán Mohács (Baranya m.). MNM. Ltsz.: 61.39.2.A.

Rákospalota: *Hampel J.* 1907. 192-193; Székesfehérvár: *Bakay K.*: Alba Regia 6-7 (1965-66) 47. és XIX. t. 12-15; Mohács (?): *Közöletlen.*

60. Női csizma veretei, eredeti helyzetükben kiemelve. A csizma fejének szélét levél alakú veretek keretezik, középpütt sorban három-három négyzetes veret

Ezüsből öntöttek, aranyozottak. A szegélyveretek 1,8 × 1,3 cm; a középső veretek 1,7 × 1,7 cm. Tiszaeszlár (Szabolcs m.) Nyíregyháza, Jósa András Múzeum. Ltsz.: 64.576. 1-3.

Csallány D.: Acta Arch. Hung. 22 (1970) 264-265, 284 és XXVIII. t.

61. Női lószerszám szíjvége, szügyelőről
Ezüsből öntött, aranyozott, a veret tükrében szarvas alakjával. 5,7 × 3,9 cm. Törtel (Pest m.). MNM. Ltsz.: 101/1895.42.

Fettich N. 1942. 26, 40. és 24. t. 3, 42. t. 21; *László Gy.*: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 57-58, 81.

62. Előkelő asszony lószerszámveretei. A nagyobb darabok a szügyelőről és a farhámról, a kis szíjvégek a pofaszíjról

Ezüsből öntöttek, aranyozottak. Az erősen domború korongos veretek átmérője 6,2 cm; a nagy szíjvég 8,4 × 5,6 cm; a kis szíjvég 6,1 × 3,7 cm. Balotaszállás-Felsőbalota (Bács-Kiskun m.). Kiskunhalas, Thorma János Múzeum. Ltsz.: 61.70.

Dienes I. 1968. 15., 26. tétel.

63. Zabla csontból faragott oldalpálcájának részlete

Szalagfonatos, palmettás díszítéssel. Veszékény (Sopron m.). Sopron, Liszt Ferenc Múzeum. Ltsz.: 59.1.10.1-2.

Dienes I.: Arch. Ért. 96 (1969) 120; *László Gy.*: Arch. Ért. 97 (1970) 179-180.

64. Csontfaragványok: a nyeregkapa és a nyereg szárny végeinek berakásai

Egymásba fonódó palmettái tanúsítják, hogy az egységes díszítőművesség nemcsak a fémtárgyakra terjedt ki.

A kapa lemezeinek magassága 14,7 cm, szélessége 24,3 cm; a szárnyvég lemezek mérete 10 × 4,3 cm. Soltszentimre (Bács-Kiskun m.). MNM. Ltsz.: 61.14.1. a-b. A.

László Gy.: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. XXVII (1943) 33-44. és VII. t.

65. Zabla bronzból öntött oldalpálcái. Fölül ló-, alul madárfejben végződnek

Hossza kb. 12,2 cm. Hencida (Bihar m.). MNM. Ltsz.: 17/1933.3.

Fettich N. 1937. 96, 98. és LXXXII. t. 2, LXXXVI. t. 17; *László Gy.*: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. XXVII (1943) 17, 29-30.

66. Négykarikás zabla

Kovácsolt vasból, keresztben berakott ezüst csíkozással. Kiterítve 30,5 cm. Muszka (Musca, Románia). MNM. Ltsz.: 45/1898.9.

Dienes I.: Arch. Ért. 93 (1966) 209. és 2. kép 1.

67. Kengyelpár

Kovácsolt vasból, szárain keresztirányú ezüst berakással. Magassága 18,1, ill. 17,8 cm. Muszka (Musca, Románia). MNM. Ltsz.: 45/1898. 3-4.

Dienes I.: Arch. Ért. 93 (1966) 230. és 2. kép 2-3.

68. Kengyel

Kovácsolt vasból, fülén és szárain ezüstlemez borítás, valamint több szív alakú, palmettamin-tás, aranyozott vörösrézlemez berakás. Magas-

sága 16,3 cm. Ismeretlen lelőhely. MNM. Ltsz.: 16/1922.

László Gy.: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 18-19. és IV. t.

69. Kengyelpár. Kovácsolt vasból, csigavonalas ezüstberakással. Magassága 17,6, ill. 17,5 cm. Beregszász (Beregovo, Szovjetunió). MNM. Ltsz.: 51/1900. 23-24.

Fettich N. 1937. LXXII. t.

70. Kengyel részlete

Kovácsolt vasból, ezüst berakással. Magassága 17,2 cm. Székesfehérvár-Vízművek (Fejér m.). Székesfehérvár, István Király Múzeum. Ltsz.: 56.92.2.

Bakay K.: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseire. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs, 1965. 14. és V. t.

71. Botvég

Madárfejet ábrázoló csontfaragvány. Magassága 8,2 cm. Szabadbattyán (Fejér m.). Székesfehérvár, István Király Múzeum. Ltsz.: 7417.

Marosi A.: SzSz. 6 (1936) 44-45; *Fehér G.*: Acta Arch. Hung. 8 (1958) 293, 295., 5. kép.

72. Bot, talán varázsbót vége

Csontból. Faragványa a táltosmadárnak tartott bagoly fejét mintázza. Magassága 5,1 cm. Hajdúdorog (Hajdú m.). Debrecen, Déri Múzeum. Ltsz.: 58/1938.

Sőregi J.: DMÉ 1938. Debrecen, 1940. 46-47. és 48., 24. kép 5.

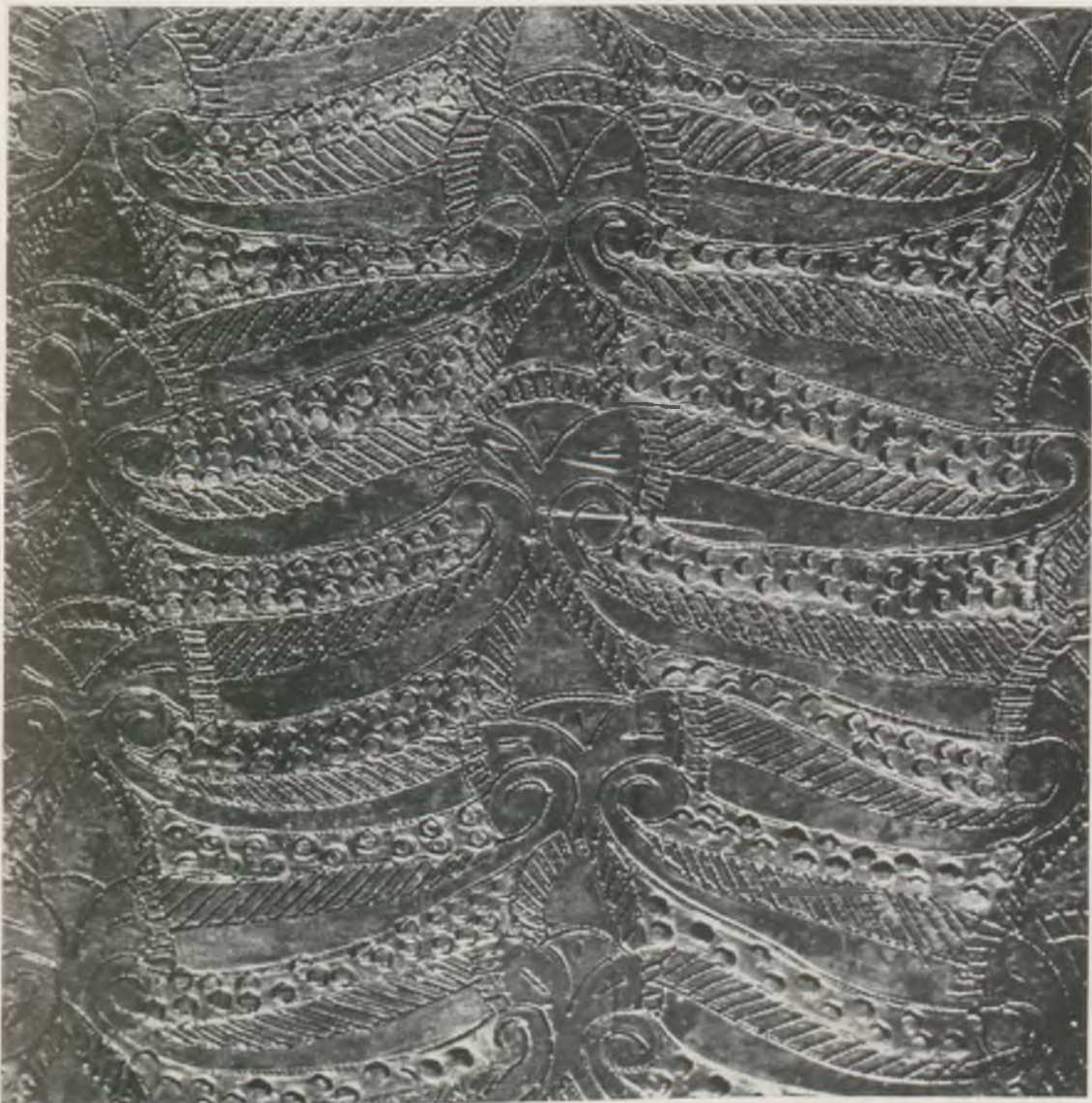
73. A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszójának részlete, a madarak királya által égberagott nőalakkal

Arany. Magassága 22 cm. Nagyszentmiklós (Nicolau Mare, Románia). Bécs, Kunsthistorisches Museum. Ltsz.: VII. B. 33.

Noll, R.: Vom Altertum zum Mittelalter. Wien, 1958. 74. és 52. kép, valamint a 73. lapon adott irodalom a teljes kincsről.

Képek

1. A bodrogvécsi
tarsolylemez végtelenbe
szőhető palmettahálója

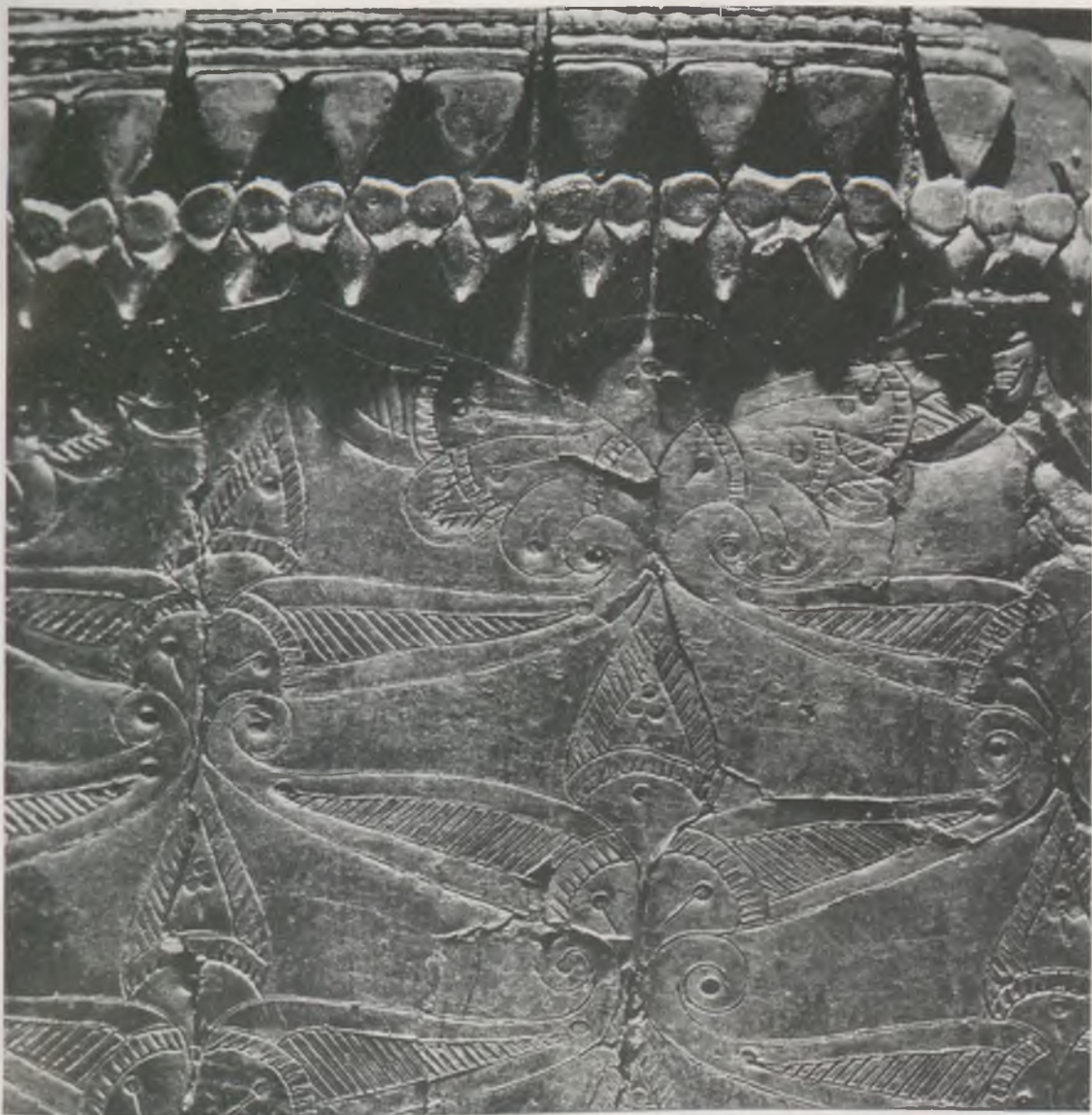
2. Tarsolyelemz Galgócról

3. A galgóci tarsolyelemz
hímzést utánozó mintázata

4. A szolyvai tarsolylemez
palmettaszövevénye és bojtsort
mintázó veretei

6. A veretes tarsolyok
zárószíját idézi az eperjeskei
lemez hosszanti sávja

5. A banai tarsolylemez

8. Az egykori záróveret
a kecskemét-fehéregyházi
tarsolyon mintaelemmé vált

7. A tarcali tarsolylemez
indák közé szerkesztett
palmettacsokrai

9. Dúsan burjánzó levélminta
a szolnok-strázsahalmi
tarsolylemezről

10. Pávasárkány (senmurv)
a bezdédi tarsolylemezről

11. A bezdédi tarsolylemez
keresztet ölelő életfaja
és állatpárja

12. A tarsolylemezek
mintázatára emlékeztetnek
a beregszászi süvegcsúcs
palmettái

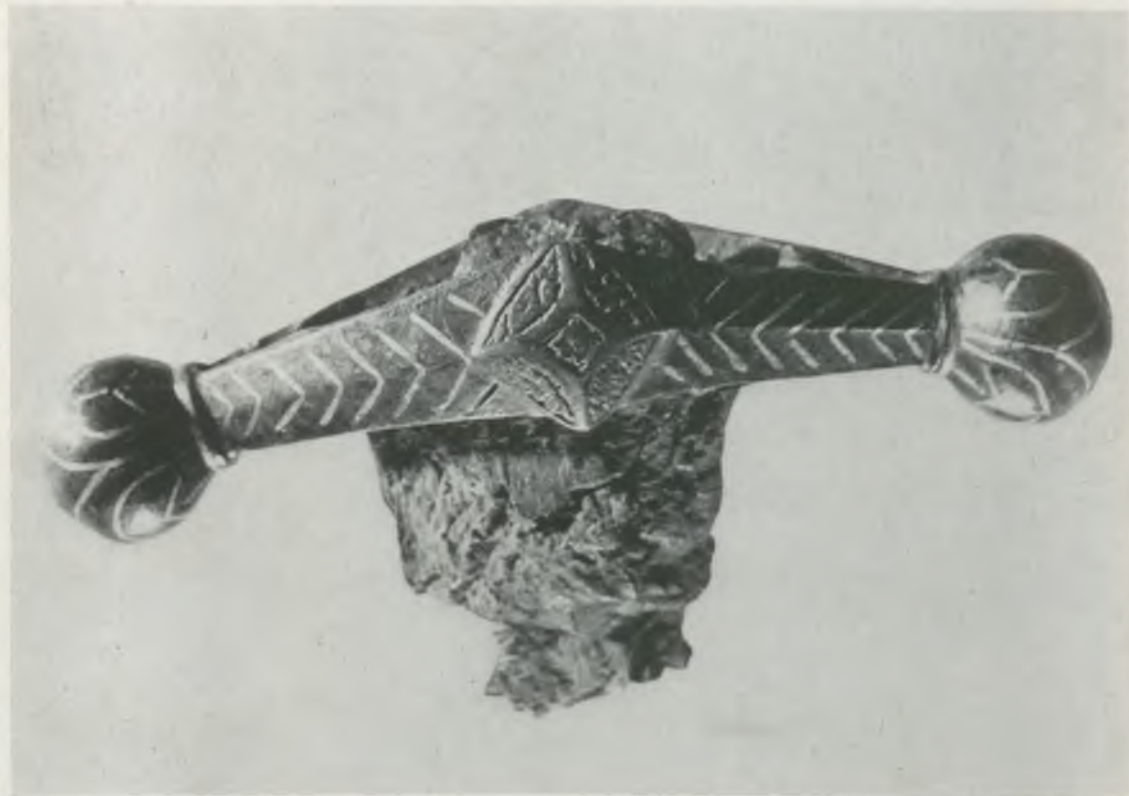

14-15. A Bécsben őrzött fejedelmi
méltóságjelvény, az ún. Attila-kard

16. Szablya ezüstberakásos
ellenzője Banáról

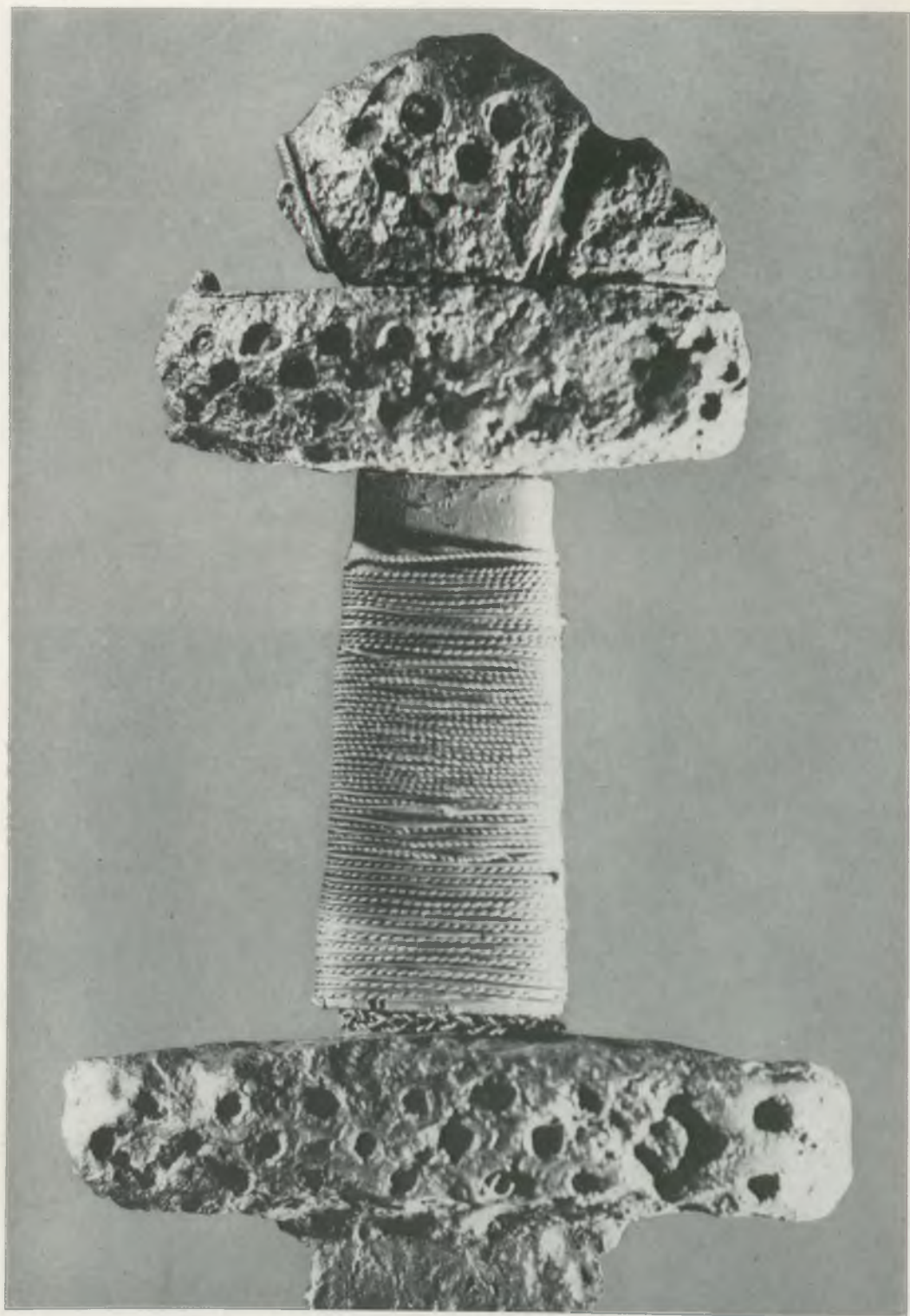

17. Csontfaragásos
szablyamarkolat Szobróól

18. Íj markolatának
és merevített végeinek
csontlemezei
szarvasagancsból,
Magyarhomorogról

19. Korai kétélű kard
markolata
Székesfehérvár-Rádiótelep
„A” sírjából

20. Tegez szájának
maradványa
Magyarhomorogról,
a másvilági rétegek
megjására szánt hét
nyílcsúccsal

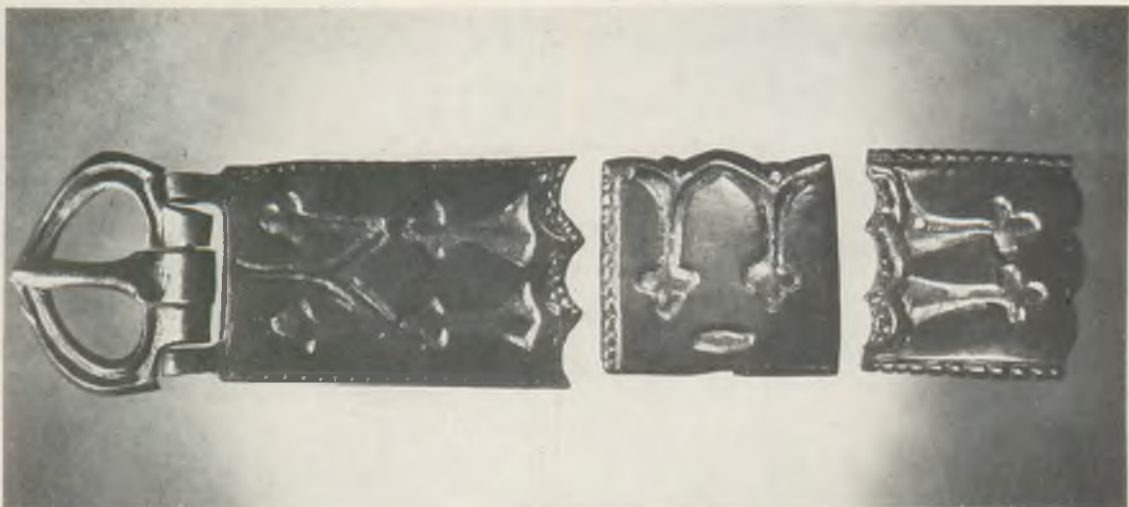

22. A nagyősi öv egyik verete
és finom művű szíjvége

21. A szeged-jánosszállási öv
rekonstrukciója

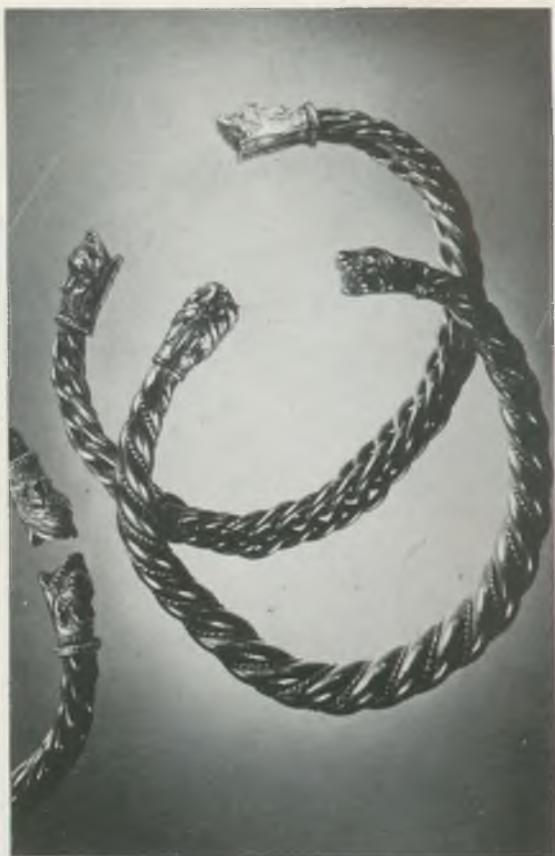
23. Leveles díszű csat
és övveretek
a karancslapujtói övről

24. Csat, övveretek és szíjvég
Okécskéről

25. Öntés után finomított
palmetta alakú övveret
Tarcáról

26. A zsennyei kincs állatfejes
arany karperecei

27. Nyugati, arab és bizánci
pénzek honfoglalás kori
sírokból

29. Antik mázas amphora
honfoglalás kori sírból

30. Cserépüst, a korai magyar
települések jellegzetes
edénye, Szentesről

28. Kétfülű cserépfazék,
a szaltovói kultúra jellegzetes
edényformája

31. Előkelő nő sírja
Tiszaeszlár-Bashaalomról
(12. sír)

32-33. A rakamazi
hajfonatdisz korongpár

35. Az anarcsi
korongba zárt
életfa ábrázolás

36-37. Az életfa ábrázolás
öntött változata a sátospataki
korongpáron

38. A tiszaberceli korong
hármás palmettacsokra

39. A dunaszekcsői korong
négyfelé ágazó hármásosztású
levéldíszje

40. A solti korong leveles
díszítménye

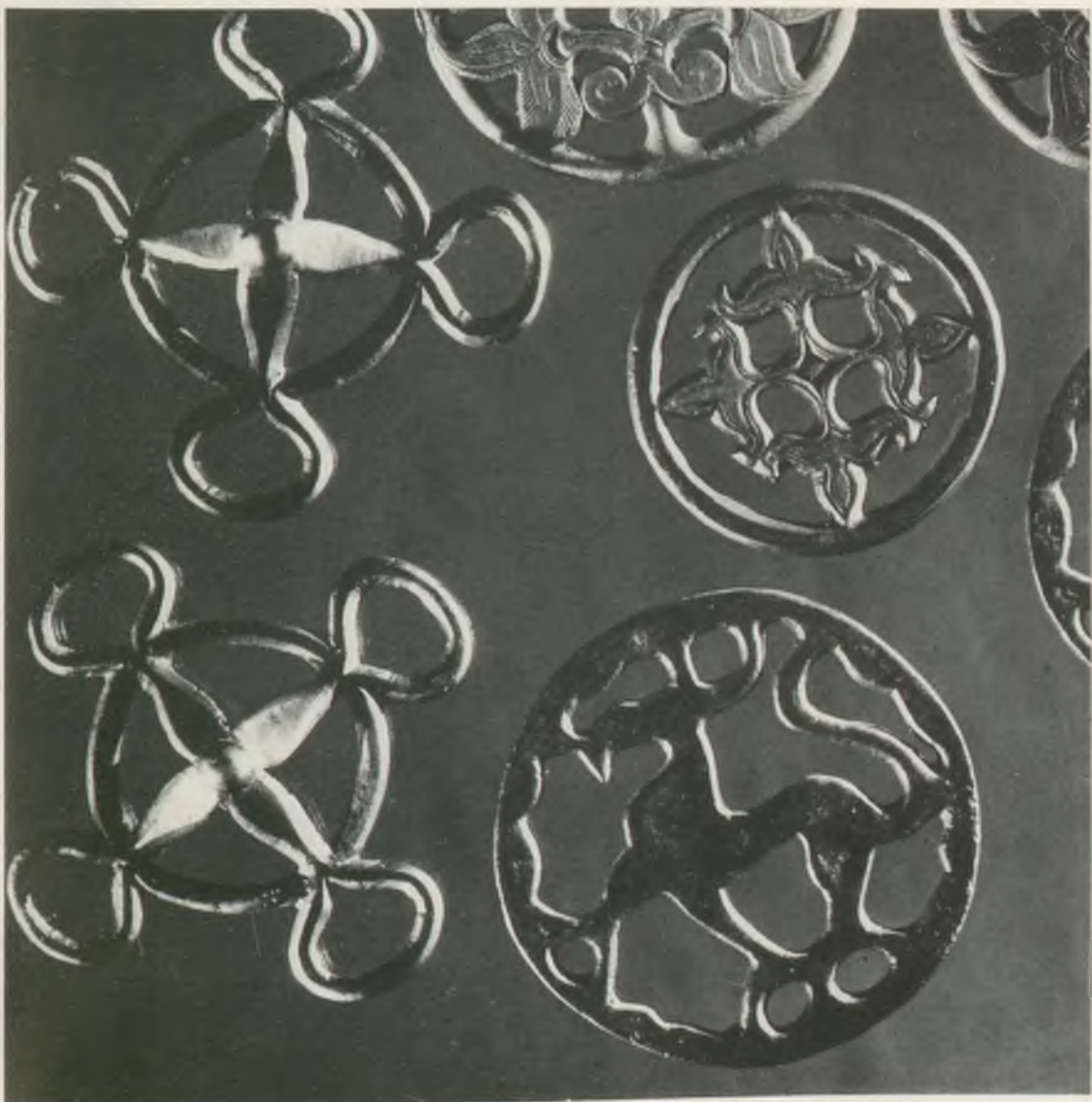
41. A levédiai nap-amuletek
hatását őrzi
a törökkanizsai korong
mintázata

42. Női hajfonatdíszek
Tiszaeszlár-Bashalomról

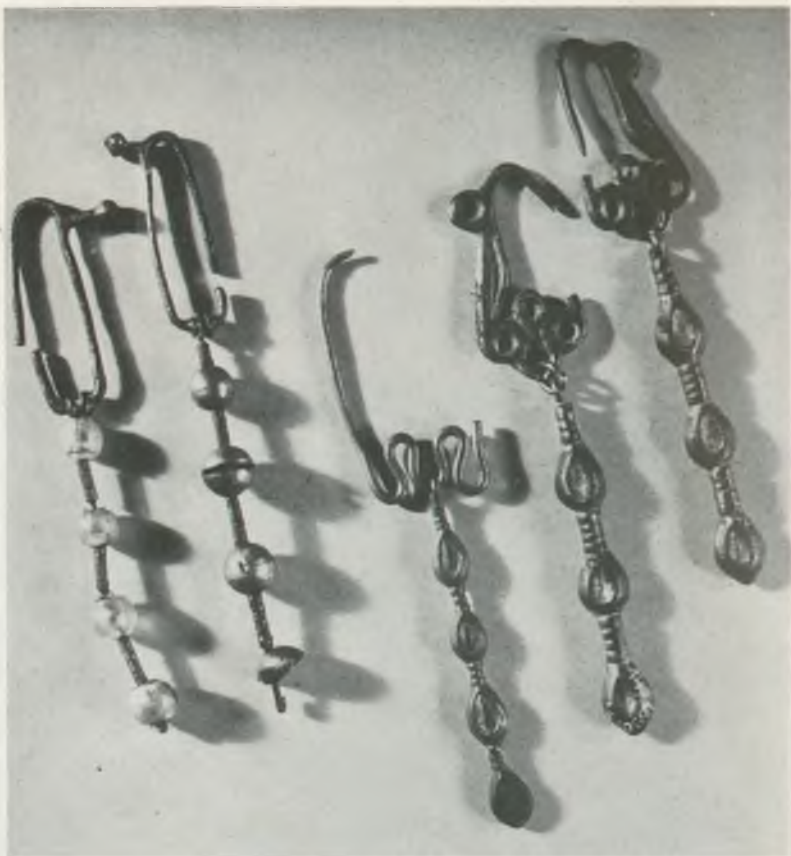

43. Öntött hajfonatdísz
korongok

44. A honfoglaló magyarok asszonyainak régi, keletről magukkal hozott fülbevaló-fajtái.

A bal oldali darab felfűzött gyöngyeiből alakultak ki a mellette lévő fémből préselt gömbsorcsüngős, majd az egybeöntött csüngőtágos változatok

45. Bizánci fülbevalópár
Kecelről

46. Fülbevalópár a galgóci
férfisírból

47. A szarvasi karperec
elnövényszerű állatalakja

48. A tiszacszlár-bashalmi
női sír
csuklós pántkarperece

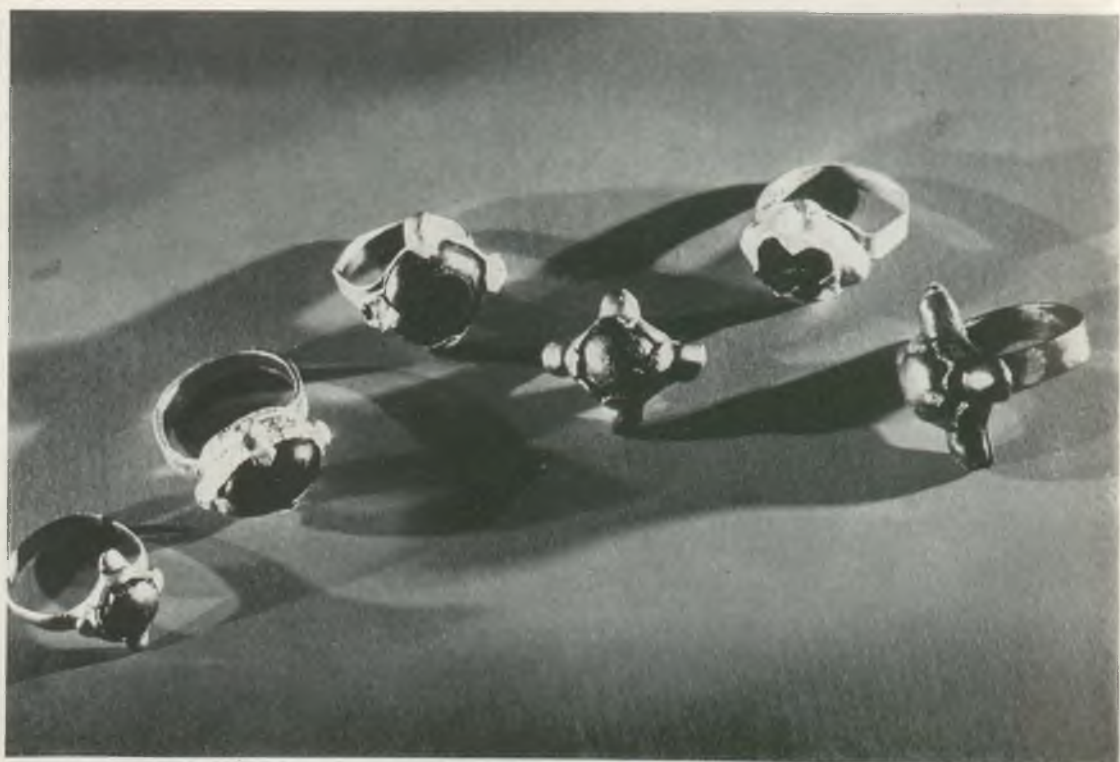

49. Levélsokorra
egyszerűsödött életfa
a tiszaezlár-bashalmi
karperecről

50. A tiszaezlár-bashalmi
karperec leveles ágat tartó
madara

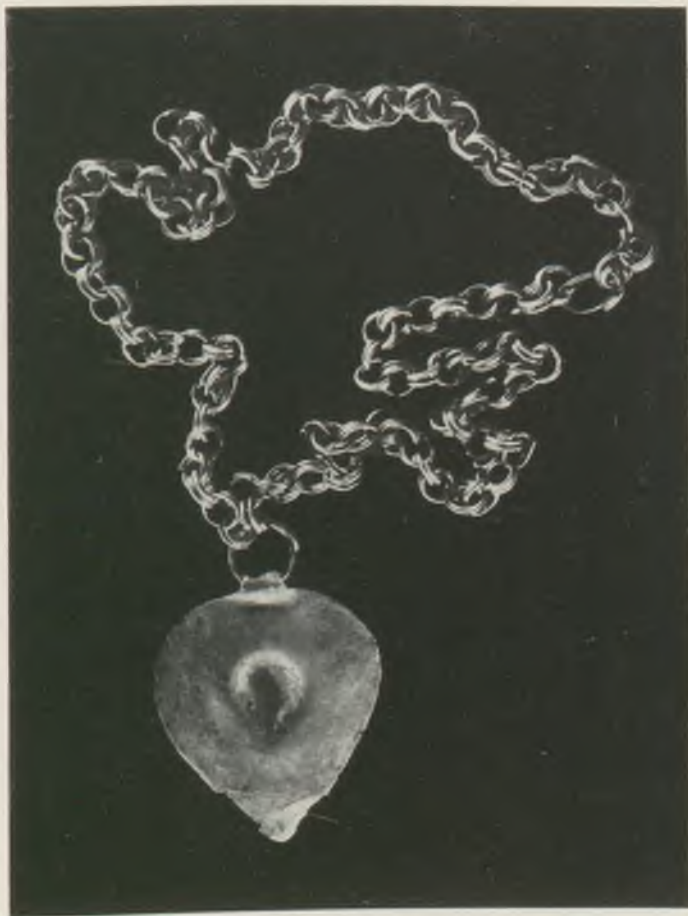

53. Női ingszegély díszei
Tiszaroffról

51. Honfoglalás kori női sírok
jellegzetes pántkarperecei

52. Ékköves gyűrűk

54. Ezüst nyaklánc
Kunszentmártonból
leveles függővel

55. Női ruházat aranyból
préselt szegélydíszei
Balotaszállásról

56. Az orosházi asszony
öltözetének ezüst szegélydiszei

57. Női felsőruhát díszítő
öntött veretek

58. Öntött négyzetes
ruhadíszek

59. Női pártá és öv
csüngős veretei

60. Női lábbeli veretei
Tiszaeszlárról
(eredeti helyzetükben)

61. Női lószerszám
szarvasalagos szíjvége
Törtelről

62. Rangos asszony
aranyozott ezüst
lószerszámveretei
Balotaszállásról

64. Nyereg
palmettafaragványos
csontberakásai
Soltszentimréről

63. Faragott csont oldalpálca
a veszkényi zabláról

65. A hencidai zabra öntött
bronz oldalpálcái

66. Ezüst csikozással
díszített zablá Muszkáról

67. Az ezüst berakásos
muszkai kengyelpár

68. Kengyel, palmettás
mintájú aranyozott vörösréz
berakással

69. Ezüsttel berakott kengyel-
pár Beregszászról

70. A székesfehérvári
ezüstdíszes kengyel

71. Madárfej alakú csont
botvég Szabadbattyánból

73. A nagyszentmiklósi kincs
2. számú korszójának részlete
a madarak királya által
égberagadott nőalakkal

HEREDITAS

A sorozatban eddig megjelent

Kaicz Nándor

AGYAG ISTENEK

(A neolitikum és a rézkor emlékei
Magyarországon)

Szabó Miklós

A KELTÁK NYOMÁBAN MAGYARORSZÁGON

Előkészületben

Bóna István

A KÖZÉPKOR HAJNALA

(A gepidák és langobardok
a Kárpát-medencében)

